T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

FELSEFE TARİHİ BİLİM DALI

PANOPTİKONDAN POST-PANOPTİKONA GEÇİŞTE SINIRLARIN DÖNÜŞÜMÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayşe Nur TAŞTAN

BURSA- 2022

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

FELSEFE TARİHİ BİLİM DALI

PANOPTİKONDAN POST-PANOPTİKONA GEÇİŞTE SINIRLARIN DÖNÜŞÜMÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayşe Nur TAŞTAN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Kasım KÜÇÜKALP

BURSA- 2022

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Felsefe Tarihi Bilim Dalı'nda 701921004 numaralı **Ayşe Nur TAŞTAN**'un hazırladığı "**PANOPTİKONDAN POST-PANOPTİKONA GEÇİŞTE SINIRLARIN DÖNÜŞÜMÜ"** konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, ……. günü …… - ……..saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının ……..….. (başarılı/başarısız) olduğuna …… (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. Kasım KÜÇÜKALP
Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Ahmet DAĞ
Uludağ Üniversitesi

Üye
Dr. Ögr. Üyesi Mustafa DİKMEN
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Üye

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 10/04/2019

Tez Başlığı / Konusu: Panoptikondan Post-Panoptikona Geçişte Sınırların Dönüşümü

Bu tezin konusu çağdaş batı düşüncesinde yer alan sınır kavramının incelenmesi, klasik, modern ve post-modern dönemde sınır olgusunun geçirdiği sürecin panoptikondan post-panoptikon düşüncesi geçiş üzerinden takip edilmesini içermektedir.

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam **89** sayfalık kısmına ilişkin, 29/08/2022 tarihinde şahsım tarafından ***Turnitin*** adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı **%4**'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kaynakça hariç
2- Alıntılar hariç/dahil
3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları dahil

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim. Tarih ve İmza

Adı Soyadı:	Ayşe Nur Taştan
Öğrenci No:	701921004
Anabilim Dalı:	Felsefe ve Din Bilimleri
Programı:	Felsefe Tarihi
Statüsü:	Yüksek Lisans

Danışman

Prof. Dr. Kasım KÜÇÜKALP

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “ Panoptikondan Post-Panoptikona Geçişte Sınırların Dönüşümü ” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı **: Ayşe Nur TAŞTAN**

Öğrenci No **: 701921004**

Anabilim Dalı **: Felsefe ve Din Bilimleri**

Programı **: Yüksek Lisans**

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Ayşe Nur TAŞTAN
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı	: Felsefe Tarihi
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Mezuniyet Tarihi	: ../…/2022
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Kasım KÜÇÜKALP

PANOPTİKONDAN POST-PANOPTİKONA GEÇİŞTE SINIRLARIN DÖNÜŞÜMÜ

Kendini modernliğin mimari bir yapılanması olarak gösteren panoptikon tasarımcısı Bentham hayattaki iken mimari bütünlüğü ile hayata geçirilememiş ancak takip eden süreçte tüm bir modern çağın ruhunu oluşturmuştur. Panoptikon modern iktidarın sınırları takip etmek için oldukça geniş bir imkân alanı sunmaktadır. Modernliğin katı disiplinlerle örülmüş sınırları özgürleşme vaadine karşılık kendini şiddetle müdafaa etme hali sınırın dışarısında bıraktığına yaşam hakkı tanımayan tutumu kendini panoptikonda göstermiştir. Güç kullanımını en aza indirmeyi hedefleyerek klasik iktidar metotlarını dönüşüme uğratan bu yeni düzen post-panoptik süreçte kendini aşarak ilerlemiştir. İktidar artık tamamen görünmez hale gelmiştir. Ve kaba güç kullanımı mekânsal sınırlandırmayı da aşarak kendini akışkanlığa bırakmıştır. Post-panoptik stratejiler sınır çizmek için arzu, teşvik, ikna ve özgürlük yollarına başvurarak mahkumlarına özgür olduklarını yanılsamasını yaşatmışlardır. Panoptik sınırlar post-panoptikonda imkân ölçülerinin en yüksek düzeyine erişmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sınır, Panoptikon, Post-panoptikon, Özgürlük, İktidar.

ABSTRACT

Name and Surname	: Ayşe Nur TAŞTAN
University	: Uludağ University
Institution	: Social Sciences Institution
Field	: Philosophy and Religious Studies
Branch	: History of Philosophy
Degree Awarded	: Master
Degree Date	: …/…/2022
Supervisor	: Prof. Dr. Kasım KÜÇÜKALP

TRANSFORMANTİON OF BORDERS İN THE TRANSİTİON FROM PANOPTİCON TO POST-PANOPTİCON

Panopticon designer Bentham, who presents himself as an architectural embodiment of modernity, could not be realized with its architectural integrity while he was alive, but in the following process he created the spirit of a whole modern age. The panopticon offers a wide range of possibilities to follow the borders of modern power. The strict disciplined borders of modernity, despite the promise of liberation, the state of self-defense with violence left the border outside the border, and its attitude that does not recognize the right to life showed itself in the panopticon. This new order, which transforms classical power methods by aiming to minimize the use of force, has progressed beyond itself in the post-panoptic process. Power has now become completely invisible. And the use of brute force has transcended the spatial limitation and left itself to fluidity. Post-panoptic strategies have used the means of desire, encouragement, persuasion and freedom to draw boundaries, giving their prisoners the illusion that they are free. Panoptic borders have reached the highest level of possibility in the post-panopticon.

Key Words: Boundary, Panopticon, Post-panopticon, Freedom, Power.

ÖNSÖZ

Sınır üzerine gerçekleştirilecek bir düşünme çağdaş düşüncede interdisipliner pek çok alanda kişiyi idrak ufkunda oldukça bereketli bir manzaranın önüne getirecektir. İnsanın insanlığını idraki sınırlarını fark etmesi ile mümkünken aynı sınırlar ötekinin tanınması ve ötekiyle insani bir ilişkiyi mümkün kılacak zemini de teşkil eder. Günümüz dünyasında insan kalmak kişiyi şizofreniye sürükleyen sancılarına rağmen sınır-yaşantı sürdürmenin güçlüğüne göğüs germek ile mümkün görünüyor.

Söz konusu çalışma ilhamını Foucault'nun "sınırların bir tarihini yapmak gerekmektedir" cümlelerinden almakla beraber okumayı öğrendiğim günden beri benimle kütüphanesini, fikirlerini, tecrübelerini paylaşan, en isyankâr zamanlarımdan bugüne fikirlerimi irfanıyla yoğuran sevgili babacığım Fazlı TAŞTAN'a çok şey borçludur. Bu vesileyle kendisine hem bir teşekkür hem de ömürlük yorgunluklarının özrünü iletmek isterim. Son olarak kendisiyle tanıştığımız günden beri beni tüm mütevazılığıyla karşılayan, alanla ilgili tüm kafa karışıklıklarımı gidermeme çalışma alanlarımı netleştirmeme yardımcı olan, bugün ve yarın yapacağım çalışmalar için beni cesaretlendiren çok kıymetli hocam Prof. Dr. Kasım KÜÇÜKALP'e kalbi teşekkürlerimi iletmeyi kendime borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ..... **i**

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU ..... **ii**

YEMİN METNİ ..... **iii**

ÖZET ..... **iv**

ABSTRACT ..... **v**

ÖNSÖZ ..... **vi**

İÇİNDEKİLER ..... **vii**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

PANOPTİK ÇAĞDA YAŞAMAK: ARGUS PANOPTES'İN YENİDEN DOĞUŞU

İKİNCİ BÖLÜM

EFSANENİN YENİDEN YORUMLANMASI

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

POST-PANOPTİKONDA YAŞAMAK: EFSANENİN ÖLÜMSÜZLÜĞÜ

SONUÇ **74**

KAYNAKÇA **79**

GİRİŞ

Postmodern çağ, modernitenin meydana getirdiği hemen her şeyi biçimsel bir değişmeye uğratmıştır. Bu değişim moderniteyi yıkma değil moderniteyi hedeflediği asıl ufka ulaştırmanın çabası olmuştur. Modernlik insanın, aklın, doğanın, maddenin yeniden tanımlanması işine girişerek klasik çağın sınırlarını değiştirmiş kendisine ait aşılması çok güç sınırlar inşa etmiştir. Modernlik kurduğu bütün bir sistem bakımından katılıkları, kurumları, döngüsel sistemleri ile bir sınır medeniyeti olarak kendini göstermiştir. Modernlik tüm katılığına rağmen kurumsal işleyişinin en yukarısını gördükten sonra çözülmelere uğramıştır. Bu çözülmeler kendini modernden post-moderne geçişte açıkça göstermiştir. Sınır kavramı da postmodernite ile modernitenin son ufkuna kadar olduğundan bambaşka bir şekle bürünmüştür. Evrenin gördüğü en kuvvetli ve kudretli sınırlar olan tanrısal sınırları yeryüzünde insan eliyle var etme çabası güdülmüştür. Modernliğin insan aklına olan güveni artarak kendini aşma eylemi göstermiştir. Tanrının çizdiği sınırlar çoğu kez gözle görülmez, pek çok zaman unutulur ama düşünüldüğünde inkâr edilemez ve ne olursa olsun kimse onları aşamaz. Tanrısal sınırlarla mücadele etmek anlamsızdır. Yapılacak en makul eylem onları kabul edip mevcut sınırlar dahilinde en mükemmel yaşamı sürmektir. Postmodern iktidarlar bu biçimde çizdikleri sınırları Tanrısal sınırlara yaklaştırmayı amaçlamışlardır. Postmodern sınırlar, sınırın fiziki doğasına ters düşer biçimde soyutlaşmıştır. Katı sınırlar akışkanlaşmış, esnekleşmiş geri dönülemez biçimde dönüşmüştür. Ancak bu akışkan sınırlar kendi içinde sistemi koruyan eşi görülmemiş bir katılığı da doğurmuştur. Sınır kavramının incelenmesi yalnızca sınırlar üzerinde gerçekleşen bir dönüşümü açıklama çabası değil sınırlar üzerinden modernden post-moderne gerçekleşen toplumsal dönüşümleri açıklamanın alternatif bir yoludur.

Bu eserin sınır kavramı üzerinden gerçekleştirdiği yolculuğu sınırı inceleme çabasından öte panoptikondan post-panoptikona yaşanan sosyal ve düşünsel dönüşümleri incelemenin bir stratejisi olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Sınırlandırma mekâsallaştırma işidir. Edward W. Soja'nın *Postmodern Coğrafyalar* eserinde üzerinde durduğu şekliyle 20.yy. itibariyle tarihselcilik yerini zaman-mekân eksenli yeni bir bakış açısına bırakmıştır. Kendini gösteren bu yeni çağa *mekân çağı* diyor Soja. Bu dönüşümün sadece bir sonuç değil yarını da dönüştüren bir etken süreç

olduğunu da hatırlatır. Mekânsallığın tarih sahnesine çıkışı panoptikon çalışmalarıyla kesişir.

Bentham'ın panoptikon çalışmalarıyla başlayan literatür, Poster'ın *Süper Panoptikonu,* Deleuze'ün *Denetim Toplumu*, Mathiesen'ın *Sinoptikonu,* Boyne'un *Post-panoptikonu,* Bigo'nun *Ban-optikonu,* Mark Poster'ın *Süper Panoptikonu* üzerinden yapılan çözümlemelerle zenginleşmiş ve panoptizm çalışmaları boyutlanmıştır. Panopitkon çalışmaları içerisine çağını ve kendisinden sonraki düşünceyi en çok etkileyen şüphesiz Michel Foucault olmuştur. Foucault *Hapishanenin Doğuşu* eserinde panoptikona değinirken kapatma ve sınırlandırma meseleleri *Deliliğin Tarihi*, *Cinselliğin Tarihi, Kelimeler ve Şeyler* gibi hemen hemen bütün temel eserlerinde kendini göstermiştir.

Esasen panoptikon çalışmaları sınırlandırmaları çözümlemek yoluyla çağı ve toplumu anlama amacı güderler. Sınırlar üzerinden çağın iktidar araçlarını çözümlemek yolunda atılacak bir adımın en sağlıklı biçimde panoptizmin çağı mekânsallaştıran zamanı mekân içinde yorumlamanın yollarını açan gücüyle yapılabileğini düşünmekteyiz. Bu sebeple söz konusu çalışma panoptizmin çağları mekânsallaşma üzerinden çözümleme gücünden faydalanarak modernden post-moderne geçişte sınırların dönüşümünü incelemeyi amaçlamaktadır. Sınırı incelemek sınırın ayırdıklarını incelemekle mümkündür. İki yüzünü görmediğiniz bir duvarı tek başına görüyor oluşumuz bize onun bir sınır olduğunu ifşa etmez. Ancak farkın, ayrımın, ötekinin ortaya çıktığı yerde sınırdan bahsetmemiz mümkün hale gelir. Aksi halde duvar düz bir yapı teller asimetrik cisimlerdir. Ayrım en az iki şeyi gerektirir. Ötekini. Bu sebeple sınır felsefesi yapmak öteki üzerine, fark üzerine, ayrım üzerine düşünmeyi de gerektirir. Bu anlamda söz konusu eser Habermas, Deleuze – Guattari, Baudrillard, Eagleton, Zizek, Simmel, Bourse, Bauman gibi ötekilik, fark ve yabancılaşma kavramları üzerine düşünen önemli düşünürlerin fikirleri üzerinden bir tartışma gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Modernliğin birkaç adım gerisinde de sınırlandırma oldukça çok boyutlu ve tartışmalı alanları içerisinde barındırır. En genel ayrımıyla sınır çalışmaları; sosyal, kültürel ve jeopolitik sınırlandırmaları inceler. Farklı sınır türlerine ait sınır bölgelerinin tümü iktidar alanlarına işaret eder. Rouseau, *Toplum Sözleşmesi'nde* "Bir toprak parçasının etrafına sınır çekip 'bu bana aittir' demeyi akıl etmiş ve de ona inanacak kadar saf insanlar bulmuş ilk kişi, uygar toplumun hakiki kurucusu oldu. Kazıkları sökerek ya da hendeği doldurarak hemcinslerine şöyle haykırmış biri olsaydı, insan türünü nice suçtan, savaştan nice sefaletten ve dehşetten korumuş olurdu: Bu sahtekara kulak

asmayın! Meyvelerin herkesin olduğunu toprağın hiç kimseye ait olmadığını unutursanız, mahvolursunuz!"[1] ifadeleriyle en basit sınır çizme eyleminin dahi iktidarın temellerine işaret ettiğini gösterir. Üstelik iktidarın zemininde tam da sınır çizme eyleminin bulunduğunu açık eder. Hangi tür sınırdan (siyasal, sosyal, ekonomik, sanatsal, epistemik, akademik, ulusal vs.) bahsediyor olursak olalım sınırın varlığı iktidarın varlığına işaret eder. Sınır bir güç ilişkisini üzerinde taşır.

Aslında ispatının etik bir değere dayandırılıp dayandırılamayacağı dahi tartışmalı olan bir noktada güçlü olan kendisinden güçsüz olanla arasında sınır çizer. İnsanlar ilk ne zaman olduğu bilinmeyen bir şekilde doğal sınırları bölerek topraklar üzerinde aidiyet iddia etmeye başladılar. Öldürenin öldürülene ait olan üzerinde, güçlünün güçsüz üzerinde, hak sahibi olabileceği ona ait olanı kendi sınırlarına katabileceği dahası bizzat şahsın kendisini de mülkiyetleştirip sınırlandırabileceği düşüncesi meydana geldi. Muktedir ve teba; fetih ve kölelik fikri oluştu.

Fetih bir yönüyle toprakların fethi anlamına gelerek kara parçalarının sınırlarını değiştirirken bir yönüyle de insanların fethi anlamına gelerek şahısların sınırlandırılmalarını değiştirdi. Köle- efendi diyalektiği oluştuğu andan itibaren; bir insan bir başka insanı mülkiyetine dahil edip hakları üzerinde sınırlandırmada bulunduğu andan itibaren insanlar arasında geri dönülemez bir biçimde sınıf ayrımı başlamış oldu. Böylece insanlar arasında gözle görülemeyen değerlere dayalı sınırlar meydana gelmeye başladı. Bu sınırlar biçim değiştirerek yüzyıllar boyunca taşındı ve günümüze kadar geldi. Galip gelen mağlubu tanımlama hakkını da elde etti. Tanımlama kendini en sert sınırlama biçimlerinden biri olarak gösterdi. Ötekini kimliklendirme olarak kendini gösteren tanımlama güçlü olana sadece kendini tanımlama hakkını değil ötekini tanımlama hakkını da tanıdı.

İnsanlar arasındaki bu sınıfları meydana getiren sınırlar, yöneten ve yönetilenleri meydana getirerek siyaseti yaratmış oldu. Siyaset de iktidarı. Bahsi geçen siyaset sadece politik değil, örfi, edebi, fikri, sanatsal pek çok alanda varlık bulmuş olup tüm bu alanlarda çeşitli iktidar odakları var olmaya başladı. Bu iktidarlar da otorite kurdukları alanlarda siyaset yaparak kendi içlerinde sınırlar oluşturmaya başladılar. Böylece düşünce ve sanat da döneminin iktidar odaklarınca yönlendirilerek sınırlandırılmaya tabi tutulmuş oldu.

[1] Jean-Jaques Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Hakkında Nutuk*, çev. Vedat Günyol, Bilge Kültür Sanat: İstanbul, 2019, s. 91.

İnsanların aralarında oluşan yapay sınırları etkileyen unsurlardan biri de insanların doğduklarında sahip oldukları doğal sınırlardı. Modern çağlarda sıkça dile getirilen insanların eşit doğdukları efsanesi aslında insanların etik ve toplumsal yasalarla hukuki sınırlamalar çerçevesinde eşit hale getirildiklerinin bir ifadesi olmaya çalışmaktadır. Yoksa inkârı mümkün olmayan şekilde insanlar, farklı boylarda, kilolarda, kuvvet ve becerilerde, zekalarda, cinsiyetlerde yani farklı fiziksel sınırlarda dünyaya gelirler. İnsanlar arasındaki yapay sınırların varoluşunda da bu doğal sınırları mutlak anlamda etkilidir. Bu durumda eşitlik talebi doğal sınırları ortadan kaldırma talebi olup bunların yerine yapay sınırlar ikame etmek suretiyle yeni bir sınırlandırma işidir.

Kişilere doğal varoluşları tarafından verilen sınırlarını kendisi kadar şanslı olmayanları gözeterek herkesin eşit parsellenmiş sınırlar ile yaşamda var olmaları gerektiğine ikna etmek yoluyla yeni bir sınırlandırmaya mahkûm etme yoludur. Bu yönüyle eşitlik, bir özgürleştirme değil bir başka tür baskılama ve sınırlandırma yöntemi olmuş olur. Aydınlanma sonrasında modernlik insan aklının sınırlarının algılanmasına yeni bir bakış açısı getirerek tanrısal ahlakın yerine ikame edilecek kamusal etiği getirdi. Modernlik; kendisinden önceki kölelik biçimlerini, akli temelleri olmayan dayatmaları reddetmekle birlikte bunların yerine kendi aklıyla çizdiği katı kuralları getirdi. Toplumu karı önceleyen bir disiplin içerisinde tutmayı amaçladı. Döngüselliği ve istikrarı önceledi. Panoptikon tasarımı da burada kendini gösterdi. Toplumu en uzun süre en verimli ve disiplinli şekilde çalıştırmanın mimari bir tasarımı olarak ortaya çıktı.

Bauman, *Özgürlük, Küreselleşme, Akışkan Korku, Akışkan Gözetim, Parçalanmış Hayat* eserlerinde çağdaş dünyanın moderniteyle birlikte imal ettiği özgürlük biçimlerini çözümlemeye çalışmıştır. Bu çözümlemelerin pek çoğu panoptikon fikri ekseninde şekillenmiştir. Bu tez Bentham'dan itibaren başlayan temel panoptikon teorileri ekseninde bu eserlerin pek çoğunu kapsayan yeni yorumları önceleyerek şekillendirilmiştir. Bentham'ın çalışmaları ve Foucault'nun eserlerinin post-panoptikon fikrine bakan yönü Bauman tarafından geniş çaplı olarak tartışılmıştır. Bauman, Bentham ve Foucault'un söylediğinin aksine artık bir post-panoptikon çağında yaşadığımızı ifade eder. Post-panoptikon, duvarların, gözlem kulelerinin, gözlemcilerin ortadan kalktığı dahası bir gönüllü kölelik[2] sisteminin kurulduğu bir düzeni ifade eder. Bauman'ın söylemiyle bir *akışkan gözetim* söz konusudur.[3] Gözetlenenlerin gönüllü

[2] Ettienne De La Boetie, *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*, çev. Ayşe Meral, Alfa: İstanbul, 2019, s. 17-19.
[3] Zygmut Bauman, David Lyon, *Akışkan Gözetim*, çev. Elçin Yılmaz, Ayrıntı: İstanbul, 2016, s. 24.

olarak gözetlemeye tabii oldukları ve prangalarını kendi elleriyle bileklerine geçirdikleri bir çağ. Öyleyse post-modern dünya her şeyden önce zihinlere sınırlar çekmek suretiyle insanları gönüllü köleler haline dönüştürmüştür. Zincirleri görünmeyen bu kölelerin esaretten kurtulmasının asgari koşulu zincirlerini onlara göstererek köleliklerini kendilerine hatırlatmaktır. Bauman post-panoptik dönem üzerine yaptığı çalışmaların hacimler ve değerleri bakımından söz konusu eser için oldukça önemli bir başvuru kaynağı olmuştur.

Söz konusu bu tez panoptikon üzerine tekrar tekrar yapılan tartışmaları ele almak yerine Türkçe literatürde panoptizm fikri tartışılırken yeterince kullanılmamış eserleri öncelemeye çalışarak meseleye alternatif perspektifler açmak istemiştir. Panoptikonun zaten bilinen tarihini yeniden uzunca anlatmak yerine sınır yolculuğu üzerinden bir post-panoptikon okuması gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Soja'nın vurguladığı Foucault'nun çağımızın taşıdığı kaygının mekânla ilgili olduğu vurgusu bu alandaki çalışmalarının çokluğunun sebebini açıklar gibidir. Ancak bugüne kadar Türkiye'de panoptizm merkezli yapılan çalışmaların ortak noktası merkeze sınır ve sınırlandırmayı değil gözetim ve gözetlemeyi almış olmalarıdır. Biz ise bunun çalışmaları dar bir alana hapsettiğini meseleye daha yüksek bir ufuktan bakılmasına engel olunduğunu düşünmekteyiz.

Gözetim sınırlandırmadan daha dar bir kavramdır. Gözetlenen her şey muhakkak bir yönüyle sınırlandırılmıştır. Ancak sınırlandırılan her şeyin gözetlendiğini iddia edemeyiz. Panoptikon düzeni üzerinden yapılan çalışmalar, gözetim biçimlerini incelerken daha üst bir bakışı gerektiren sınırlandırma biçimlerini incelememiştir. Söz konusu bağlamda sınırı merkeze alan bir çalışma yapılmamıştır. Gözetim insanın biçimlendirilmesini etkilerken sınır bizatihi insanın biçimlendirilmesini etkilemeye çalışan zihnin eylemlerinin fiziğe dökülmüş halini temsil eder. Üstelik post-panoptik sürece gelindiğinde gözetleme verilerin denetimi halini almış ve klasik gözetleme büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Post-panoptik dönem modernite ile başlayan panoptikon ile somutlaşan bir dönüşümün sosyal ve ekonomik düzenini temsil eder. Modernlikle birlikte çok sayıda yeni yaşam biçimi kendini gösterir ve modernlik kendisini topluma katı bir biçimde dayatır. Panoptizm modernliğin sınırlandırma biçimlerini açıklama girişiminde bulunur.

Foucault'nun eserlerinin ortak merkez noktası gözetim kurumlarıdır. Klasikten moderne geçişi öykülendiren bu kurumların biçimlendirmelerinin panoptik yapılar olduğunu ve

çözümlemelerinin de bizlere panoptik zihnin amaçlarını açık edeceğini gösterir. Cüzzamlılardan başlayarak tecridi, delilikle birlikte muameledeki değişimi ve kapatmayı daha sonrasında hapishaneler, okullar ve fabrikalar gibi kurumların ortak kapatma, baskılama, gözetleme en genel anlamıyla sınırlandırma biçimlerini inceler. Ve panoptik dönem ile ilgili çözümlemelerde bulunur. Bu çalışmaların tümü bize göstermektedir ki sınır, ötekini ya da kendini fark etme durumudur. Kişi ötekini yani farkı fark etmeden kendini fark edemez. Kendini fark eden her kişi de bir öteki tanımlamış demektir. Ben ve öteki arasına çizdiğim sınır, sınır çizme eyleminin kaçınılmaz bir şekilde varlığın, düşünmenin ve eylemin başlangıcına yerleştiğini gösterir. Öyleyse sınırların olmadığı bir dünyadan bahsetmek mümkün müdür? Tüm sınırsızlık vaatlerine rağmen kendimden bahsedebildiğim her zemin kaçınılmaz bir şekilde sınırın varlığa işaret etmez mi?

Bu çalışmada post-panoptikon olarak kendini gösterecek olan çağdaş dünyanın sınırlandırma biçimleri hemen hemen her şeyin buharlaştığı, katılığı kabul etmeyen, somut mekânların siber-mekânlara taşındığı yeni bir düzen tesis etmiştir. Çağdaş dünyanın problemlerinin tamamını tartışma konusu yapmak tek bir çalışmanın boyutlarını oldukça zorlayacak bir girişimi meydana getirir. Bu çalışma modernden post-moderne gerçekleşen sınırlandırma dönüşümlerini, iki devir arasında değişenleri tespit etmeyi açıklamayı ve yorumlamayı amaçlamaktadır. Çalışma literatürde yukarıda da bahsi geçen gözetim çalışmalarının sınır boyutunda tartışılmamış olması eksikliği de göz önüne alınarak planlanmıştır. Söz konusu çalışmanın panoptikon ve post-panoptikon üzerinden yapılan tartışmaların sınır kavramı üzerinden yapılacak daha geniş bir tartışma alanına fayda sağlaması hedeflenmektedir. Foucault, 20.yy.'da söz konusu incelemeyi oldukça kolaylaştırıcı bir yol açmıştır. Panoptikonun tasarımını milat noktası kabul ederek sınırların tarihini çağlara ayırmıştır. Panoptikon öncesi dönem, panoptik dönem ve post-panoptik dönem. Foucault, çağdaş dünyada sınırları anlamak üzerine yapılacak bu çalışmanın merkezi ilham noktasını teşkil etse de bilhassa post-panoptik dönemi Foucault ile sınırlamak çalışmaya büyük bir eksikliğe sebep olacaktır. Bununla birlikte panoptikonu oluşturan süreci anlamak da post-panoptikonu anlamak için olmazsa olmaz bir basamaktır. Bu sebeple çalışmamız panoptikonun ortaya çıkışından başlayarak panoptikon yorumları üzerinden panoptik sınırlandırma biçimlerini ardından da post-panoptik sınırlandırma biçimlerini tartışarak yaşanan dönüşümü yorumlamaya çalışacaktır. Birinci bölümde panoptikonun ortaya çıkışı

panoptik dönemde tarihselciliğe getirilen bir eleştiri olarak mekân merkezli düşünmenin yükselişi ele alınacak ardından Foucault ile başlayan panoptikon yorumları ele alınarak panoptikonun modernlikle ilişkisi değerlendirilecektir. Son olarak post-panoptikon fikri post-modern felsefe ekseninde tartışılmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

PANOPTİK ÇAĞDA YAŞAMAK: ARGUS PANOPTES'İN YENİDEN DOĞUŞU

Asırlar önce Yunan mitolojisinin kıskanç Tanrıçası Hera vazgeçilmez bir tutkuyla bağlı olduğu Zeus'un aşık olduğu su perisi Io'yu esir eder. Zeus'u ondan uzak tutmak için de kıymetli hizmetkarları Argus'u muhafız olarak vazifelendirir.[4] Argus, Zeus'u Io'dan uzak tutacak en doğru kişidir. Zira efsaneye göre kendisinin yüzlerce gözü vardır. Başının tamamen gözlerle kaplı olduğu hatta vücudunda dahi gözleri bulunduğu rivayet edilen Argus'un uyuduğunda dahi birkaç gözünün mutlaka açık olduğu anlatılagelir. Bu sebeple Argus'a "Panoptes" yani "her şeyi gören" lakabı verilmiştir. Argus Panoptes, Hera'nın sadık hizmetkarı efsanenin sonunda Zeus'un Io'yu kurtarması için gönderdiği Hermes'e[5] yenilmiş olsa da asırlar sonra 18.yy'da Jeremy Bentham ismiyle Panoptes efsanesi yeniden tarih sahnesine çıkar.

Bentham, Panoptes'i bir mimari yapı ile sahneler. Efsaneyi anlatıların başında tek ve hiç kapanmayan bir gözü olan canavar üzerinden rivayet olunan şekli ile ele alır.

Panoptikonun[6] ilk tasarımı Bentham'ın kardeşi tarafından bir askeri okul için yapılır. Bentham ise bu fikri hapishaneye uyarlamıştır ve bu uyarlanabilirliğin fark edilmesi ile Bentham'ın da beyan ettiği gibi tasarım; eğitim, ceza ve üretim alanlarının tümüne uyarlanma potansiyeli taşıdığını ispat etmiştir.[7] Bentham'ın panoptikonu Argus gibi sadece tek bir kişiyi değil adeta her gözüyle sürekli olarak herkesi gözetleyen bir canavardır. Panoptikon'un 18.yy.'da tarih sahnesine çıkan hikayesi Samuel ve Jeremy Bentham kardeşlerin Rusya macerası ile başlar. Panoptikon fikrinin ilk mimarı, Samuel Bentham olsa da Jeremy Bentham hayatı boyunca inşa edildiğini hiç göremediği bu yapıya ağabeyinden çok daha büyük bir tutku ile bağlıdır. [8][9]

Samuel Bentham 1780'de Prens Potemkin için çalışmak üzere Rusya'ya gider. 1784'te yine Prens Potemkin için gemi mühendisi olarak çalışacağı Cricheff Malikanesi'ne

---

[4] Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitapevi: İstanbul, 1996, s. 164-165.

[5] Şefik Can, *Klasik Yunan Mitolojisi*, Ötüken: İstanbul, 2011, s. 32-40.

[6] Pan (bütün) optikon (gözetlemek) kelimelerinin birleşiminden oluşur. İlk defa Bentham'ın 1785'de tasarladığı hapishane modeli ile ortaya çıkmıştır. Kavramın ayrıntıları devam eden bölümlerde açıklanacaktır.

[7] Michel Foucault, *Disipline and Punish: The Birth of the Prison,* Vintage Books: New York, 1995, s. 200- 230. , Jeremy Bentham, *Panoptikon Gözün İktidarı*, çev. Barış Çoban- Zeynep Özarslan, Su Yayınları: İstanbul, 2019, s. 78.

[8] Bentham, *a.g.e*, s. 77.

[9]

gider. Tersanenin sorumluluğu üzerinde olan Samuel'in yanına 1786'da kardeşi Jeremy Bentham'da gelir. Bentham bu ziyarette panoptikon fikri ile ilk defa karşılaşır ve bir daha bu fikri aklından çıkaramaz. Rusya'da ağabeyinin yanında kaldığı sırada İngiltere'ye panoptikonu anlatan yirmi bir mektup gönderir. Jeremy bu mektupları yayınlanması için göndermiştir ancak umduğu gibi olmaz ve mektuplar yayınlanmaz. Jeremy Bentham 1788'de Londra'ya geri döner. 1790'da yaşanan gelişmeler sonucunda dönemin maliye bakanının da desteğiyle gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra nihayet 1791'de mektuplar ve ek-metinler Dublin ve Londra'da basılır. Bu gelişmeye rağmen panoptikon fikri Londra'da Benhtam'ın beklediği ilgiyi görmez. Aynı yıl Bentham Fransa'daki çevirmeni ve editörü Etiemme Dumont ile iletişim kurar. Dumont, Bentham'ın mektuplarını ve ek-metinlerini yeniden düzenledikten sonra Fransa'da basmayı başarır, Londra'da olduğundan çok daha fazla ilgi görmesine karşılık panoptikon fikri fiziksel olarak Londra'da da hayata geçirilemez. Dumont'un çevirdiği metinler Avrupa'da panoptikon fikrinin duyulmasında oldukça etkili olmuştur. Metinlere Dumont'un kendi yorum ve üslubunu kattığı, panoptikon fikrini daha anlaşılır ve vurgulu hale getirdiği söylenir. [10]

Bentham sınırları gözetimi en verimli hale getirecek şekilde tasarlamak üzerine kafa yormuştur. Çizdiği tasarım mahkumların hem tek tek hem de topluca gözetlenmesine imkân tanımaktadır.[11] Bentham birinci mektubunda öncelikle panoptikonun uygulanabileceği alternatif alanlara değinir. Hapishane örneği üzerinde ısrarcı duruşunun yanında okul, hastane, zorla çalıştırma, ıslah kurumu, tımarhane gibi pek çok alternatif kuruma uygulanabileceğini işaret etmiştir. Bu kurumların işleyişinin mükemmelliğinin denetleyicilerin gözetim altında tutulanları en sıkı şekilde denetlemesine bağlı olduğunu vurgulayarak panoptikonun da bunu sağlamak için en doğru mimari sistem olduğunu ifade eder. Panoptikonu gerekli kılan beş temel amaçtan bahseder; nezaret altında tutma, hapis, tecrit, zorla çalıştırma ve eğitim. Bu amaçların bir ya da birkaçını hedefleyen tüm kurumlar için en mükemmel sistem olarak panoptikonu görür.[12]

Bentham mektuplarında önerdiği yeni mimari yapının sıfırdan inşası üzerinde durduğu kadar kullanımda olan bir binaya nasıl eklemleneceği, bir panoptikonun başka bir panoptikonla nasıl birleştirilebileceği gibi alternatifleri de tartışır. Bu tartışmalar

[10] Bentham, a.g.e., s. 77-85.
[11] Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, s. 295-96.
[12] Bentham, a.g.e, s. 12-13.

sonucunda beşinci mektuba gelindiğinde panoptikon için önemli ve önemsiz olan durumların netleştirilmesi gerektiğine panoptikonun vazgeçilmez koşullarının neler olduğunun belirlenmesi gerektiğine karar verir. Panoptikonun olmazsa olmaz birincil koşulu olarak görülmeden görme mekanizması ortaya koyulur. Tek önemli şart olmadığını ifade etmekle birlikte binanın şeklinin daireselliği de Bentham'ın oldukça önemsediği şartlar arasındadır. Birincil koşulun bir devamı olarak denetim altında olanların sürekli olarak gözetlendiklerini düşünmelerinin elzem olduğunu yazan Bentham aynı zamanda bunun öneminin anlaşılmasının da çok önemli olduğunu vurgular. Panoptikonla amaçlanan mümkün olan en geniş zaman dilimi içinde her mahkûmun gözetim altında tutulmasıdır. Bunun için vazgeçilmez koşullar görülmeden görme ve gözetimin sürekliliğine mahkumların ikna edilmesidir. Dairesellik, Bentham için bütün önemine rağmen tartışmasız bir zorunluluk değildir. Bunlara ek olarak Bentham gözetmenlerin yaşam koşullarının iyileştirilmesini de oldukça önemsemiştir. Zira gözetmenler gönüllü mahkumlardır. Tüm hareket özgürlüklerine rağmen panoptikon içerisindedirler ve onlar da buradaki sınırlandırmadan paylarını alırlar. Gözetimin merkezinde yer alan bu gönüllü gözetmenlere panoptik sınırlar içerisinde kalmaktan memnun olacakları koşullar sağlanmalı ve bu sınırlar içerisindeki tüm imkanlar kendilerine sunulmalıdır. Altıncı mektuba gelindiğinde Bentham görülmeden görme vurgusuyla ilgili bir kaygıya kapılır. Bu vurgunun tanrısal bir iddia taşıyabileceği kaygısına. Gözetleyicinin her yerdeliği fikrinin din adamlarınca yanlış anlaşılacağı endişesine kapılan Bentham bunu görünen her yerdelik biçiminde düzeltmeye çalışır.[13] Panoptik iktidar zihinlerinin gözetimi tanrısallaştırmaya çalışan arzularının ilk adımı da burada atılır. Panoptikon fikri geleneksel iktidarın şatafatlı güç gösterilerini ortadan kaldırmakla birlikte iktidarın zayıflamadığı daha ulaşılmaz bir yere yükseltilerek güçlendirildiği bir yapı oluşturmuştur.[14] Modernite ile yeniden doğan Argus Panoptes artık akıllanmıştır. Yeniden Hermes'e yenilmemek için gözetlerken görülmeyecek şekilde saklanır. Argus artık hem her şeyi gören hem de kimse tarafından görülmeyendir. Modern Argus görülmeden gören yüzlerce göze sahiptir.

Panoptikonun görülmeyen gözü mahkumların zihninde bir efsane anlatısıdır. Panopitkonun fiziksel sınırları mahkumları sınırlandırmanın sadece bir biçimini ortaya koyar. Bu yönüyle sınırlandırma gözetime hizmet ediyordur. Ancak panoptikon

[13] Bentham, a.g.e, s. 23-25.
[14] Foucault, a.g.e, s. 303.

mahkumların zihinlerine işleyen soyut sınırlar da oluşturur. Mahkumları her an gözetleyen bir gözün varlığı fikri oluşturularak zihinler suç teşkil edebilecek eylemi denemekten dahi uzaklaştırılırlar. Sınırlandırmanın bu ikincil biçimine geçildiğinde gözetim araçsallaşır amaç sınırlandırmadır. Panoptikon, mahkûmun düşüncesini sistemin mağlup edilemezliği fikrinin içerisine hapseder. Sistemin aşılması en güç sınırı panoptikonun duvarları değil tam da burada işaret edilen zihin sınırlarıdır. Panoptikon her şeyden önce gücünü algı iktidarından alır. Mimari yapı bu düzene en uygun binayı inşa edip onu geliştirmeye kendini şartlamıştır.

Simon Werret panoptikonun icadının Rusya ve dönemin mutlakiyetçiliğiyle ilişkili olduğunu savunur. Samuel Bentham Rusya'da idaresinde bulunduğu tersanede iki sorunla karşılaşmıştır; niteliksiz iş gücü ve genel yönetimde disiplinsizlik/istikrarsızlık. Nitelik sorununu İngiltere'den Rusya'ya işçi getirerek ve buradaki işçileri eğitmelerini sağlayarak çözmeye çalışan Samuel, bu yolla disiplin sorununu kendisi oluşturmuştur. Rus köylüleri niteliksiz çalışma güçlerine karşın Samuel'e disiplinsizlik sorunu çıkarmamışlardır, ancak İngiliz idareciler köylüler ile olan münasebetlerini doğru düzenleyemeyerek niteliksiz iş gücüne disiplin sorununu da eklemişlerdir. Samuel'in Rusya'da çalıştığı sıralarda yaşadığı sıkıntılar, panoptikonun öylece ortaya çıkmış bir mimari çizim değil bir sorunun çözümüne yönelik yapılmış bir plan olduğunu gösterir.[15]

Panoptik iktidar en temelde iki çeşit sınırlandırmada bulunur fiziksel (somut) sınırlandırma ve zihinsel (soyut) sınırlandırma. Fiziksel sınırlandırma sistemin oldukça basit bir işlevidir. Esasen panoptikonun fiziksel sınırları soyut sınırlarına hizmet etmek için tasarlanmıştır. Mahkumlar her şeyden önce sistemin alt edilemezliği fikrine yenilmişlerdir. Her daim gören gözden kaçmak mümkün görünmemektedir. Gözetmenler dilediği zaman görünürken mahkumlar görünürlük tuzağına hapsolunmuşlardır. Mahkumların tam esaret yaşadığı bu düzende denetmenler de kısmı esaret altındadırlar. Panoptizmin en tartışmalı grubunu da bu ara sınır meydana getirir.

Bentham altıncı mektubunda meşhur sorusunu sorar "Quis Custodiet İpsos Custodes" (gözetleyenleri kim gözetleyecek?) Bu soruyu tartışırken çağdaş iktidar düşüncesinin önemli açılım noktalarından birini ortaya koyar; "zorunlu baskıdansa özgürlük alanı bırakmak, suçu sınırlandırmaktansa yardımcı güçler üzerinde denetim kurmak." Şimdiye kadar denetimciler görev yerlerinden ayrıldıklarında, görevlerini suistimal

[15] Bentham, a.g.e, s. 87-93.

ettiklerinde ya da boşladıklarında katı biçimde cezalandırılmışlardır. Buna karşılık panoptikona denetimciyi sistemin gönüllü bir parçası haline getirerek bu sorunu aşmayı hedefler. Panoptikonun işleyişinin mükemmelliği denetimci için de kâr getirir. Aynı şekilde işleyişteki bir sorun denetimci için de tehdittir. Zira denetimcinin beslenme alanı panoptikon olduğu gibi yaşam alanı da panoptikon olduğundan burada oluşacak bir kaos denetimcinin yaşamını da tehdit eder. Bunların farkında olan denetimci baş denetimcinin baskısına gerek duymaksızın görevini en mükemmel şekilde yerine getirir. Suçun sınırlandırılması ihtiyacı kâr ve zarar ortaklığı yoluyla yardımcı güçler kullanarak giderilir. Bu ortaklıkta vazgeçilmez olan orta sınıfın alt sınıfa karşı üst sınıfla yaptığı kâr ortaklığıdır. Panoptikonda iş gücü alt sınıfa ait olsa da emir veren işi başlatacak düğmeye basan orta sınıftır ve onlar ikna edilmezse sistem işlevselliğini yitirir. Bu sebeple panoptikonun fiziksel sınırları orta sınıf için daha esnek olmakla birlikte zihinsel sınırları onlar için çok daha katıdır. Orta sınıf sistemin yenilmezliğine ve kendileri için en karlı düzenin bu olduğuna öylesine ikna olmuşlardır ki alt sınıfa gösterilen baskının yanında kendi kısmi esaretine rağmen gönüllü olarak düzene hizmet etmeyi sürdürür.

Bentham'ın panoptikonu kendisini yaptığından utanan bir baskı mekanizması olarak görmez aksine denetimin disipline edildiği ve mükemmelleştirildiği bir sistem olarak görür. Buna da kapılarını tüm ziyaretçilere açmayı dahi önerecek kadar açık yürekliliklе inanır. Panoptikon en ince duvarlarla inşa edilebilecek şekilde tasarlanmıştır. Gücünü sınır duvarlarının kalınlığından almaz. Kendisini katılığın yerini yumuşaklığın aldığı bir sistem olarak görür. Çalışmanın eğitimle desteklendiği ve eylemlerin istikrarının memnuniyet yoluyla sağlandığı bir düzenden bahseder. Cezalandırmaya tabii olan kişiler söz konusu olduğunda da tecridin ıslah gayesine ve bunun doğal zorluğuna işaret edilir.[16]

Panoptikon iktidarlara fiziksel şiddet göstermeden yönetim imkânı sunan bir ikna düzenidir. Bentham mahkumların çalıştırılması konusunu ele alırken onların yapacağı işlerin neler olduğu sorusuna karşılık şu diyaloğu kaleme alır:

"Bu insanlar içeri alındığında onları hangi alanda çalıştırabilirim?

Onları yapabileceklerine ikna ettiğim her alanda." [17]

[16] Bentham, a.g.e, s. 25-30.
[17] Bentham, a.g.e, s. 35.

Panoptikon sistematik sınırlandırma ile fiziksel güç kullanımı olmaksızın insanları muktedirin arzu ettiği eylemleri en disiplinli ve sürekli şekilde yapmaya ikna eder. Panoptikon mektuplarının tahliye olan kişilerle ilgili yorumu da oldukça ilginçtir. Bentham panoptikondan tahliye edilen kişilerin dışarıda düzene uyum sağlama sorunu ve düzenin onu kabul etmek istememesi gibi etkenler sebebiyle tahliye sonrasında da panoptikondaki iş vereni için çalışmaya devam edeceğini ileri sürer. Üstelik bunu daha fazla verimle ve istekle yapacağı öne sürülür. Katılımdaki gönüllülük oranı arttıkça çalışmanın veriminin artacağı varsayıldığından panoptikondan tahliye edilen özgür bireyin katılımı daha fazla verim sağlayacaktır.[18] Söz gelimi hapishaneden tahliye edilen mahkûm emir komuta zincirine alışmışlığı ve dışarıdaki başı boşlukla yüzleşmesi sonucu kendisini kabul etmeyen özgür hayata karşı yeniden başka bir panoptik düzen arayışına girecektir. Fabrikalar, ıslahhaneler gibi…

Panoptikon sınırlarını koca bir teknisyenler ordusuna inşa ettirir. Modernliğin uzmanları mahkumları sürekli olarak sınırlandırır. Hemen her konuda eminliğin kollarında olmaya alışmış olan mahkûm, kendisine buyruk verilmediğinde dahi bir uzmana danışma ihtiyacı duyar. Modernliğin yarattığı toplumsal özne eminliğe alıştırılmak yoluyla korkularıyla yönlendirilir hale gelir. Uzmanların onayını almadığı her konuyla ilgili telaş halindedir. Bu korku onu uzman yorumlarını duyduğunda kolaylıkla kabul etmeye ve bunu lütuf bilmeye yönlendirir.[19]

Bentham mektuplarında panoptikonun okullara uyarlanmasından bahsederken burada bulunanların mutlu olduklarından bahseder. Panoptikondaki kişilerin asker, keşiş, makine olarak adlandırılmalarını umursamadığını yazan Bentham onların her hâlükârda mutlu olanlar olduğunu yazar. Bentham'ın panoptikonunu radikal bir baskı ve sınırlandırma aracı olarak gören ve eleştirenler olmakla birlikte kendisinin de panoptikonun gayeleri olarak ifade ettiği ahlak kurallarının reforme edilmesi, sağlık politikalarının iyileştirilmesi, ekonominin güçlendirilmesi, eğitimin sağlamlaştırılması gibi hedeflerin tek bir mimari sistem ile fiziksel güç kullanımının azaltılarak sağlanmasına hizmet etmek için tasarlandığı görüşü de mevcuttur. [20]

Panoptik mimari ya da 18. ve 19.yy. ile birlikte ortaya çıkan benzer mekânlar kitleleri gözetlemek ve gözetim yoluyla iktidarı kuvvetlendirmenin yanında toplumsal bir dönüşüme ya da oluşturulmak istenen yeni bir toplum yapısına işaret ederler.

[18] Bentham, a.g.e, s. 49.
[19] Zygmunt Bauman, *Parçalanmış Hayat*, çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı: İstanbul, 2018, s. 25.
[20] Bentham, a.g.e, s. 70-75.

Panoptizmin mahkûm sıfatıyla işaret ettiği suçlu yalnızca klasik suçları kapsayan hırsız, katil, gasp, dolandırıcılık vs. suçları işleyen kimseleri işaret etmez. Mahkûmun, suçun ve suçlunun işaret ettiği alan genişlemiştir. Modernizmin normal, sağlıklı, başarılı vs. tanımlarına girmeyen her birey kurucu iktidara karşı başkaldırı suçu işlemiştir. Normalin dışına çıkmak suç kabul edilmiş ve her suçun kendi panoptik kapatılma mekânında alternatif bir cezası planlanmıştır. Bu anlamda panoptikon yalnızca standart bir mimari yapıyı işaret etmez. 18.yy. ile birlikte oluşan bir toplum yapısını o toplumun iktidar ve yönlendirilme biçimlerini de işaret eder.

Sınır ve iktidar yan yana yolculuk eden iki kavramdır. Sınırın varlığı iktidarın varlığının delili ve sembolüdür. Donnan ve Wilson, söz konusu birlikteliği "Sınır bölgeleri iktidar alanları ve sembolleridir."[21] Şeklinde ifade ederler.

Sınır yabancının tanımlanması ile başlar. Ben, kendini çoğu zaman öteki ile tanımlar. Ben olmayan ile tanımlar. Öteki, en yalın tanımıyla ben olmayandır. Ben de en yalın tanımı ile öteki olmayan. Sınır üzerine düşünme siyasi, politik ya da kültürel bir düşünme gerçekleştirmekten önce varlığı yorumlamak üzere kurulacak bir mantığın felsefi zemini inşa etme işidir. Foucault'nun sınırları yorumlayıcı çabasının çok öncesinde Kant, felsefi düşünümünün merkezine sınır sorgulamasını yerleştirir. İnsan aklının sınırlarını tespit etme çabası Kant felsefesinin en önemli kısımlarından birini oluşturur. İnsan anlam dünyasını sınırlayarak kurar ve yalnızca sınırlı olanı idrak edebilir. Bu sebeple Kant sınır ve sınırsızlık kavramları üzerine tartışarak insanın hakikatle olan ilişkisini yorumlamıştır.[22] Kant sonrası düşünce de pek çok filozof gibi Hegel'de mantığını sınırlar üzerinden inşa etme işine girişmiştir. Hegel'in mantık üzerine çalışmaları Kant'tan beslenir. Bunu zaman zaman gizleyen yer yer açık eden Hegel mantık üzerine düşünmelerine Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi* üzerine eğilerek başlar. Buradan ulaştığı temel nokta insan aklının tuhaf bir yazgısı olarak hem arayışı doğasında taşıması hem de aradığı şeyin kendini aşması sebebiyle onu idrakinin güçlüğü olmuştur. Ancak Hegel, Kant'ın görünür dünya ile şeyler dünyası arasındaki katı ayrımına katılmaz. Hakikati tek ve bölünemez şey olarak düşünmesinin merkezine alır. Fark hakikat üzerinden değil tek bir mekânda çok sayıda kişinin hakikati

[21] Hastings Donnan, Thomas M. Wilson, *Sınırlar: Kimlik, Ulusa ve Devletin Uçları*, çev. Zeki Yaş, Ütopya: Ankara 2002, s. 11.

[22] Bknz. Immanuel Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, Türkiye Felsefe Kurumu: Ankara, 1999. , Zehra Ayman, "Bellek Mekânı Olarak Sınır ve Ötekilik: Kars Şehri", İstanbul Bilgi Üniversitesi, Yüsek Lisans, 2015, s. 2-7. , Ebru Pehlivan, "Kant'ın Eleştiri Öncesi Eserlerinde Sınır Kavramı" , *Felsefe Arşivi*, 2017, s.43-67.

kavrayışıyla ortaya çıkar. Birçoklarının biri kavrayışı arasındaki ayrım bize farkı verir ve sınırları çizmeye başlar. [23]

Michel Bourse'un tanımıyla öteki başkasını nasıl gördüğümüzü imgelerken, benlik imgelemi ise kendimizi nasıl gördüğümüzün ifadesidir. Öyleyse hem ben olmaklığı hem de öteki olmaklığı belirleyen öznedir. Özne de daima oluşturulmuştur, özne sınırları iktidar tarafından çizilmiş bir yaratımdır. Bu anlamda öznelik pratiği içerisinde bir toplumsallaşma iktidarın sınırlarından bağımsız gerçekleşemez. Fredric Barth, sınır çalışmalarında sınırın bir yere ait olma ile ilişkili olduğu kadar başkası tarafından bir yere ait görülmeyle de ilişkili olduğunu ifade ederek sınırın sembolik yönüne ısrarla vurguda bulunur.[24]

Özne hiçbir koşulda salt göründüğü haliyle var olmayı başaramaz, özne hemen her koşulda bir hayal mahsulüdür. Elimizde olan oluşturulmuş öznedir, ben ya da öteki tarafından. Bu da hem beni hem de ötekini muğlak hale getirirken; tanımlayan öznenin değişmesiyle çizilen sınırların da değişecek hatta sınırların çatışacak olduğu anlamına gelir. Öyleyse Bourse'un da vurguladığı gibi öteki ile olan ilişkinin tarafsız olmadığının kabulü ile düşünmek gerekmektedir. "Toplumsal bağ asla doğallığında var olmaz daima sorunsaldır."[25] Öteki her zaman bir olumsuzluk mu içerir? Touraine ötekiliği tartışırken klasik dünyada insanı sevmenin Tanrıyı sevmekle olan ilişkisini hatırlatır. Farkı görmek ötekini özne kılmak ondaki tanrılık cevherini görmek anlamını içerisinde taşır. Bu bakış açısında insanın ötekiyle olan sınır noktalarına bir soyluluk atfı yapılır. Modern özne görüşünün insanın fark-sınırlarındaki soyluluğu ortadan kaldırdığı yorumunda bulunur. Paul Ricoeur'ün ötekine bakışı olumlulaştıran fikirlerine dikkat çekerek Levinas'ın da benzer bir görüşte olduğu, farkı fark etmenin öteki hukukunu meydana getirdiği ve gaspı engellediği fikrini açıklar. Kendilik ve ötekilik ilişkisi toplumsaldan çıkar devşirmeye çalışan ideolojiler içerisinde kirletilir. [26]

Sosyal bilimciler sınır kavramını devletler arası sınırlar üzerinden ele almak noktasında daha istekli olsalar da "yasal sınır bölgelerinin" yanında "metaforik sınır bölgeleri" de ele alınmaya başlamıştır. [27] Sınır kavramının bu ikili yönü iki ayrı araştırma alanı oluşturmakla beraber fiziksel ve metaforik sınırların birbirileri ile ortak

[23] Terry Pinkard, *Hegel*, çev. Mehmet Barış Albayrak, İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul, 2017, s. 325-329.
[24] Donnan, a.g.e, s. 50.
[25] Michel Bourse, *Melezliğe Övgü*, çev. Işık Ergüden, Ayrıntı: İstanbul, 2009, s. 19-49.
[26] Touraine, a.g.e, s. 287-288.
[27] Donnan, a.g.e, s. 13.

değerlendirilecek hususiyetleri, birbirleri üzerinden yapılacak çıkarsamalara da ihtiyaçları vardır.

Sınır çalışmaları genel bir ayrımla üç çeşit sınır sorunsallaştırmalarıyla ilgilenir. Sosyal sınırlar, kültürel sınırlar ve jeopolitik sınırlar. Sosyal sınırlar, toplumsal ilişkileri ve farklı toplumların ayrım noktalarını; kültürel sınırlar, farklı anlam dünyaları arasındaki ayrımları; Jeopolitik sınırlar ise coğrafi sınırları sorunsallaştırır. Elbette her üç çeşit sınırın da birbirleri ile ilişkileri bakımından sorunsallaştırılması mümkündür.[28] Sınır türlerinin birbirleri ile ilişkisi yoluyla oluşan arayüzlerin yanında biz ve onlar ayrımı sonrası bizi bizden ayıran ve onları onlardan ayıran ara sınırlar da vardır. Sınırlandırma işlemi yer yüzünde iki kişi kalıncaya kadar devam eder. Ben ve sen diye bildiğim, kendiliğimin farkına vardığım her durumda metaforik bir sınır var ederim. İki kişinin bir araya gelişiyle varlık gösteren sınırlar faktörler ve denklemler çoğaldıkça karmaşıklaşır. Panoptikon üzerinden yapılan iktidar okumaları bu karmaşıklığı düzene sokmak için kullanılabilecek en seçkin yöntemlerden biridir.

Simon Werret, Bentham'ın panoptikonu üzerine söylenecek çok az şey kaldığını ifade eder. 20. yy.'da arka arkaya yapılan Janet Semple, Michael Ignatieff, Robin Evans ve Foucault gibi düşünürlerin çalışmalarından sonra haklı gibidir. Ancak panoptikon üzerine söylenecek ne kadar az şey kaldıysa panoptikon üzerinden söylenecek bir o kadar fazla şey hala konuşulmayı beklemektedir.[29]

Soja yirminci yüzyılın sonları ile başlayıp devam eden sürece *mekân çağı* şeklinde işaret ediyor. Tarihselciliğin ve meta anlatıların yerini alan alternatif ve belki de uzunca süredir göz ardı edilen bir usul olarak öne sürüyor mekan merkezli düşünce fikrini. Üstelik post-modern coğrafyalar şeklinde tanımladığı bu durumun çağdaş dünyanın fiziksel görünümünü de etkilediğini ekliyor. Bu dönem panoptikonun oluşumuyla kesişir. Mekânsallığın ön plana çıktığı, tarihselciliğin coğrafi idelerle harmanlanmaya başladığı bir dönem olan panoptik dönemde mekânsal okumalar yoğunlaşır. Sosyal düzene etki edenin yalnızca zaman olmadığı dönemin peyzajının sosyal yaşantı üzerinde son derece etkili olduğu eleştirileri yükselir. Artık mekânların okuması çağların temsilleri olmaktan öte çağları oluşturan ve yönlendiren, çağa ruhunu veren bir usulle yapılmaya başlanır. 20.yy. ile birlikte artık devlet değil toplum okumalarının ön plana çıktığı bir dönem görüyoruz. Zira artık devlete işaret etmek için topluma işaret

[28] Donnan, a.g.e, s. 40-46.
[29] Bentham, a.g.e, s. 87-88.

etmek neredeyse zaruri hale gelmiştir. Devlet, ulus devlet ile bütünleşmiş ve devlet kendini toplumda/toplumla ifade eder hale gelmiştir. Devletler kendilerini zaman-tarih içerisinde ifşa ederken toplumlar kendilerini mekânlarda ifşa etme eğilimindedir. Bu dönüşüm yirminci yüzyılla birlikte sosyal bilimler okumalarında çağı anlamlandırma metodu olarak zamanın yerini mekânın almasını tabii kılmıştır.[30] Soja, bu yeni bakış açısına Foucault'yu da dahil ederek; Foucault'nun kendisinin postmodern coğrafyacı olarak adlandırılması fikrine karşı çıkacağını bildiğini söylediği halde onun eserlerinde mekânsal dönüşümün tarihsel fikirlerin ardına mükemmel şekilde saklandığını ve arkeolojik bir okuma ile bunların ortaya çıkarılmasının hiç de zor olmadığını ifade eder. Foucault'nun "Hiç kuşkusuz çağımızın taşıdığı kaygının zamandan çok mekânla ilgili olduğunu düşünüyorum." ifadelerine dikkat çeker. [31] Foucault'nun eserlerindeki inceleme alanından bahsederken "zamanın mekânla kaçınılmaz kesişmesi" ne odaklandığını ve bu olguyu inatla incelediğini yazar. Gerçekten de Foucault neredeyse tüm eserleri boyunca mekânın zamanı açıklayan yönüne vurgu yapmıştır.

Coğrafyanın tarihselciliğin duvarlarını yıkarak kendisine geniş bir alan açtığı süreci hatırlamak ve postmodern coğrafyalar kavramsallaştırmasının oldukça önemli bir örneği olan panoptikon fikrinin fiziksel sınırlardan ibaret bir mekân olmadığı toplumu şekillendirmek için sunulan bir iktidar aracı olduğuna dikkat çekmek gereklidir. Toplumsal yönelimlerin coğrafyaları oluşturduğu fikri baki olmakla birlikte coğrafyalarında (bilhassa iktidar aracı olarak üretilip kullanılan coğrafyaların) toplumsal yönelimleri etkilediği hatırda tutulmalıdır.

Foucault'nun çağımızın taşıdığı kaygının zamandan çok mekânla ilgili olduğu vurgusu bize çağın meselelerini idrak etmenin yolunun da mekânlarla ilişkili olduğunu telkin eder. Soja'nın *Postmodern Coğrafyalar* eserinde vurguladığı üzere coğrafi okumalarla çağı anlama fikri tarihselciliği büsbütün yok sayan ya da tarihselciliğe düşmanlık güden bir yöntem değildir. İstenilen tarihselciliğin imkanlarını kullanarak mekânı da göz ardı etmeden çağı anlamak için yeni bir üslup geliştirmektir.[32]

---

[30] Rene Guenon, *Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alametleri,* çev. Mahmut Kanık, İnsan: İstanbul, 2020, s. 47-54.

[31] Edward W. Soja, *Postmodern Coğrafyalar: Eleştirel Toplumsal Teoride Mekânın Yeniden İleri Sürülmesi,* çev. Yunus Çetin, Sel: İstanbul, 2015, s. 20-30.

[32] Mekân ve zaman ilişkisinin ortak değeri üzerinden kent ve sosyal yaşamın değerlendirilmesine yönelik bir inceleme örneği olarak Henri Lefebvre'in Kentsel Devrim eseri incelenbilir. Henri Lefebvre, *Kentsel Devrim,* çev. Selim Sezer, Sel: İstanbul, 2019.

Modernliğin sonuçlarından biri de ortaya çok sayıda yeni yaşam tarzının çıkmasıdır diye yazıyor Giddens. Bu yeni yaşam tarzlarının da bizleri geleneksel olandan geri dönülemez biçimde kopardığını da ekliyor. Panoptikon kavramı modernlikle birlikte ortaya çıkan bu yeni yaşam tarzlarını açıklama ve algılama girişimi olarak görülebilir.[33] Mekân üzerinden yapılan bu açıklama modernliğin zaman ve uzam üzerinde inşa ettiği düzeni, düzenin kendi yöntemiyle algılamaya çalışma yoludur.

"Neredeyse hiçbir modernlik öncesi toplum modern ulus devlet kadar belirgin şekilde sınırlanmış değildi." Giddens bu cümlede yaptığı vurguda ve devam eden yazısında açıklamaya çalıştığı ifadelerle, modernleşmeyle birlikte insanlığın zaman ve uzam üzerinde hakimiyet kurduklarını aynı şekilde hakimiyetlerinin göstergesi olarak da zaman ve uzam üzerinde sınırları keskince belirlenmiş coğrafyalarda ikamet ediyor oluşlarını ortaya koyduklarını ifade eder. Modern kurumların açıklanmasında da zaman ve uzam içinde nasıl hayat bulduklarının açıklanmasının elzem olduğunu yazar. Zaman ve uzam üzerinde hakimiyetini gösteren bu sınırların da modernlik öncesi hiçbir toplumda böylesine katı biçimde kendini göstermediği ifade edilir.[34] Panoptik sınırlar düzen, döngü, tekrar faaliyetleri üzerine inşa edilmiştir. Sistemsel düzenlemelere karşı çıkan, direnen, isyan eden her şeyi sınırın ötesindeki barbar olarak işaretler. Uygar/medeni ile barbar arasındaki fark düzene uyup uymamak ile kendini gösterir. Medeniyet kendini düzen ve istikrar ile gösterirken barbarlık dağınık, günlük, değişken olarak kendini gösterir. Bauman, Hogward Caygill'in ulus-devletin iktidar/şiddet yöneliminin ancak kendi sınırlarına çekildiğinde gerçekleşebilme imkanı bulduğu fikrinin artık geçerliliği kalmadığını, modernlik yayılım gösterdikçe ulus-devlet biçiminin şiddet alanının da topraksal uzamını aştığını ifade etmektedir.[35]

Uygarlık için *modern seçkinlerin kültürel icadı* diyen Bauman, kimin barbar kimin medeni olduğunu belirleyenin aradaki sınırı çizenin uygarlık olduğunu aslına bakıldığında iki ötekilik arasındaki sınırın asla tek bir hat olamayacağını daima *satha yazılacağını* anlatır. Fakat panoptik sınırlandırma sathın öteki tarafında kalanın sesine kulaklarını tamamen kapatmış kendi senfonisinde sonsuz dansına devam etmektedir. Modernlik diyor Bauman "başından beri şeyleri oldukların farklı olmaya zorlamaktır." Ötekini kendini sınırlarından tanımlamak, ötekinin kendilik tanımını hiçe saymak. Krzystof Pomain'nin Avrupa'yı *ihlal uygarlığı*, "sınırlar yalnızca ihlal edilmek için

[33] Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, çev. Ersin Kuşdil, Ayrıntı: İstanbul, 2020, s. 12.
[34] Giddens, a.g.e, s. 21-22.
[35] Bauman, *Parçalanmış Hayat*, s. 198-199.

vardıra inanan bir uygarlık" olarak tanımlamasını hatırlatarak sınırlara olan saygının azaldığı bir dönem olarak bahseder modernlikten. Kendi sınırlarını en katı haliyle müdafaa eden ama ötekinin sınırları yalnızca ihlal edilmek için var sayan bir uygarlık. Bazıları için iyi olanın başkaları için kötü olduğu bilgisinin gizlendiği kendi sınırlarını müdafaa için gerekli olanı genel geçer iyi kabul eden ve ettiren bir uygarlık.[36]

Modern dönem için panoptikon takip eden dönem için *post-panoptikon*[37] şeklinde vurgulanan bu kavramlar yeni bir sınırlandırma ideolojisine işaret eder. Fizik mekândan yola çıkarak soyut ve sanal mekânlara taşınan iktidarını güç kullanımını günden güne azaltarak arttıran bir sınırlandırma ideolojisi.

Soja yukarıda da değinildiği üzere yeni ve özgün olanın tarihselliğin yanında coğrafi bir yapılandırma içermesi gerektiğini savunur.[38] Bu bakış açısıyla çağı anlamak için çağın mekânsallaşmasını anlamanın elzem olduğu vurgulanır. Çağ kendini mekânlarıyla ifşa eder. Post-moderne gelindiğinde ise mekân mekânsızlığa ya da sanal mekânlara (siber-mekân) dönüşmüştür. Post-modern çağın sanal coğrafyalarında oluşan sosyal alanlar aynı misyonu üstlenmiştir. Mekânlar sanallaşsa da çağ kendini mekânlarda ifşa etmeye devam etmektedir. Nerede sorusu önem kazanır. Birey kendini mekânla tanımlar. "O" mekânda olmak önemlidir. Konum bildirimlerinin açık ve konum işaretlemelerinin popüler olduğu bir dünya düzenine geçilir. Klasik dönem tehlikelerle doludur. Nerede sorunun cevabı bireyi ya da toplulukları tehlikeye son derece açık hale getirir. Görünürlük tuzağı kendini bir kültür haline getirerek toplumsallaşır.

Modern dünya toplumlara şimdiye kadar eşi görülmemiş bir güvenlik ortamı sunmuştur. Ortaya çıkan tüm büyük savaşlara rağmen geniş barış dönemlerinin oldukça konforlu tarihte eşi görülmemiş güvenlikli yaşamlar sunduğu ortadadır. Buna karşın bu düzeni oluşturan modern zihin güvenliği yine tarihte eşi görülmemiş şekilde tehdit eden araçları da üretmiştir. Nükleer silahlar bu güvenlik toplumu yapısını tehlikeli ve gergin bir saha haline getirir. Modern rasyonalitenin kabul edilmesi gereken belirgin özelliklerinden biri de çelişkili olgular meydana getirmesidir. Modern ve sonrası dünyanın güvenlik meselesi de bu çelişkilerden biridir.[39] Ancak bireysel nerede sorusu tehdit olmaktan çıkmıştır. Yine de üzerinde düşünülmesi gereken bu sorunun cevabı karşılığında rehin verilenin ne olduğudur. Nerede sorusunun cevabının bireyi fiziksel bir

[36] Bauman, *Parçalanmış Hayat*, s. 194-202.
[37] Roy Boyne, "Post-Panopticism", *Economy and Society*, May, 2000, s. 299-304.
[38] Soja, a.g.e, s. 36.
[39] Giddens, a.g.e, s. 15-17.

tehditle baş başa bırakmıyor oluşu muktedirlerin cevabı iktidar aracı olarak kullanmadığı anlamını taşımaz.

Foucault'nun panoptikon yorumu zamanı etken, mekânı edilgen kılan Bergson sonrası düşünceyi değiştirmiştir. Mekân, bilgi ve iktidar arasındaki ilişkiye dikkat çekmiş ve yeni bir perspektif açmıştır. [40] Thomas R. Flynn 1991'de yazdığı makalesinde mekânın değerinin yitirilmesinden bahseder. Bu değer yitiminin Bergson'la mı daha öncesinde mi başladığı sorusunu ortaya atarak mekânın ölü ve hareketsiz bir şey olarak görülmesi fikrine karşı çıkar. Kendisi bunun aksine mekânın canlı, zengin, diyalektik olduğunu savunur. Entelektüel bir çözümleme esnasında en çok ihtiyaç duyduğumuz şeyin kuvvetli bir şimdi algısı olduğunu söyleyen Flynn, güçlü bir şimdilik içerisinde zamanın önemini yitirdiğini ifade eder. İktidar oluşumlarını, uzun yıllara dayanan sistemleri bu oluşumların güçlü ve zayıf yanlarının sınır çizgilerini doğru tespit edebilmek için ihtiyacımız olanın kuvvetli bir şimdi algısı olduğunu vurgular.[41]

Flynn, Foucault'nun da düşüncelerini oldukça önemsediği Paul Veyne'nin zamanın olayların ayrımsallaşmasını sağlamaktan daha fazla anlam yüklemesine maruz bırakılmaması yönündeki söylemini hatırlatarak Foucault'nun da bu düşüncelerden etkilendiğini ancak Veyne kadar açık dilli bir radikalliğe kaçmadığını ifade eder.[42] Veyne zamansallığın tarihi *ulusal bireysellik biyografisine* sınırladığını ve hadiselerin anlamlarının kendini açmasına engel olduğunu savunur. Thomas R. Flynn, Foucault'nun uzun süredir değişikliğe uğramayan fikirleri değiştirdiğini, yeni bir perspektif çizdiğini vurgular. Uzun zamandır değişmez ve dokunulmaz olarak görülen sınırların, zorunlu ilişkilerin ve çözümleme biçimlerinin farklı ihtimalleri olduğunu gösterdiğini öne sürer. Foucault *Kelimeler ve Şeylerin* yazımının ardından *Başka Mekânlara Dair* ismini verdiği konferans ile 19.yy.a rağmen çağımızın *mekânın devri* olduğunu savunur. Flynn, Foucault çözümlemelerinin ardından klasik ve modern dönemlerin düzen ve tarihin organize ediş biçimlerinde olmalarına karşılık post-modern dönemin bir mekân icrası olduğunu savunur.[43] Post-moderndeki değişmeler post-panoptikon çatısı altında son bölümde tartışılacaktır. Post-panoptikona geçilmeden klasikten panoptikona doğru gerçekleşen dönüşüm ve panoptikonun sundukları anlaşılmalıdır.

---

[40] Soja, a.g.e, s. 31-32.
[41] Veli Urhan, *Fikir Mimarları Dizisi: Foucault,* Say: İstanbul, 2010, s. 393.
[42] Urhan, a.g.e, s. 395.
[43] Urhan, a.g.e, s. 402-403.

Postmodern coğrafya yorumları olarak kendini gösteren fikirler modern dönemin mekânsallık içerisinde özneleşme pratikleri ekseninde toplumsallaşmanın yeniden düşünülmesine olanak sağlamıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

EFSANENİN YENİDEN YORUMLANMASI

Efsaneyi asırlar sonra rafların arasından çıkarıp tozlarını üfleyen Bentham olsa da efsaneyi yeniden seslendiren Foucault oldu. Foucault, Bentham'ın 18.yy'da tasarladığı mimari yapıyı çözümleye bilmek için 17.yy.'a dönüp ceza, tecrit, yasaklama eylemlerini ve fikirlerini araştırarak panoptik yapıyı tarihsel ve sosyolojik süreciyle ele alıp oldukça geniş perspektiften değerlendirdi.

Deliliğin Tarihi'nin yalnızca ilk edisyonunda bulunan ve 1972'den itibaren hiçbir baskıda bulunmayan önsözünde Foucault kafasında yapılması gerekenleri önceden kararlaştırmış gibidir. Bahsi geçen önsözde "Sınırların bir tarihi yapılabilir", "Cinsel yasaklarında bir tarihini yapmak gerekecektir" , "eşyadan kendini bizden korumak için yarattığı yanılsamayı almak ve ona bize sunduğu şeyi bırakmak gerekli" cümlelerinin sırasıyla *Hapishanenin Doğuşu , Cinselliğin Tarihi, Kelimeler ve Şeyler* kitaplarına yaptığı atıf daha yazılmadan bu eserlerin yazılması fikrinin Foucault'da bulunduğunu gösterir niteliktedir.[44] Bu durum bize Foucault'nun eserlerinin her ne kadar pek çok eseri bir diğerinin eleştirisini de içinde barındırsa da belli bir kompozisyon içinde kaleme alındıklarını gösterir.

Sınırların tarihini yazmak fikri Foucault düşüncesinin merkezi ilham noktasını teşkil eder gözükmektedir. Foucault bir kavram olarak *sınıra* çok fazla atıf yapmasa da sınır kavramının imgelendiği ufka dair çok şey söylemektedir. Hemen herkes tarafından özgürlük filozofu olarak anılan Foucault aslında özgürlük üzerine oldukça az kalem oynatmıştır. Ona bu unvanı veren özgürlük değil sınırlandırma/ baskılanma üzerine yazdıklarıdır. Foucault sınırlandırma meselesini genel bağlamda ele almayıp sınırlandırma aracı olarak kullanılan özel meseleler üzerinden değerlendirmede bulunur. Hapishane duvarları, klinik, kelimeler, yasalar ve yasaklar her biri başka sınırlandırma yöntemleridir. Farklı amaçlarla farklı iktidar odakları tarafından farklı topluluklar üzerinde vuku bulmuş olsalar da hepsi ortak tek bir eylemde buluşur; sınırlandırma. Gözetim bu kurumlar için bir araç olmakla birlikte sınırlandırma amaçtır.

[44] Michel Foucault, *Büyük Kapatılma: Seçme Yazılar,* çev. Işık Ergüden, Ayrıntı: İstanbul, 2015, s. 20-29.

Farklı iktidar biçimlerinin çeşitli kurumlarla kurdukları düzenler ve bu düzenlerin varlığının sürdürülebilmesi için uygulanan baskılanma yöntemleri/ biçimleri karşımıza çıkar.

Foucault *baskılanma* ya da *bastırılma* kavramlarını üç aşamada açıklar. Yasak, yok sayılma ve suskunluğa itilme. Temel eserlerinde üç merci çözümlemeye çalışır, *söylem üretim mercilerini, iktidar üretim mercilerini, bilgi üretim mercilerini.* Bu üç mercinin de yasaklama, yok sayma ve suskunluğa itme eylemlerine yani sınır kavramına odaklanır.[45] *Deliliğin Tarihi* yalnızca delilerin içine hapsedildiği dünyayı, mecbur bırakıldıkları yaşam koşullarını değil bunu mümkün kılan düşüncenin sınırlarını ve bundan fayda sağlayan iktidarın sınırlandırmalarını da inceler.

Cüzzam, bütün bir Orta Çağ boyunca Batı'nın gerçeği. Cüzzam Batı toplumunun oluşumunda ve kimlik bilincinde yer edinmiş bir hastalık. Foucault, buradan giriş yapıyor *Deliliğin Tarihine*.[46] Foucault için mesele kavramların aynı ya da benzer kümede olmasından ziyade kavramlara karşı takınılan tavrın benzer bir küme de bulunması. Zira düşüncenin kendini davranış kalıplarıyla aşikâr ettiğinin farkında. Bu sebeple deliliğin tarihini yazacağı kitabına Cüzzam ile başlaya biliyor. Farklı yoksunlukların ortaya çıkardığı iki kavrama karşı gösterilen ortak bir toplumsal refleksi yakalıyor.

Cüzzamlı toplumsal hayattan ve kilise cemaatinden uzaklaştırılır ancak bu onun Tanrı'nın bir dışavurumu olarak kendini ifşa eden temsiline zarar vermez. Tanrı günahlarını temizlemek için ona bu hastalığı vererek merhamette bulunuyordur. Ve kilise cemaati ise onun bu acıyı çekerek arınmasına ve Tanrı'ya yaklaşmasına müsaade ediyorlardır. Tıpkı çarmıha gerilmek için tepeye tırmanan İsa'ya eşlik eden kalabalık gibi. Ve bu acıların sonunda insanların yardımından mahrum kalan İsa'ya Tanrı'nın yardım edişi gibi cüzzamlıya da Tanrı merhamet edecektir. Böyle izah ediyor cüzzamlıya karşı toplumsal bakışı Foucault.[47]

Toplum kendi iktidar mekanizmasıyla sınırlandırıyor cüzzamlıyı hem tecrit ediyor hem de bunu bilgi olarak haklılaştırıyor. Cüzzamlının yaşam biçimini hatta yaşamının hangi aşamasında hangi koşullarda ne şekilde davranması gerektiğinin sınırlarını dahi toplum çiziyor.

---

[45] Michel Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, Ayrıntı, İstanbul, 2018, s. 14-18. , Michel Foucault, *The History of Sexuality*, Pantheon Books: New York, 1978, s. 3-13.

[46] Foucault, a.g.e, s. 23.

[47] Foucault, a.g.e, s. 27-28.

Tıpkı toplumun cüzzamlının acı çekmesine müsaade eden merhamet gibi modernleşmeyle birlikte modern toplum da üretim toplumunun içerisine uyum sağlayamayan kişilerin acı yoluyla herkesleştirilmesi usulü yaygınlaşmıştır. Burada acı elbette göreceli bir durumdur. Bentham gibi panoptikon üreticilerinin bu düzen içerisinde yaşayanların mutlu olduğunu müdafaa ettiği bir gerçektir. Yine de Foucault, 18.yy.'da başlayan iktidar eylemleri ve sınırlandırma algısına yönelik köklü değişimin cüzzam ile değil veba ile başladığını savunur. Foucault panoptizmin Avrupa'da tarih sahnesine çıkışını veba ve cüzzam üzerinden açıklar. Cüzzam yukarıda da bahsedildiği üzere toplumun kutsallaştırmasına maruz kalmış ve dışarıya itilmiştir. Cüzzamın yayılmasını engellemek amacıyla kentlerin dışına kapatma mekânları inşa edilmiş, cüzzamlılar kentlerin dışında tecrit edilmiştir. Ancak toplumun vebayı daha farklı karşıladığı söylem iktidarlarının vebayı kutsallaştırmadığını ve vebanın toplumun içerisinde tutulduğunu ve merkezdeyken yönlendirildiğini vurgulanır. Cüzzamlının bedeni kutsal görülmüştür kapatılma ruhi bir yükseltmeyle bağlantılıdır. Buna karşılık vebada beden muhatap alınmıştır. Kapatılmanın muhatabı beden ve hastalıktır. Kapatma toplumun içerisinde gerçekleşir. Kapatılma mekânları kente eklemlenir. Kapatma yavaş yavaş toplumsal yaşamın içerisinde kendine yer bulmaya başlar. Foucault bu başlangıcın veba ile gerçekleştiğini ifade eder.[48] Toplum cüzzam üzerine fazla kafa yormak zorunda değildir, cüzzam dışarıdadır, uzaktadır. Ancak veba toplumun bir parçasıdır bu nedenle onu kontrol edecek mekanizmalar üretilmek durumundadır. Vebanın bu toplum içereliği disiplin amaçlı araçların çoğalmasına sebep olmuştur. Cüzzama karşı toplum bir ıslah gayesi gütmemiştir, kabul edilip uzaklaştırılan bir var olandır ancak vebayla birlikte toplum birlikte yaşamak zorunda kaldığı ötekilik formalarını ıslah etme yollarını üretmeye başlamıştır.[49] Panoptik stratejiler ötekini dışarıda bırakmayı değil kendi sınırları içerisinde sınırlandırmayı arzular. Ötekini kendi sınırlarının dışında bırakmak bir güvenlik eylemidir ama kâr dönüşü yoktur.

Tecrit ve kapatma yani sınırlandırma, Foucault'nun deyimiyle baskılanma, yasaklama, yok sayma ve suskunluk; cüzzamlının, cinsel hastalıkların ve deliliğin Orta Çağdan itibaren kaçınılmaz kaderi olmuştur. Delilik 17.yy.'dan itibaren cüzzamın kaderini taşımaya başlamıştır. Tıbbın sahiplenmesinden önce bütün Rönesans deneylerinin bir

[48] Michel Foucault, *Abnormal: Lectures at the College de France 1974-1975*, Verso: Londra, 2003, s. 44-52.

[49] Efe Baştürk, "Panoptikon'dan Post-Panoptikon'a Gözetimin Soykütüğü", TC. Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2016, s.62-66.

köşesine sıkıştırılmış bir kavram olarak delilik.[50] Kapatmaya mahkûm kalan temsillerin ortak noktası üretimi sekteye uğratmaları ya da başka bir deyişle üretime yeterli katkıyı sunamamalarıdır. Modernite için üretime yeterli katkıyı sunmamak üretime sekte vurmak ile hemen hemen aynı şeydir zira üretmediğiniz halde tüketiyorsunuzdur. Bu sebeple modern kapatma cezalandırmadan ziyade üretimi destekleme aracı olarak kendini sunar. Panoptikonun ıslah mekanizması ahlaki bir kaygı gütmez tamamen ekonomik amaçlara dayalı bir politikadır. Bireyler ekonomik sistemin ihtiyacı olduğunda kaynak olarak piyasaya sürülmek üzere ıslah edilirler.[51] Çağdaş insanın sahip olduğuyla yetinmesi toplum dışı kalmasına yeter. Modern insan toplumsallaşmak için daima tüketim zincirinin etken bir parçası olmak durumundadır. Tüketim yeni dünya da ahlaki bir kurum olarak yerini almıştır. Toplumsal değerler sistemi artık tüketim üzerinden kurulur ve ahlaki denetimi tüketim yapar.[52]

Panoptizm, bir disiplin toplumu oluşturmayı hedefler. Oluşturulan bu disiplin toplumunun gayesi hiçbir bireyi dışarıda bırakmadan hepsini sistem içerisinde özneleştirerek yeni bir konum vermektir. Kendisine yüklenen öznelik pratiklerinin gereğini yerine getirmeyen bireyi alternatif kurumlarda ıslah etme yoluna gider. Disiplin toplumu herkesi ana sınırların içerisinde tutar ve ara sınırlarla ıslah etme yoluna gider. Touraine'nin Foucault'dan yaptığı bir çıkarsama ile modern birey iktidarın disiplin yoluyla özgün teknolojisini kullanarak ürettiği şeydir.[53] Modern iktidar, panoptik stratejilerle kendi birey tipini meydana getirerek devamlılığını, ürettiği *nefer-öznelerle* sürdürür.

Modern iktidar sadece mahkûmu alıp bir hücreye kapatmakla yetinmiyor. O hücrede yapacaklarının, düşüneceklerinin sınırlarını çiziyor. Tecrit yalnızca bedene yönelmiyor. Söylemlerin tecridi, güzelin tecridi hatta hakikatin tecridinden söz etmek mümkün hale geliyor. Panoptikon mimari bir sistem ile sosyal bir düzeni açıklıyor. Mahkûmu tanımlıyor panoptikon hangi suçun hangi mahkûmiyet biçimine karşılık geldiğinide. Cehalet sizi okula, okula uyum sağlayamamak fabrikaya, fabrikada düzeni bozmak, hapishaneye, orada acı çekmemek ise tımarhaneye mahkûm eder.

---

[50] Foucault, a.g.e, s. 31.

[51] Michel Foucault, *Deliliğin Tarihi*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınevi: Ankara, 2015, s. 126-129. , Michel Foucault, *Madness and Civilizatıon: A History of Insanity in the Age of Reason*, Vintage Books: New York, 1988, s. 38-55.

[52] Jean Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, çev. Nilgün Tutal- Ferda Keskin, Ayrıntı: İstanbul, 2021, s. 94-95.

[53] Touraine, a.g.e., s.215.

Modern çağın söylem iktidarı mahkûmu dışarıdakiler için tanımlayarak onları da zihinsel sınırlandırmaya tabi tutuyor. *Kelimeler ve Şeyler* buraya değinir. Yalnızca değişen bilgi üretme ve delillendirme mekanizmasını değil insan aklına çağlar boyu çizilen algı sınırlarını da inceliyor. *Hapishanenin Doğuşu* yalnızca suçluların duvarlar içerisine hapsedilerek sınırlandırılmasının değil bu sınırlandırılma şeklini meşru kılan iktidarın çağdaş bireylere mutlak adalet olarak gösterdiği sınırların oluşumunu da değerlendiriyor. Benzer şekilde *Cinselliğin Tarihi* de bir sınır olgusu barındırıyor içinde. "En ufak hakikat kırıntısı bile siyasal koşullandırmaya tabidir" der Foucault. Elimiz de olan her türlü bilgi, bir iktidarın çizdiği sınırların içine hapsedilmiştir. Cinselliğe yönelik koşullandırma da siyaset ve tıbbın çizdiği sınırlar doğrultusunda ilerlemiştir.

Foucault modern bilimin zemininde aynı-aynılık düşüncesinin yer aldığını vurgular. Bunun ters perspektiften okunan hali fark felsefesidir. Aynı olanların tanımlaması bize normali, normalin tanımlaması farkı ve bunun yanında farklı olanı, farklı olan da anormali verir. Tanımlama sınır çizme eyleminin temel güçlerinden biridir. Normali tanımladığınız andan itibaren ötekini, farklı olanı anormal olarak tanımlamış ve iki unsur arasına kalınlığı belirsizde olsa bir sınır çekmişsiniz demektir. [54]

Tanımlamak oldukça gürültüsüz ama bir o kadar kuvvetli bir sınırlandırma işidir. Foucault modern toplumda iktidarın hem yerde hem hiçbir yerde olduğu yorumunda bulunarak toplumu yönetenlerin iktidarı oluşturduğu değil bizzat iktidarın kullanım biçiminin yönetimi oluşturduğunu öne sürer. Touraine'nin ifadesiyle iktidar kürsüden atılan bir nutuk değildir. Egemen irade yerine epistemolojik ve akademik söylem kanallarına başvurarak etkisini göstermeyi tercih eder.[55]

Touraine, öznenin ortaya çıkışını iktidarın ruh ve beden üzerinde gerçekleştirdiği teknolojik bir hamlenin sonucu olarak yorumlamıştır. Eğitimciler ve psikologların oluşturduğu bir teknolojidir. Sunduğu söylemleri toplumsalda normalleştirmek ve aksini ötekileştirmek yoluyla kendini gerçekleştirir. Anormali de normalden ayırarak onun üzerinde de ayrı bir iktidar alanı oluşturur. Ötekileştirme bireyi egemen güçten azat etmez. Kapatma artık toplumun içerisinde kendine yer bulur. Anormal olarak işaretlenen birey hasta, deli ya da işçi olarak özneleştirilir. Touraine tam burada

[54] Michel Foucault, *Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi: Ankara, 2017, s. 45-57.

[55] Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, Hülya Uğur Tanrıöver, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul, 2016, a.g.e, s. 211.

iktidarın normalleştirme yoluyla özneleştirme yapıp yapamayacağını sorar ve bu soruya Jean-Paul Gaudemar'ın *"genel seferberlik"* kavramıyla cevap verir. Toplumun normalleştirilen kısmı genel seferberliğe katılır. İktidar savaş çağrısı yapmış ve genel seferberlik ilan etmiştir. Toplumun normalleştirilen kesimi orduya alınır, onlar düzene hizmet eden askerlerdir.[56] Bu genel seferberlik hali içinde okullar öğrencileri onlara değer katmak için değil en iyi şekilde hizmet edecek memurlar olarak yetiştirmeyi hedeflerler. Ivan Illıch bu okullaşma ve memurlaştırma girişiminin sadece okullara ait olmadığını öne sürerek bütün bir toplumun çok geniş bir alanda okulsuzlaştırılmaya ihtiyacı olduğunu öne sürer.[57]

Yalnızca kaba şiddet biçimi olarak sınırlandırmada bulunmayız, tanımlamak içinde (ya da tanımlayarak) sınırlandırırız. Tanımlama bir sınırlandırma işlemidir. Ama en çok da sınırın dışında kalanı tanımlama. Modern iktidarın yani panoptik iktidar çağının en sık kullandığı sınırlandırma araçlarından biridir tanımlama. Daha önce de vurguladığımız üzere panoptikon bir ikna düzenidir. Tanımlama ise bu ikna düzeninin en güçlü silahı.

Panoptikonun icat olan yönünün dışında keşif olan bir yönü de vardır. Batı bir yönüyle panoptikonu keşfetmiştir. İktidarın düzene dışarıdan etki eden bir unsur değil düzenin kendisi haline dönüştüğü toplumu içerisinde bulundurduğu sınır kanalları ile disipline ettiği bir imkânın keşfi. Panoptik bakış bireyi fiziksel temas olmaksızın bilgi nesnesi haline getirir. Panoptizm, özneler üretir ve ürettiği her öznenin var oluşunu ölçüleri belirli sınırların içerisine konumlandırır. Birey öğrenci olarak özneleştiği müddetçe okul ve eğitim sistemi sınırları içerisine mahkûm edilir. Hasta olarak özneleştirilen birey tıp bilimi ve hastaneye mahkumdur. Aynı şekilde işçi olarak özneleştirilen birey fabrikaya mahkumdur.[58] Panoptizm bireyi tek bir özneliğin içerisinde bırakmaz. Birey farklı durumlarda farklı kimliklere sahiptir ve bu çok kimliklilik bireyi farklı panoptikonlara mahkûm eder. Dairesel olarak genişleyen panoptizm çok sayıda panoptikonun eş zamanlı işleyişiyle oluşan daha büyük bir panoptik yapı meydana getirir. Modern iktidarın panoptik işleyişi mimarı yapıyla sınırlı kalmayıp bir disiplin düzeni haline gelir.

Panoptikonun iktidar araçları kendi hakikatlerini oluşturur. Özneleştirme yöntemini kullanan iktidarlar[59] söylem duvarları ile ördükleri bilgi sınırları yoluyla fiziksel

[56] Touraine, a.g.e, s. 213.
[57] Ivan Illıch, *Okulsuz Toplum*, çev. Kübra Öztürk, Şule: İstanbul, 2020, s. 7-9.
[58] Bknz. *Foucault, Deliliğin Tarihi, Hapishanenin Doğuşu*.
[59] Gilles Deleuze, *Foucault*, çev. Burcu Yalın- Emre Koyuncu, Norgunk: İstanbul, 2013, s. 102-129.

mekânlara muhtaç olmaksızın disipline etmeyi başarırlar. Hastaneler, hapishaneler, fabrikalar, panoptikon mimarisini temsil ediyor olsalar da panoptizmin sebebi değil sonucu konumundadırlar. Söylem ve bilgi üretim araçları ile örülen sınırlar ile yönlendirilmiş öznelerin sürecin sonunda ulaşabilecekleri mekânlardan bir ya da birkaçını temsil ederler. Panoptizm toplumsal bir disipline etme usulüdür panoptik mekânlar bu disiplin sürecinin sonucunda meydana gelirler. Nitekim geçtiğimiz bölümde bahsettiğimiz Bentham'ın panoptikonu tasarlama süreci dikkate alınırsa Bentham'ın ideal gördüğü biçimde disipline etmek istediği bir topluluk vardı panoptik mekân bu zihnin ürünü olarak kendini göstermiştir. Kavramsal olarak panoptizmi üreten panoptikon olmuşsa da varlık bulma bakımından panoptizm, panoptikondan önce doğmuştur.

Fark düşüncesi insanın kendi varlığını idrakinin kaçınılmaz sonucudur. İnsan dış dünya ve ben ayrımı yaptığı anda sınırlar çizmeye başlar. Kendini tanımlamak için ötekinden ayırmak zorundadır insan, insanın farkı fark etmesi ile vahdet bir anda kesrete döner. Foucault sınır deneyimlerini incelemiştir. Delilik de bir sınır deneyimidir. Ötekinin/akilin tanımlaması karşısında sessizliğe mahkûm olan taraftır. Kendisine yöneltilen tanımlamayı -ki yazmakta olduğumuz eser bağlamında tanımlamak neredeyse sınırlandırmaya denktir- reddetme kuvveti bulunmayan taraftır. İnsan aklı için normali ve anormali tanımlarken, bilim insanları bir yandan da sınır ihlallerinin yolculuğunu anlatırlar. Akli olandan gayriakli olana geçişin serüvenini de okuruz bu tanımlamalar içerisinde.

Akil olan ile deli arasına sınır çekilirken iktidarın yönlendirdiği sadece deli değildir elbette. Deli sınırın beri tarafına geçtiği andan itibaren kendisine karşı akillerin makul gördüğü eylemlere katlanmak zorundadır. Fakat sınırın bu tarafında kalanlar da bu tarafta kalmanın sorumlulukları ile yüzleşmek mecburiyetindedirler zira gerekli olanları yapmakta hata ederseler akilliklerinden şüphe edilecektir. Unutulmaması gereken şudur ki sınırın öteki tarafına geçmek kimse için imkânsız değildir. Şüphe eden, sorgulayan, düzen içerisinde yalpalayan ayağı zaman zaman sınırın öteki tarafına kayan bir grup da vardır. Foucault bu konuya dikkat çeken Maurice Blanchot'un[60] düşüncesine oldukça önem vermiş ve *dışarının tecrübesi* kavramına yaptığı vurgunun üzerinde durmuştur.[61] Blanchot *sınır-yaşantı* sürenler üzerine konuşmuş araftakileri hatırlatmış ve sınırda

[60] Ann Smoc, "Infinite conversation", Radical Philosophy, July/ August, 2003, s. 58-60.
[61] Urhan, a.g.e, s. 403.

yaşamanın ötekinin tecrübesiyle ilişki kurmakla diğer tarafa atılan bir adımla ilişkili olduğuna dikkat çekmiştir.[62] Ötekinin fark edilmesinin pozitif bir eyleme dönüşmesinin koşulu bu farkın ötekini kendiliğiyle kabul etmesi ve hukukun buna göre kurulmasıyla mümkündür. Ancak panoptizmin böylesi bir ötekilik ilişkisine tenezzül etmesi oldukça uzak bir ihtimaldir. Levinas'ın Batı felsefesine yönelik eleştirisi de buradan doğar. Ötekiyle ilişkisinin ötekinin farklılığını aynının parçası haline getirme çabasından dolayı bu durumdan *ontolojik emperyalizm* olarak bahseder. Batılı iktidar zihninin ötekini yalnızca aynılıklarıyla kabul ettiğini aksi halde bir sınır- yaşantıya yaklaşmadığını açıklar.[63]

Foucault'un yorumuna göre dünya tarihi her dönemde pek çok iktidar merkezine sahip olmuştur. Ancak tek seferde bu kadar çok iktidar merkezinin aynı anda oluştuğu ve topluma yön verdiği görülmemiştir. Çoğalan bu iktidar merkezleri bizlere ne ifade etmeli? Esasen her iktidar beraberinde kendi sınırlarını getirir. Bir yapının sınırlarını çizdiği andan itibaren kendi iktidarını oluşturduğu söylenebilir. Algı iktidarları, siyasal iktidarlar, kültürel ya da bilimsel iktidarlar öncelikle kendi gözetim düzenlerini inşa ederler. Düzenin korunmasını, dış temasları, anarşinin boyutlarını kontrol eden bir gözetim sistemi. Yasama ve cezalandırma…

Modern çağ sınırlandırma algısını çok boyutlu bir hale çeviriyor. Mahkumiyetin muhatap kitlesini de oldukça genişletiyor. Suçlular hapishanede, deliler tımarhanede, yoksullar ıslahhanede, işçiler fabrikada, öğrenciler okulda, hastalar hastanede mahkumdur.

19.yy'ın başından itibaren: akıl hastanesi, hapishane, ıslahhane, okul, hastaneler, fabrikalar benzer tarzda bir gözetim altında tutma sistemi ile işlemeye başlamışlardır.[64]

Foucault'nun panoptikon için yaptığı pek çok tanımdan biri de "panoptikon çok farklı arzulardan hareketle, türdeş iktidar etkileri imal eden harika bir makinedir." şeklindedir. Panoptikon Bentham'ın modellediği belirli bir mimari sistemden doğmuş olsada arzulanan hedefler doğrultusundan pek çok alana uygulanmış nihayet bir toplumsal yapılanma biçimine dönüşmüştür. Bütün bu yapılanmalar ise kimin ne şekilde sınırlandırılacağı bilgisinden hareketle düzenlenmiştir. Panoptizm, istikrarlı ve disiplinli mekânlar üretmeyi amaçlar. Fakat varlığı mekânların dışına taşar. Nitekim daha önce de vurgulandığı gibi mekânsallaşma panoptizmin sonucu olarak kendini gösterir.

[62] Maurice Blanchot, *L'Entretien İnfini*, Gallimard: Fransa, 1969, s. 48.
[63] Kasım Küçükalp, *Çağdaş Düşüncede Farklılık Tartışmaları*, Emin Yayınları: Bursa, 2016, s. 58-59.
[64] Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, s. 294.

Panoptikonun oluşturduğu coğrafya gözetim kurumlarının duvarlarıyla sınırlı değildir. Buradan toplumsal yaşamın içerisine taşar. Disiplin merkezlerinin toplumun içerisine yerleştirilmesinin temel gayelerinden biri de panoptik coğrafyayı kurumların dışarısına doğru olabildiğince geniş bir alana yaymaktır. Söylem ve bilgi iktidarlarının sınır duvarları bizleri panoptizmin ıslah mekânlarına çıkarır. Panoptizm güç kullanımını azaltarak kâr oranını arttırmayı ve bu düzeni istikrarlı hale getirmeyi amaçlar. Düzeni bozma ihtimali olan durumları önceden tespit etmeye çalışarak onları ıslah edecek düzenleri de kurmaya çalışırken bir yandan da bireyleri düzene uyum sağlayacak şekilde yetiştirmeye gayret eder. Eğitim kurumlarını da disiplin kurumları haline getirerek burada da istikrarı hedefler, ortaya çıkan talebeler yek diğerinin aynısı olmalıdır. Sistem ancak bu sayede güvende kalabilir.

Panoptikon mekânsal olmayan unsurları mekânlara bağlayan bir sistem meydana getirmiştir. Okullar, hapishaneler, hastaneler, tımarhaneler; ekonomiyi, hukuku, siyaseti, bilimi etkilerler.[65]

Mimari sistem oldukça basittir. "Çevrede halka halinde bir bina, merkezde bir kule; bu kulenin halkanın iç cephesine bakan geniş pencereleri vardır; çevre bina hücrelere bölünmüştür, bunlardan her biri binanın tüm kalınlığını katetmektedir; bunların, biri içeri bakan ve kuleninkilere karşı gelen, diğeri de dışarı bakan ve ışığın hücreye girmesine olanak veren ikişer pencereleri vardır. Bu durumda merkez kuleye tek bir gözetmen ve her bir hücreye tek bir deli, hasta, mahkûm, işçi, öğrenci kapatmak yeterlidir."[66]

Panoptikonda mahkumlar çelişkili bir yalnızlık içerisindedirler. Aslında yalnız olmadıklarını her zaman onları gözetleyen bir göz olduğunu bilirler ama bu bilginin yanında onunla hiçbir iletişim kuramadıkları bir yalnızlığa hapsedilmişlerdir. Panoptikon klasik hücreye hapsetme sisteminden farklıdır. Foucault'un tespitiyle panoptikon klasik hücre *sisteminin kapatma, ışıktan yoksun bırakma* ve *saklama* işlevlerinden yalnızca ilkini sabit bırakır. Ancak tüm bu görünür olma haline rağmen mahkûm daha da büyük bir tutsaklığın içerisinde kalır. Aydınlığın gözlerini kamaştırdığı mahkûm ışıksızlıktan çok daha dehşetli bir karanlık içerisine kalır. **"**Görünürlük bir tuzaktır."[67] Klasik sistemde hücre sınırlandırmayı sağlarken mahkûmdan görünürlüğünü alır oysa panoptikonda görünmezlik bir lütuftur sadece

[65] Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, s. 302-312.
[66] Foucault, a.g.e., s. 295.
[67] Foucault, a.g.e, s. 296.

güçlü olanların, özgür olanların sahip oldukları bir lütuf. Dahası görünmemek en büyük güçtür. Merkezine görünmeden görme gücünü alır panoptikon. Görünür kılmak panoptikonun sınırlandırma biçimidir. Her zaman, her koşulda, her hareketi görünür kılmak ister bu sayede mahkûm ne zaman gözlerin kendisine dikkat kesildiğini bilmeksizin eylemlerini kontrol altında tutmak zorunda kalır. Tanrısal bir tasavvurdan ilham alır panoptikon. Gözetleyen *zuhurunun şiddetinden gaiptir* adeta. Mahkûmun onun orada olduğunu düşünmekten başka çaresi yoktur, tıpkı Tanrı gibi her zaman görendir, gören ama asla görünmeyen tasavvur edilemeyen. Tanrı'nın insanı dünyaya kapatması gibi mahkûm panoptikona kapatılmıştır. Ancak başıboş değildir ne yapması gerektiği bildirilmiştir, gözetim altındadır. Dengeyi bozmamak için sistemin gerekli gördüğü eylemleri yapmak durumundadır. Panoptikondan çıkmayı düşünmek aptalcadır mevcut düzen dahilinde en iyi yaşamı sürmeye çalışmak ise yapılabilecek en akıllıca şey. Panoptik düzene zincirlenmiş bir köle bu fikirden kurtulamaz. Panoptikonun gözetleme idealinin Tanrısal gözetleme biçimiyle ilişkisi ilk bölümde de belirtildiği gibi Bentham'ın en başından beri dikkatini celpetmiştir. Bunun din adamlarınca yanlış anlaşılacağından çekinmiştir ancak panoptizmin ardından kurulan çağ bu kaygıyı çoktan yitirmiştir. Post-panoptikonda zirveye ulaşacak olan bütünü gözetleme fikri tanrısallığa bu derece yaklaşma durumunun kaygısından yoksun hale gelmişsede beşerî her haliyle görüyor olmaya insanlığın tahammülünün ne kadar daha yeteceğini henüz bilmiyoruz.

Panoptikonun bir hapishane şeması olması yanıltıcı olmamalıdır. Yukarıda belirtildiği gibi 19.yy. itibariyle tımarhaneler, ıslahhaneler, okullar, hastaneler, fabrikalar, hapishanelerle benzer bir işlevsellikle işletilmeye başlamışlardır. Bu durumda deli, öğrenci, işçi ve hasta aynı zamanda mahkumdur. Foucault'nun yakaladığı başka bir benzer kurum daha vardır. Bentham'ın panoptikonu tasarlarken bu kurumdan ilham aldığına dair bir söylemi olmadığı söylemekle birlikte Le Vaux'un Versailles'de kurduğu hayvanat bahçesinden esinlenmiş olabileceğini ihtimal dahiline alır. Öyle ki Foucault için panoptikon bir *krallık hayvanat bahçesidir.* Tek farkla ki bu sistemde hayvanın yerini insan almıştır. Ya da panoptikon insanı hayvan yerine koymaya başlamıştır. Panoptikon hangi arzuyu gerçekleştirmek gayesi ile kurulmuş olursa olsun güç kullanımını azaltmayı hedefler. Sistem en az güç kullanımı ile en fazla sayıda mahkûmu, talebeyi, işçiyi ya da hastayı istenilen eyleme yönlendirmeyi hedefler.[68] Arzu edilen sınırları aşılması mümkün olmayan yüksek duvarlarla tel örgülerle çizmek

[68] Foucault, a.g.e, s. 299-300.

değildir; ideal olan bireylerin bunlara ihtiyaç duymaksızın arzu edilen sınırlar içerisinde kalmasını sağlamaktır. Panoptikonda bariz olan denetim mekânları ise de sınırlandırmayı, denetimin temeli olan söylemsel iktidar kanalı ile sağlamlaştırılır.

Deleuze'ün W.Burroughs'dan mülhem kavramsallaştırdığı ifade ile panoptikon bir disiplin toplumudur. Disiplin toplumunun başlangıcında eğitim panoptikonu vardır. Çocuklar okula gönderilir yapmaları ve yapmamaları gereken şeyler, doğru ve yanlış, iyi ve kötü kendilerine öğretilir. Panoptik eğitimin temel gayesi bireylerin sistemin önemli addettiği yerlere gelme meylini arttırarak çalışmalarını desteklemektir.[69] Eğer itaat etmeyi en iyi şekilde başarırsa ödüllendirilir ve gözetmen olma şansını kazanır. Fakat başarısız olursa fabrikada işçi olarak çalışmaya mecbur kalır. Bu bir seçim değil birincil panoptikonun (okul) sonucudur. Fabrikada işçilik yapan birey uyum sağlayabilir toplumdaki yerini kabul eder ve düzeni bozmazsa burada çalışarak hayatına devam eder. Fakat düzeni bozma eğilimi gösterirse bir alt panoptikon olan hapishaneye gönderilir. Dışarı çıktığında düzene kâr olarak geri dönüş sağlayacağına ikna olunana kadar burada kalır. Son olarak eğer mahkûm hapishanede azap görmüyor bu sınırlandırma onu hizaya getirmiyorsa en alt panoptikon olan tımarhaneye gönderilir. Ve delilik bir kişinin bir ömür boyu üzerinde taşınacak bir damga gibi vurulur boynuna. Onca disipliner eğitime rağmen ıslah olmayan düzene uymayan kişi modernitenin gözünde ancak deli olabilir. Fakat delirmek bile panoptikonun esaretinden kurtulma fırsatı vermez kişiye. Belki de bu yüzden modern çağda moda olarak adlandırılan intihar esasen çağın panoptikondan kaçış yoluydu. Modern insan, yani efsaneye göre Io sınırları aşmanın başka bir yolunu bulamadı. Io, Zeus'a aşık değildi onu hep reddetti ve kaçtı, buna rağmen Zeus tarafından ineğe çevrildi. Suçlu kendisi olmadığı halde Hera onu hapsetti. Bir tarafta kendisini saklayan canavar Panoptes diğer tarafta onu Zeus'a götürmek için gelen Hermes. Hangi taraf kazanırsa kazansın Io için zafer yoktu. Tek kaçış olarak intiharı görmek kaçınılmazdı. Belki de Io'nun hikayesini duyan modern insan delirmenin dahi kaçış olmadığını fark edince bütün sınırlandırmalardan kurtulmanın bir yolu olarak intiharı seçti. Tanrı'ya karşı galip gelmiş midir bir yana hiç değilse panoptikona yenilmemiştir.

Panoptikon başlangıçta hayali bir vaat gibi gözükse de gerçekleştirildiği andan itibaren sadece mimari bir sistem sayesinde ahlakı düzenlemek, cezalandırmayı düzenlemek, eğitim sistemini düzenlemek, endüstriyi düzenlemek gibi pek çok işlevi yerine

[69] Foucault, a.g.e, s. 310.

getirebilir. Kurulduktan sonra kusursuz işleyen bu sistem dışarıdan bir müdahale olmadığı müddetçe içeride işlemeye devam edecektir.[70]

Foucault iki disiplin imgesi ortaya koyar bunların ilki klasik döneme ait olan *abluka-disiplindir*. Bu durumda disiplin iletişimleri tamamen koparır baskılar, zamanı askıya alır, üretim yoktur. İkinci imge ise panoptikonu temsil eden *mekanizma disiplindir*. Bu durumda sistem daha inceltilmiş bir baskı sistemi kurar. Temel gaye üretimin dışarıdan en az güç desteğiyle devam etmesidir. Sistem kendini korur bedensel cezalandırmaya gerek duymaksızın işlemeye devam eder.[71] Bu imgelere bir üçüncüsünü daha eklemek gerekirse post-panoptikonu işaret ederek *organizma-disiplin* imgesinden bahsedebiliriz. Burada artık karşımızda yaşayan bir sistem vardır. Her canlı organizma gibi kendine ait olanı koruyan besleyen, beslenen, beslendikçe gelişip büyüyen ve kendisine zarar verme eğiliminde olan her canlıya savaş açan bir yapı. *Organizma- disiplin* sistemi bozarak işlevsiz hale getirebileceğimiz bir yapı olmaktan çıkmıştır. O ancak kendisine savaş açılıp öldürülmek yoluyla ortadan kaldırılabilir.

İktidar kendini her zaman bir baskı formunda göstermez. Aksine en kuvvetli iktidarların yokmuş gibi görünen özgürlük formuna bürünen iktidar biçimleri olduğu iddia edilmektedir. "İktidar ne kadar güçlü ise o kadar sessiz ve derinden etki eder." der Chul Han. İktidarın zayıflamış olduğunun delillerinden biri olarak da kendisine işaret etmek zorunda kalmasını öne sürer. İktidar varlığını baskı, zor kullanma ya da karşıt irade oluşturma şeklinde göstermek durumunda kalıyorsa bu zayıf bir iktidar biçimidir. Klasik çağlarda görmeye alışık olduğumuz bu iktidar biçimi modern çağda temellenerek post-modern çağlarda yerini Chul Han'ın işaret ettiği görünmeyen kuvvetli iktidar biçimine bırakmıştır. [72]

Klasik iktidar biçimlerinde muktedirin astın iradesini nötrlemesi söz konusu iken daha kuvvetli bir iktidar biçimi olarak post-modern iktidar iktidara maruz kalanın iradesini nötrlemez. Nötrlenmiş irade yerine yönlendirilmiş iradeyi tercih eder. Muktedir astının irade olanaklarının seçimini de yönlendirir. Ast kendisi farkında dahi olmadan muktedirin arzu ettiği seçimleri yapmaya devam eder üstelik bunları kendi seçimleri sanarak. Böylesi bir iktidar biçimi iradenin nötrleşmesine dayanan biçimden daha kuvvetli görülse de esasen böylesi bir durumdan irade olarak bahsedip bahsedemeyeceğimiz de tartışmalıdır. Burada yalnızca bir sözde iradeden ya da

[70] Foucault, a.g.e, s. 304.
[71] Foucault, a.g.e, s. 308.
[72] Byung Chul Han, *İktidar Nedir?* , çev. Mustafa Özdemir, İnsan: İstanbul, 2020, s. 9.

yönlendirilmiş iradeden bahsedebiliriz.[73] Bu çeşit bir iktidarın zirvesi post-panoptikonda karşımıza çıksa da temelleri panoptikon sistemi içerisinde filizlenmektedir.

Duvar… Sınırlandırmanın en bariz sembolü. Hapsetmenin, baskılamanın ve cezalandırmanın da… Ancak bir zamanlar öyle değildi. Klasik çağda cezalandırma bedene yönelirken modern çağlarda bedensel cezalandırma yerini hapsetme alır. 18.yy.'a kadar hukuk sistemlerinde hapis cezası görmek alışılmışın dışındaydı. Cezaların ana hedefi bedendi. 18.yy'dan itibarense bedensel cezalandırmaya yönelik şenlikler ortadan kalkmaya başlar. Cezalandırma artık bir gösteri malzemesi olmaktan çıkmıştır. Cezalandırma ceza sürecinin en gizli parçası haline gelmiştir. İki taraflı bir sınırlandırmadır aslında bu. Davacı cezalandırmayı görmek hususunda sınırlandırılır. Suçlu ise haklarının askıya alınması yoluyla. Etrafında birdenbire gözetmenler, hekimler, papazlar, psikiyatrlar, psikologlar, eğitmenler belirir.[74] Söz konusu bu teknisyen grubu sadece suçluya ceza vermekle kalmamışlardır neyin suç olduğu sorusunun cevabını da onlar vermeye başlamışlardır. Hukuk artık suça karşı yalnız başına refleks gösterememektedir.

Bu durumu fark ederek bir soru sorar Foucault ceza artık bedene yöneltilmiyorsa ceza nereye yöneltiliyor? Bu noktada Foucault, ceza artık bedene müdahale etmiyorsa ruha müdahale ediyor demektir, çıkarımında bulunur. Bedenin değil ruhun cezalandırılması fikri de kaçınılmaz bir şekilde bilimsel bilgiyi bilhassa psikoloji bilimini hukuk sisteminin merkezine yerleştirmiştir. Cezalandırma usulünün değişmesi ile sınırlandırılmaya tabi tutulması gereken eylemlerin mahiyetinde de bir değişme başlamıştır. Artık suçlu görülen bedenler değil ruhlardır. Hırsızlık yapan el değil o ele hırsızlık yaptıran ruh cezalandırılmalıdır. Ve ruh kesilip biçilemez, yakılamaz, kamçılanamaz. Öyle ise ruha ne şekilde azap çektirilebilir? Onu hapsederek. Sınırlandırarak. Bedenine karşı irade edebileceği eylemler sınırlandırılıp, hakları elinden alınarak.

Bu yaklaşım çelişkileri de beraberinde getirmiştir. Bir kimse 19.yy sonrasında hem deli hem suçlu sayılamıyordu. Ancak tanımlamadaki bu değişikliğin muamelede bir değişime yol açtığını söylemek pek de kolay değildir. Zira mahkumlar suç işlediği için sınırlandırılmışlardır. Oysa deliler doğaları gereği sınırlandırılmaya mecbur kabul edilirler. Delilerin cezai ehliyetleri yoktur suçlu olsalar da cezalandırılamazlar ancak

[73] Han, a.g.e, s. 10.
[74] Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, s. 39-45.

buna rağmen kapatılırlar; deli olmayan suçlular ise bedensel cezalardan mümkün mertebe muaf tutulur ve kapatılırlar. Yani kapatılma bir kesim için ceza olarak görülürken diğer kesim adına ceza hükmünde sayılmaz. Kapatılmanın ceza kabilinden olup olmadığı da muammalı bir hal alır böylece. Nitekim Foucault tüm bunlardan ve daha fazlasından bahsederken *hukuki saçmalıklar* ifadesine başvurur. Ceza Hukuku 19.yy. ile birlikte *sivil bir kölelik* oluşturmaya çalışmaktadır, diye vurgular Foucault.[75] Nitekim tımarhaneler, hapishaneler, okullar ve fabrikalar kâr düzenini en az güç kullanımıyla en yüksek seviyeye getirmek için işletilirler. Deliler, mahkumlar, öğrenciler ve işçiler de kaçınılmaz bir şekilde sivil kölelik çatısı altında toplanırlar.

Donnan sınırlar için "anlam yaratan ve anlam taşıyan varlıklar" ifadesinde bulunur.[76] Gerçekten de sınırların tarihi bize dünya tarihini anlamak yolunda alternatif ve dinamik bir kanal açar. Hançerlioğlu, sınırı tanımlarken en sade karşılıklarından biri olarak ölçü anlamını verir. Tüm var olanların belirli nicelik ve niteliklerle sınırlandığını yazar. Nitekim maddeyle birlikte anlamda kendini sınırlar dahilinde ifşa eder. Hançerli oğlu bilgiyi, "düşüncenin nesneye sınırsızca yaklaşma süreci" olarak tanımlamakla birlikte bilginin tarihsel olarak daima sınırlı olduğunu kabul eder. Nitekim 18.yy. sonrası süreç bilginin tarihsel olarak sınırlandırılması sürecinde birdenbire tarihte eşi görülmemiş sayıda duvarlar inşa etmeye başlar. Bilimsel bilginin çoğalması diyagramlar kurması ile modern çağ sınırların sınırsızca çoğaldığı bir dönem haline gelmiştir. Spinoza yalın bir ifade ile "tanımlamak, sınırlamaktır" vurgusunu yaparken modern çağın yönlendirme biçimine atıfta bulunmuştur.[77] Klasik dönem tanımlamaktan ziyade değer vermeye yönelmiştir. Foucault'un cüzzam ve veba üzerinden vurguladığı gibi klasik çağ cüzzamın tanımından çok değeriyle ilgilenmiştir. Modernleşmeyle birlikte insanlar vebanın anlam-değerini tartışmak yerine onu tanımlamak ile alakadar olmuşlardır. Bu tanımlama sadece vebanın tanımlanması olarak kalmayıp sağlıklı olan ile sağlıksız olan arasında bir hudut olması bakımından çift yönlü bir sınırlandırmaya sebebiyet vermiştir. Tanımlama işlemi çoğaldıkça hudutlar çoğalmış ve sistem gitgide karmaşıklaşmıştır. Bu karmaşada kendini kurumsallaşmada çözme yoluna gitmiştir. Panoptizm karşımıza bu kurumsallaşmanın en derli toplu izahlarından biri olarak çıkar. Ortaya koyduğu bütün hudutları birbiri ile çakışmayacak ancak ortak bir kent düzeni inşa edecek şekilde

[75] Foucault, a.g.e, s. 39-61.
[76] Donnan, a.g.e, s. 16.
[77] Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitapevi: İstanbul, 1982, s. 371-372.

kurgulamıştır. Her hudut yek diğerine hizmet edecek şekilde çizilmiştir. Panoptik çağ toplumu bilgi, söylem ve iktidar kanalları ile disipline etme gayesindedir.

Panoptizm muhalifleri bakımından katlanılması güç katılıkları içerisinde barındırsa da disipline olmuş özneler bakımından oldukça konforlu bir yaşam alanı sunar. Doğru ve yanlışları, iyi ve kötüleri, güzel ve çirkinleri, kâr ve zararları her alanda belirlenmiş kişiyi hakikati arama çabasından kurtaran bir düzendir. Toplum her bakımdan kayıt altındadır. Nüfus, cinsiyet, ekonomik durum, bölgesel eğitim durumları, bireysel eğitim seviyeleri, günlük çalışma saatleri, sonu gelmeyen bir kayıtlar imparatorluğu. Her türlü hareket dosyalara kaydedilmiştir. Bu kayıtlar sürekli olarak incelenip oranlanıp, değerlendirilip, gösterge haline getirildikten sonra işaret ettikleri hareket yönlerine bireyleri sevk edecek yeni hudutlar çekilir. Toplum kayıtlar neticesinde sürekli olarak bilgi ve söylem hudutları ile disipline edilir. Topluluklar, gözetleyenler ve gözetlenenler olarak ayrılmıştır. Gözetleyenler azınlığı temsil ederken sınırlandırmadan muaf olan zümreyi değil sınırları bilme hakkına sahip olan ve görece daha geniş sınırlar içerisinde yaşayan bir zümredir. Gözetlenenler ise sınırlandırmanın en şiddetle uygulandığı kesim olup gözetleme verilerinin değerlendirmeleri ile yetinmek durumundadırlar. Onlar çoğu zaman hudutlarla göz göze dahi gelmezler. Onlara biraz ileride bir hudut olduğu ve oradan öteye geçilemeyeceği bu sebeple yolun buradan sonrasına gitmeye zahmet etmemesi telkin edilir ve disipline edilmiş birey verili döngüsünde yaşamına devam eder. Panoptik sınırların temel amacı toplumu disipline etmektir. Döngüsellik yoluyla sürekliliği sağlamak ister. Panoptikonda gözetleme hakkına sahip olanlar daima azınlıktır. Gözetlenenlerin çoğunluğu oluşturması gerekir aksi durumda döngünün devamlılığı tehlikeye girer. Panoptikon kurumsal ve işlevsel yeniliğe gitmekte gönülsüzdür. Gücünü disiplin ve istikrardan alır. Döngüsellik bu istikrar arzusunun mekânda kendini gösteren halidir. Panoptik sınırlandırma klasik iktidarın fiziksel güç kullanımı metodunu ikna metoduyla değiştirmiştir. Fiziksel güç kullanımı panoptizmle birlikte iktidarın zayıflığına işaret eder hale gelmiştir. Dünya tarihi 20.yy.'da gördüğü iki büyük dünya savaşı sonunda yasal sınır bölgelerinde tarihte eşi görülmemiş değişimlere şahit oldu. Büyük imparatorlukların bölünmesi sonrası irili ufaklı devletler arasında yüzlerce sınır bölgesi oluştu. Sınırların bu ani çoğalması yalnızca fiziksel sınırların değerlendirilmelerindeki değişime işaret etmekle kalmayıp soyut sınırların da boyutlarında değişimlerin başladığı bir döneme işaret eder. Donnan, bilhassa soğuk savaşın da bitmesi ile sınırların eski işlevlerini neredeyse tamamen yitirdiklerini yazar.

Dünyanın tek bir süper güçte karar kılması sonrası güvelik alanında yaşanan rahatlama hep fiziksel hem metaforik sınırlarda büyük bir gevşemeye sebep oldu.[78] 20.yy.'daki dünya savaşlarında ve akabinde gerçekleşen değişimlerin kökenlerinin 17-18.yy. tarihlerine kadar geriye götürülebileceği ortadadır. 18.yy. ile başlayan sınır çoğalmaları nihayetinde iki büyük cihan savaşının ardından somut sahada da kendini gösterir olmuştur. Artık panoptikonun duvarlarının zayıf yerlerinin güçlendirildiği fiziksel katılığın akışkanlaştığı post-panoptik bir düzen kendini göstermeye başlar.

[78] Donnan, a.g.e, s. 14-15.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

POST-PANOPTİKONDA YAŞAMAK: EFSANENİN ÖLÜMSÜZLÜĞÜ

Modern Argus tüm planlarına rağmen sürekli olarak Hermes'e yenilmemek için savaşım halindedir. Hermes'in lirini eline alıp üflememesi için her türlü tedbiri alır ve bu tedbirleri döngüsel biçimde tekrarlamaya devam eder. Ancak bu durum tüm kazanımlarına rağmen Argus'tan çok şey götürmektedir. Sürekli olarak çaba halinde kuruduğu disipliner döngüyü sürdürmeye çalışan Argus, Io'yu daha uzaktan, daha az yorularak kontrol etmek ister. Bunun için tek yol Hermes'i ortadan kaldırmaktır. Ancak onu öldürmek zor fakat kontrol etmek mümkündür. Modernliğin aşıldığı düzende Argus Hermes'i de düzenin bir parçası haline getirir. Artık Hermes lirini özgürce çalabilecektir. Ancak Hermes'in liri Argus'u uyutmak için değil Hermes'in kendisini oyalaması için çalınır. Üstelik Argus Hermes'e de çok sayıda göz armağan etmiştir. Bu gözlerle Argus'u yenmesinin daha kolay olacağını düşünen Hermes kendisine armağan edilen gözleri kullanmaktan çekinmez. Bir yandan kendisinden başka kimsenin duymasına müsaade edilmeyen Lirini özgürce üflerken diğer yandan Argus'un armağanı olan ancak Argus'u görme kabiliyeti olmayan gözlerle kendini güvende hisseden Hermes kendisi farkında dahi olmadan Argus'un hizmetkarı haline gelmiş ve Argus için tehdit olmaktan çıkmıştır. Artık Argus modernliğin de aşıldığı bir noktada Hermes'i de kendi tarafına çekerek gerçek anlamda ölümsüzlüğü kazanmıştır. Hermes farkında dahi olmadan Argus'a itaat eder hale gelmiştir. Böylece itaat yeni bir düzenin hakikati unutturan armağanlar karşılığında mahkumlarından beklediği karşılık olmuştur. "Sorun itaatsizlik değil sorun itaattir. Esas sorun insanların neden itaat ettikleri değildir. Neden başkaldırmadıklarıdır."[79] Bu başkaldırıyı saygıyla karşılar çağdaş dünya, kendisine yöneltilmiş tüm isyanlar gibi. Son derece saygılı sesini mümkün mertebe kendisini incitecek bir seviyeye çıkarmayan bir salon beyefendisidir çağdaş iktidar. Kuvvetini fiziksel güç kullanımından değil her şeye karşı gösterdiği sonsuz hoşgörüden alır zira o artık yalnızca eylemleri değil eylemlerin yol açabileceği ihtimalleri yönetmektedir. Gücünü sessizliğinden alır. Ancak bu oldukça gürültülü bir sessizliktir. Muktedirler sessizlik içindeyken mahkumların her türlü sesi çıkarmasına izin verilen ve uğultular içinde tüm seslerin anlamlarını yitirdiği bir sessizlik.

[79] Frederic Gros, *İtaat Etmemek*, çev. Zeynep Büşra Bölükbaşı, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul, 2020, s. 9.

Fiziksel şiddet artık bir güç aracı değildir. Fiziksel şiddet kullanımına başvurmak zorunda kalmak moderniteyle birlikte iktidarın zayıflığına işaret etmeye başlamıştır. Postmoderniteyle birlikte ise tamamen göz önünden çekilmiştir. Fiziksel şiddet değil fiziksel şiddet düşüncesini araç olarak kullanmayı tercih eder post-panoptikon. Fiziksel şiddet karşıtlığı düşüncesi ile kanalize edilebilecek refleksler çok daha az enerji gerektiren ve daha kalıcı bir iktidar alanı sunar. Epistemolojik ve akademik sınırlandırmalar yoluyla yapılacak yönlendirmeler tercih edilir. Mahkumlar artık taş duvarların ardına hapsedilmezler duvarlar bilinçlere örülür, bilinç sınırları zihinlerimizde labirentler örer ve ne kadar farklı yollara sapsak da her dönüş bizi iktidarın arzu ettiği çıkışa ulaştırır. Panoptikonun iktidar coğrafyasını gözetim mekânlarının dışına taşımak isteyen fikrini en mükemmel haliyle post-panoptikon gerçekleştirmiştir.

Sizin için örülmüş bu geniş labirentte istediğiniz yolda gezmekte geri dönüp başka yollara sapmakta son derece özgürsünüz. Çağdaş iktidar bundan asla kaygı duymaz zira çıkacağınız yer tüm alternatif yollara rağmen belirlenmiştir. Disiplin yerini kontrole bırakmıştır. Post-panoptikon sonsuz sayıda alternatif yolu olan ancak tek çıkışı olan bir labirent biçiminde yapılanır. Tercih edilen tüm yollara saygı duyar, hiçbir yönelimden endişe duymaz hareket halinde olduğunuz müddetçe sorun yoktur, tüm tercihlerin sonucu aynı yerde sonuçlanır ve siz post-panoptikonu aşmanın bir yolunu ararken bile sisteme eşlik edersiniz.

Postmodern çağda *sınırlandırma* sadece engelleme yoluyla yapılmaz bundan çok daha güçlü ikinci bir usul keşfedilmiştir; *teşvik etme*. Neyin arzu edilen olduğu yönündeki toplumsal ikna şiddete başvurmaksızın sağlanacak bir iktidarı inşa eder. İkna, teşvik ile güçlendirilmiştir. Panoptikon mahkumlarını katı duvarların net epistemolojik sınırlandırmaların yönlendirmesi ile ikna ederek disipline etme yolunu izlemiştir. Post-panoptikon bunu da ilkel bir güç kullanımı olarak işaretleyerek aşmayı hedefler. Bireylerin eylemleri kendi taleplerinin sonucu olmalıdır ya da en azından öyle olduğunu düşünmelidirler. Bauman, Post-panoptikonu *evrensel kontrol makinası* şeklinde tanımlıyor. Ancak şöyle ayrım yapılabilir; *panoptikon: evrensel disiplin makinası*; *post-panoptikon: evrensel kontrol makinası*. Panoptikon mahkumların iradelerini baskılar ve

ellerinden alır, post-panoptikon ise mahkumların iradelerini yönlendirir. Her iki durumda irade ve özgürlük arasında sağlam bir ilişki olduğunu gösterir. [80]

Panoptikon, bir ahlaki mimari ya da dünyayı yeniden kurmanın bir reçetesi olarak tasarlanmıştır. Bauman'a göre Foucault, panoptikonu modern iktidarın *şemsiye-metaforu* olarak kullanır. Panoptikondaki mahkumlar hareket edemiyorlardı çünkü sürekli gözetleniyorlardı. Çağdaş dünyada ise gözetim akışkanlaşmış durumda. Gözetimi gerçekleştiren iktidar mekanizmaları mahkumların sürekli hareket halinde olmalarını istiyor. Bu durumu bir nevi kürek mahkumluğu olarak tanımlayabiliriz. Mahkumlar sürekli hareket halinde olmak zorundalar, sürekli bir yerden bir yere gidiyorlar. Ancak ne gemi onların ne de sadece hareket etmekle hür oldukları söylenebilir. Bütün dünyayı gezen köleler onlar. Ne zaman nereye gideceklerine kendilerinin karar vermesi mümkün değil, ancak öyle olduğunu düşünmek zorundalar. Özgür olmadıklarını anlama hürriyetleri dahi yok. Köle olduklarının farkına varma hürriyetine sahip değiller. Çağdaş köleliğin en vazgeçilmez özelliği köle oluşun inkârı. [81]

Postmodernlik modernliğin aşıldığı bir durum değil bizzat modernliğin kendisi yani modernlik fikri ile asıl ulaşılmak istenen şeydir. Modern düşünce modern öncesi ile çatışma halinde iken postmodernlik onları kendi bünyesinde çok kültürlülük içinde eritmiş ve tehlikeli mücadele edilmesi gereken bir olgu olmaktan çıkarmıştır. Öyle ki modernlik öncesi hiçbir düşüncenin konuşulmasını hatta kültürel olarak yaşatılmasını tehdit olarak algılamaz. Bütün gelenekleri bağrına basar. Ancak her biri hakikat değerini yitirmiş kişisel yaşam tercihi formuna indirilmiş şekilde varlığını sürdürür. Farklılıklara tanınan özgürlük yönelimsizliği hedefler, herkesin dilediği dili konuşabildiği ancak kendi dilini konuşurken diğer bütün dillerin güzel, iyi ve doğru olduğunu kabul ettiğimiz bir düzenden bahsederiz. Kendi dilimi, lehçemi istediğim üslupta konulabilirim fakat en doğru olan en güzel olan iddiasında bulunamam. Hakikati işaret edemem. Her türlü eylemin değerinin sınırlarının bilincinde olmalıyım. Gıanni Vattimo, post-modern dünyanın özgürlük biçimini sorunlu bir özgürlük biçimi olarak tarif eder. Çoğulcu bir dünyada yaşamak zorunda kalan insanlık özgürlüğü ile aidiyeti arasında bir git gel halinde hakikate kavuşamadan yaşar.[82] Kendi yaşam tercihlerimde bulunabilirim ama ötekinin kötü olduğunu savunamam onu da bir başkasının tercihi olarak kabul

[80] Zygmunt Bauman, *Özgürlük*, çev. Kübra Eren, Ayrıntı: İstanbul, 2020, s. 19-21.
[81] Bauman, a.g.e, s. 66-74.
[82] Gianni Vattimo, *Şeffaf Toplum*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Say: İstanbul, 2011, s. 18-19.

etmek durumundayımdır. Güzel bulduğumu söyleyebilirim ancak aksinin çirkinliğini iddia edemem. Zıddının tarifi olmadığı yerde hakikatten söz edilebilir mi? Hakikatin çoğu zaman kendini zıddında ifşa ettiği düşünülürse bu pek mümkün değil. Ancak bu kaybın günümüz dünyası için bir sorun olduğunu söylemekte güç, hatta gelinmek istenen noktanın tamda *hakikatin bulanıklaştırılması* olduğu söylenebilir. Aidiyetlerin tümü özgür yaşam tercihleri haline getirilmiştir. Kişi değerlerine evrensellik addetmediği sürece dilediğini kendisi için kutsayabilir. Hatta bir biçimde bu kutsiyetin evrensel olduğu iddiasında da bulunabilir çağdaş dünya buna karşı çıkmayacaktır ama ağzından çıkan her cümleyi itibarsızlaştıracağına ve gülünç hale getireceğine şüphe yoktur. Üstelik sürdürülen tüm geleneksel *özgür yaşam tercihleri* kapitalizmin bir destek kolonu haline getirilmiştir. [83]

Köle efendisine tapar hale getirilmiştir. Eski Mısır Firavunlarının yaptığı gibi köleleştirdikleri halkları kendi hizmetlerinde canları ve malları ile çalışmak zorunluluğuna tabi kılmak bir yana, firavunun tanrılığını da teyit ederek ona secde eder hale getirmektedirler. Köle firavunu gördüğünde ona secde ettiği müddetçe evine gittiğinde dilediği kadar put yapıp onlara tapınmaya da devam edebilir. Postmodernlik ve geleneksel formlar arasındaki trajik ilişki tam olarak bu minvalde ilerlemektedir. Geleneksel dünyada da toplumlar ya da topluklar birbirlerinin milli, dini, manevi değerlerini tehdit olarak görüp bunlara savaş açmışlardır. Ancak yapılan mücadeleler sınırsız özgürlük gibi bir ütopya vaadiyle değil hakikat değeri taşıdığına inanılan fikirlerin hâkim olması için yapılmıştır. Geleneksel dünyada karşı değerlere kendilerini kendileri olmaklıkları bakımından müdafaa hakkı verilirken; çağdaş dünya karşı değerlere kendilerini kendileri olarak tanımlama hakkı dahi vermemektedir. Tanımlanabilecekleri konum en geniş söylemiyle anti-liberalizm (ya da iktidarın pozitif gördüğü herhangi bir fikrin antisi) olabilmektedir. Postmodern algı iktidarları düşmanını kendi tanımlar ve bunu karşı tarafa kendisini yeniden tanımlama imkânı vermeyecek kadar katı biçimde yapar; Anti-Liberal, Anti- Kapitalist, Homofobik, Antisemitist, Ataerkil vs.

Zizek daha ileri giderek *biçimsel özgürlüğün* kölelikten dahi daha kötü olduğunu savunur. Geleneksel kölelikte hiç değilse özgür olduğum yanılsamasına kapılmam oysa biçimsel özgürlük bana kendimi sahiden özgür hissettirerek özgürlüğüm için sahici bir mücadelede bulunma hakkımı da elimden alır. Öyle ki zincirlerini görmeyen bir insan o

[83] Zizek, *Ahir Zamanlarda Yaşarken*, çev. Erkan Ünal, Metis: İstanbul, 2011, s. 65-80.

zincirlerden kurtulmak için çaba harcamaz. Çağdaş insanlıkta kendisine sunulan biçimsel özgürlük içinde görünmez zincirleri ile seküler-kapital sosyal-ekonomik düzene köle olmuş durumdadır. [84] Klasik düzen sınıf ayrımını açıkça kabul eder. Her bireye toplumdaki yerini hatırlatır ast ve üstleri belirler. Çağdaş düzen ise sınıf ayrımı fikrini reddeder. Her bireyin dilerse çalışıp dilediği yere gelme hakkına sahip olduğunu söyler ve bunu sınıfsız bir toplumun varlığı için yeterli görür. Herkese açık imkanlar sınıfsız bir toplumun basamağı olabilir ancak tek yeter koşulu olamaz.

Post-panoptikon özneyi özgürleştirme fikri ile sahneye çıkar. İnsanı özne kılan vasıflarından azat etmek ister. *"*Özgür birey, insanoğlunun evrensel bir durumu olmaktan çok uzaktır; o tarihsel ve toplumsal bir yaratımdır."[85] Bauman özgürlüğün evrensellik iddiasını kapitalizm içerisindeki kutsal vazifesini edindikten sonra dile getirebildiğini öne sürer. Kapitalist dünyadaki yerini alana kadar *özgür insan* kavramı içerisinde hep bir sınırlılık barındırdığının bilincinde olarak kullanılır. Özgür olmak bir şeyden özgür olmaktır. Üstlerin astlara sunduğu imkanları ifade eder bu söylem. Ancak kapitalist süreç özgürlüğü bir pazar malzemesi haline getirerek insanlara her türlü özgürlüğü satın alması için yollar çizer. Kapitalist düzen topluma fark ettirmemeye çalışsa da esasen özgürlüğü üretim ve güç alanından tüketim alanına kaydırmıştır. Özgürlük kapitalizm içerisindeki en karlı pazar alanıdır. Pazarlanabilir, tüketilebilir bir maddedir. Özgürlük toplumu kastlara bölen bir ayrıcalıktır. Özgür insan toplumun geri kalanından ayrılır. Eylemin değeri, asaleti eylemde bulunanın hürriyeti ile eş değerdir. Doğruyu ve güzeli yapıyor oluşunuz yetmez bunu satın alınmış özgürlük ile yapıyor olmalısınız. Kişinin özgürlük seviyesi sosyal statüsünü belirler. Özgürlük eylemlerin kişinin kendi iradesine bağlı olması ile ölçülür. Kapitalist düzen bize önce tek tek özgürlük biçimlerini pazarlar ardından da o özgürlük ile yapabileceklerimizi. Her özgürlük bize çok sayıda kolu olan yeni bir pazarın kapılarını açar. Kişi önce dilediği gibi giyinme özgürlüğünü kazanır, bu sadece somut olarak kendisini bir biçime mecbur bırakan kimselerden kurtulması anlamını taşımaz. Zihni olarak bir biçimin doğruluğu fikrinden de kurutması gerekir. Tam bu noktada tüm doğruluk kalıplarından özgür kalan kişiye kapitalizm "şimdi dilediğin kıyafeti seç" der. Seçilecek kıyafetlerinin tümünün düzen tarafından imal edilmiş olması dışında özgürlüğünüzü kısıtlayan hiçbir şey

[84] Zizek, a.g.e, s. 71-80.
[85] Bauman, *Özgürlük*, s. 14.

kalmamıştır. Tebrikler artık kapital pazar içerisinde dilediğiniz gibi alışveriş yapma özgürlüğüne sahipsiniz.[86]

Başkasının iradesinden büsbütün bağımsız olmak mümkün müdür? Özgürlüğün toplumu sınıflandırdığını söylerken önemli bir vurgu yapar Bauman, "Birinin özgür olabilmesi için en az iki kişi gerekir." Yani özgürlük kıyas ister, ancak birinin sınırlandırıldığı durumda diğerinin özgürlüğünden söz edilebilir. Bu sebeple özgürlük doğası gereği insanları sınıflandırır ve istemsizce kast oluşturur. Zira birinin köle olmadığı yerde kimse efendi değildir.[87] Post-panoptikonun kapital düzeninde özgürlüğün pazar alanı inkâr edilemeyecek kadar geniştir. Bu özgürlüğü var kılan kölelik ise gölgede bırakılmıştır. Fakat hiç şüphesiz en az özgürlüğün genişliği kadar unutturulmuş bir esaret alanı oluşturulmuş olmalı. Unutturulmuş bir esaret alanı.

Bauman panoptizmin özgürlüğe bakışıyla ilgili düalist bir tespitte bulunur. Panoptikonda yönetenler özgürdür, yönetilenler özgür değildir bununla birlikte özgür olanlar yönetir özgür olmayanlar yönetilir der. Bu anlamda panoptizm içerisinde özgürlük bulunduğumuz kastın hem sebebi hem sonucudur. "Bazı insanlar norm kurar, bazıları da onları takip eder." diye yazar Bauman'a göre kendi normlarını oluşturabilen daha incelikli bir vurguyla başkalarına rağmen kendi normlarını oluşturabilen insanlar özgürdür.[88]

Panoptikon disiplin yoluyla farklılıkları ortadan kaldırarak aynı fabrikadan çıkmış özneler imal etmeyi amaçlıyordur.[89] Post-panoptikon ise farklılık ve çeşitlilikleri silah olarak kullanarak farklılıkları tek bir sonuca hizmet etmeye kanalize etti. Panoptikon sonrası dönemde Poster'ın ortaya attığı *süper-panoptikon*[90] kavramının vurguladığı üzere gözetim altındakiler gözetimin gönüllü unsuru haline gelmişlerdir. Diğer yandan Mathiesen'ın *Sinoptikon*[91] kavramı ile açılımladığı çoğunluğun azınlığı izlemesi yoluyla çoğunluğun hayran bırakma yöntemiyle yönlendirilmesi durumu kendini gösterir. Panoptikon doğası gereği katı mekâna ve ulus-devlet mantığı içerisine sıkıştırılmışken, post-panoptikon doğası gereği küreseldir. Yerinden bedensel olarak kıpırdamasına

[86] Jean Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, s. 94-97.
[87] Bauman, *Özgürlük*, s. 16-18.
[88] Bauman, *Özgürlük*, s. 34-36.
[89] Bauman, *Kürselleşme*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı: İstanbul, 2016, s. 60.
[90] Mark Poster, *The Second Media Age*, Wiley: New York, 1995, s. 78-94.
[91] Başlıca panoptikon çalışmalarının listesi için bknz. Şebnem Özdemir, "Post- Panoptikon Çağı: Gözetimin Dijitalleşmesi ve Çevrimiçi Kimliğin Gizliliği Üzerine Bir Analiz", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Kasım, 2020, s. 85.

imkân tanımadığı tutsaklarına dahi siber-mekânda[92] dilediği gibi dolaşma özgürlüğü sağlar. Yereller birbirleri ile internet ve televizyon yayınları aracılığıyla buluşurlar. Bauman, durumu bu yayınların sesi "tüm yerel sesleri bastırır fakat yankılanmak için yerel duvarları kullanır" şeklinde izah eder. Yereller artık sadece sınırlandırılanlar değil sınır duvarları haline de gelmişlerdir. Küresel sesleri yansıtıp dağıtarak kendi yerel duvarlarını kendileri örerler. Yeni düzen doğrudan yönetme işini devre dışı bırakır. Kendisi için toplumu yönetecek ara düzenler kurar. Tüm bu düzenler öyle büyük bir karmaşa içerisinde gözükürler ki kontrol kimsenin elinde değilmiş yanılsaması oluştururlar. Bauman postmodern durumun tamamlanmış değil devam etmekte olan bir süreç olduğuna dikkat çeker. Artık etkili kolektif eylemlerin tarih sahnesinden uzaklaştığı, sınırların geçirgenleştiği, gözetimin akışkanlaştığı bir sosyal düzen/düzensizlik kendini ifşa etmektedir. Michel Crozier'in ifade ettiği gibi her tahakküm ne kadar farklı sistemler olsa da ortak bir strateji kullanır mahkûm edilen tarafın karar alma özgürlüğünü sınırlar ve hükmeden tarafa olabildiğince geniş karar alma özgürlüğü tanımaya çalışır.[93]

Çağdaş sistem geniş kitlelere sunduğu özgürlük alanlarını daha geniş kitlelerden aynı alanlarda gasp ettiği özgürlüklere borçludur. Hareket özgürlüğünün de bunlardan biri olduğu vurgulanmaktadır.

Bauman, aç ve yoksulların yiyecek ve bolluk olan kara parçalarına gitmelerini sınırlayan bir dünya düzenini hatırlatır. Post-panoptik dünyanın gururla sözünü ettiği küresellik ve hareket özgürlüğü de bir zümreye verilebilmek adına daha geniş bir zümreden gasp edilmiş bir haktır. Bauman içinde yaşadığımız dünyada doğal sınırların ortadan kalktığı ifade eder. Her birimiz her an başka pek çok yerde olabileceğimiz fikriyle yaşıyoruz. Merkez noktamızı kaybediyor sınırlarımızı göremez hale geliyoruz.[94] Fakat bizim görme becerimizi kaybedişimiz onların yok olduğu anlamını taşımıyor. İhtimaller içerisinde körleşiyor, körleştikçe mahkûm oluyor ve boyun eğiyoruz. Post-panoptikon mahkumları her şeyden önce başka türlü yaşamanın imkansızlığı içerisine hapsedilmişlerdir. Tüm pazar yerleri sonsuz ürün seçeneği ile dolu iken mahkumlar (müşteriler) dilediğini alma özgürlüğü içerisinde olduğu varsayımı ile post-panoptikonun duvarlarını örmeye devam eder. Özgürlük, post-panoptikonun baskılama

[92] Deleuze'ün sanal yapılar ve internet ile ilgili görüşleri için bknz. , Damian Sutton, *Yeni Bir Bakışla Deleuze*, Kolektif: İstanbul, 2020, s. 29-63.
[93] Bauman, *Kürselleşme*, s. 61-81.
[94] Bauman, *Küreselleşme*, s. 88-90.

yerine ürettiği yönlendirme unsurudur. Her türlü özgürlüğün aynı sonuca ulaştığı bir labirent içerisinde mahkumlar en fazla aynı sonuca hangi yolla varacaklarını seçmekte özgürdürler.

Günümüzde sınıf farkını ortaya koyan değerlerin en başlarında hareket özgürlüğü geliyor. Genelden özele farklı biçimlerde düşünülebilecek bir özgürlük ya da sınıfsallaştırma biçimi bu. Genel anlamda dünyayı istediği biçimde seyahat etme fırsatına sahip oldukça düşük bir yüzde var. Daha özelleştirilmiş bir gündelik hareket biçimi üzerinden düşünmemiz gerekirse; günlük maişetini temin zorunlulukları içerisinde istediği mekânlar arasında hareket edebilme özgürlüğüne sahip olan da oldukça sınırlı bir kitle var. Dolayısıyla birbirimizden haberdar olma ve iletişim kurma bakımından kaçınılmaz biçimde her birimiz küreselleşiyor olsak da hareket özgürlüğü bakımından dünyanın büyük kısmının yerelliğe mahkûm edildiği aşikâr. Üstelik farkında dahi olmadan dünyanın oldukça sınırlı hareket özgürlüğüne sahip olan çoğunluğu sınırsız hareket özgürlüğüne sahip azınlığı için çalışır durumda. Onlar uzaktan bir ihtimal olarak kendilerine sunulan imkanları tatil günlerinde ay sonu hesaplarıyla yapmak için planlar yapıp dururken sınırsız hareket imkanına sahip özgür zümre onların kürek gücüyle seyahatlerine telaşsızca devam ederler.

Hareket kabiliyetinden mahrumiyet küreselleşmiş dünyada kişilerin toplum içindeki sınıfsal yerini belirlemede önemli bir etken. Panoptikonun sınırları mahkumları dar bir hareket alanına hapsederken gözetmenlere oldukça geniş bir hareket imkânı sağlıyordu. Post-panoptikonda düzenin katı mekânsallığı aşılmış olsa da alt sınıfın hareket özgürlüğü yine sınırlandırılmış durumdadır. Okuma çift yönlü yapılabilmektedir. Alt sınıfın hareket özgürlüğü sınırlanır ya da hareket özgürlüğü sınırlananlar alt sınıf olurlar. Küreselleşmiş bir dünyada yerelliğe saplanıp kaldıysanız ve hareket kabiliyetiniz yaz tatillerinde birkaç yüz kilometre uzakta bir tatil beldesine gidebilmekten ibaret ise (bunu da yapamıyor olabilirsiniz) küresel dünyanın toplumsal sınıfsallaştırması içerisinde sefalet ve perişanlık halinde olduğunuzu söylemek kolaylıkla mümkün. Nitekim Taha Abdurrahman küreselleşmeyi Batı'nın modernlik ruhunun varisi olarak görmüş ve yeni dönemde modernliğin yerini alanın küreselleşme olduğunu savunmuştur.[95] Bu anlamda panoptikon modernlikle çözümlenirken post-panoptikon da küreselleşme ile çözümlenir.

[95] Taha Abdurrahman, *Modernlik Ruhu: İslami Bir Modernlik İnşasına Giriş*, çev. Mehmet Emin Maşalı-Münteha Maşalı, Pınar Yayınları: İstanbul, 2022, s. 93.

Hareket kabiliyeti toplumu genel hatlarıyla üçe böler, hiyerarşinin zirvesindekiler özgürleşmiş küreselerdir. Zemindekilerin durumu da nettir. Mutlak bir hareketsizlik ve içine batılmış bir yerellik söz konusudur. Orta sınıf ise kısıtlı hareket kabiliyetine sahip, bölünmüş kimlikleri ile yaşayan kriz halindeki grubu oluşturur. Kendi içlerinde de bölünmüş bir yapı oluştururlar. Ortanın üstü sınıf en yukarıdakilere oldukça benzer hayat imkanlarını yakalayabilirken ortanın altı sınıfta pek çok zaman en alt tabaka ile benzer perişanlıklar içerisinde kalabilirler. Orta sınıftakiler sürekli olarak aşağıya düşme korkusu ve yukarıya tırmanma arzusu içerisinde debelenirken aşağıdakileri yukarıdakilerinin hareket kabiliyetlerini sürekli kılacak ekonomik ve sosyal çark içerisinde kalmak için manipüle etme görevi onlarındır. Bu görevlerini yerine getirebilmeleri için yukarıdakiler onların sınırlı da olsa hareket etmelerine izin verirler ve hatta orta sınıfı manipüle etmenin bir yolu olarak da onların kendilerini hiyerarşinin üst basamaklarında hissetmelerine izin verirler.[96] Post-panoptik düzende en önemli görevi orta sınıf üstlenmiştir. Bu grup panoptikonun gözetmen sınıfına benzetilebilir. Tıpkı panoptikonun gözetmenleri gibi yeni düzenin orta sınıfı da kısıtlı hareket imkanına ve zaman zaman iktidarla ortak paylaşılacak güçlere sahiptir. Ancak herkesin eş zamanlı olarak gözetleyen ve gözetlenen haline geldiği bu yeni düzende orta sınıf alt sınıfı gözetleme değil onları harekete teşvik ve ikna etme görevini üstlenirler. Bunun içinde kendilerini göz alıcı seyir malzemeleri haline getirirler. Orta sınıf geniş bir tampon bölge oluşturur. Hem her şeyi elde edememeleri bakımından alt sınıf ile empati halindeyken hem de daha konforlu ve ulaşılabilir bir hayatı temsil etmek bakımından alt sınıf için bir umut vesilesidirler. Ancak bu umut alt sınıfı yukarıya taşımaz, en yukardakilerin yaşamlarına konfor alanlarında devam etmelerini sağlayacak bir gayreti meydana getirir. Post-panoptik düzende bütün gayretler sisteme hizmet eder. Sistem, muhalif gayretleri dahi kendi içerisine soğuk kanlılıkla ve geniş yüreklilikle dahil eder.

Georg Simmel, *Bireysellik ve Kültür* eserinde toplumsal tipleri ele alırken *yabancı* şeklinde adlandırdığı bir tiplemeyi tarif eder. Yabancı hem verili bir mekândan uzaklığın hem de belli bir noktaya bağlılığın sentezlendiği bir toplumsal tipleme olarak tarif edilir. Belirli bir sınırlılık içerisine yerleştirilmiştir mekânsallığı mutlak hürriyete sahip değildir. Hiçbir zaman tam olarak parçası olamayacağı bir mekânsallıkta yaşar.

[96] Bauman, *Küreselleşme*, s. 9-11.

Orada olmasına izin verilmiştir ama alt kimliği unutulmamıştır. Bu anlamda Simmel'in yabancısı post-panoptikonun orta sınıfına benzemektedir.[97]

Panoptikonun en vahşi özelliklerinden biri mahkumların ne düşündüğü ile ilgilenmemesidir. İtaat ettikleri sürece istediklerini düşünmekte ve istediklerine inanmakta özgür bir toplum. Post-panoptikon içinde benzer bir durum geçerli olmakla beraber post-panoptik yapı doğası gereği fikirleri ve inançları da yoğurur ve dönüştürür. Sadece eylemsel iradeyi değil fikri iradeyi de sınırlandırır. Panoptikon da mahkumlara seçim hakkı sunulmaz. Zorunda bırakılmadıkları başlıca eylem seçmektir. İtaat post-panoptikonda bir şuur eylemi değildir. İsyan ettiğini zanneden topluluklar dahi farkında olmadan itaat içerisindedirler. Zira düzen insanın en vazgeçilmez güdülerinden birini hedef alır; tüketim. Post-panoptikon seçimlerin sonuçlarını yönlendirmesi bakımından daha kuvvetli bir iktidar biçimine geçmiştir. Bauman, panoptikon için şöyle söyler "Umut edilecek hiçbir şey yoktur ancak korkulacak bir şeyde yoktur." Panoptikon, muktedirlerin mahkumlar için seçim işini üstlendiği ve mahkumların seçme kolaylığı içerisinde yaşadığı disiplinel bir düzendir.[98] Post-panoptikon ise sonsuz seçme özgürlüğü vaadi ile gelir. Ancak pratikte bunca farklı seçim içerisinde kimsenin seçimlerinin sonucu düzeni değiştirecek bir neticeye varmaz. Tüm seçimler düzeni eleştirme söylemleri dahil ancak düzenin devamlılığına hizmet eder. Bu da panoptikonun sınırlandırmayı seçime değil seçim öncesine ve sonrasına yönlendirdiğini gösterir.

İçinde yaşadığımız dünya tek bir kıta parçası olarak herkesin dilediği gibi yaşayıp dilediğini söyleye bildiği *burası özgür bir ülke* masalının hayal sahnesidir.[99] Özgür ülke alanı bize belki dilediğimizi söyleme hakkını tanır ama bu aynı zamanda savunduğumuz söylemi eyleme dökme hakkı tanıyacağı anlamına gelmez. Post-modern dünya belki insanların her şeyi söyleyebildiği ama herkesin aynı eylemler diziniyle sürüleştirildiği bir düzen sunar. Söz gelimi oligarşik bir devlet yönetimi kurmak istediğiniz söyleminde bulunabilirsiniz bunun üzerine bir ömür kitaplar yazıp konferanslar verip, milyon takipçili sosyal medya hesaplarınızda paylaşımlarda bulunabilirsiniz ancak eylemde bulunamazsınız. Peki tüm bunlar eylem değil midir? Asla. Saha onların olduğu müddetçe özgürleşme eylemi gerçekleştiremezsiniz. Sistem size başaramadığınız her şeyin sizin mağlubiyetiniz olduğunu söyleyecektir çünkü usul gereği eyleminizi

[97] Georg Simmel, *Bireysellik ve Kültür*, çev. Tuncay Birkan, Metis: İstanbul, 2009, s. 149-151.
[98] Bauman, *Özgürlük*, s. 22-23.
[99] Bauman, *Özgürlük*, s.7.

kısıtlamaz fakat kendisi dışında bir alternatifin hayat bulabileceği bir toprak sahası bırakmamıştır. Oligarşik bir yapının tohumlarını ekebilirsiniz düzen buna topyekûn karşı çıkmayacaktır ancak emin olmanız gereken şudur ki yeni dünyanın hiçbir toprağında o tohumlar filiz vermeyecektir. Esasen post-modern çağda en şiddetle yasaklanan eylem özgürleşme eylemidir. Post-panoptikona rabbena dediğiniz müddetçe size sınırsız söylem alanı sunar.[100] Ancak unutulmaması gereken şudur ki sınırsız söylem alanı sınırsız özgürlük alanı demek değildir.

Klasik yaklaşımda özgürlüğün yokluğu cezai yaptırım ve yasaklamaların varlığı ile örtüşürken çağdaş düzende yasaklamaların ve cezai yaptırımların yokluğu kesinlikle özgürlük anlamına gelmez. "Dilediğini söyleyebilirsin ama sesinin hiç duyulmama ihtimali vardır. Bu yüzden özgürlük, kısıtlamaların yokluğundan fazlasıdır."[101] Etrafınızda sizi duyacak hiç kimse yokken size dilediğinizi dilediğiniz şekilde konuşabilme özgürlüğü vermiş olan kişi aslında size hiçbir şey vermiş olmaz.

Eagleton, sosyalizmin yenilgisi sonrasındaki sosyalizm incelemelerini değerlendirirken Batlamyus'un kozmolojisine ya da Duns Scotus'un skolastisizmine ilgi duyan bir antikacı edasıyla yaklaşıldığını söyler.[102] Postmodernitenin de moderniteye yaptığı tam olarak bu değil midir? Bugünün iktidar odakları dünün hakikatlerinin ancak bir antikacı dükkânın da sergilenmesine müsaade ediyor. Onların biline bilme hakkını koruyor fakat hakikat sayılabilme haklarını sonsuza kadar ellerinden alıyor. Görünürde bütün bir geçmişin konuşulmasına müsaade ediyor fakat esasen her bir odağın nasıl ve ne olarak tanımlanacağının sınırlarını kendisi çiziyor.

Post-modern düşünürler çağdaş dünyanın gerçekliği şüpheli hale getirişinden ve hakikatin itibarsızlaştırılmasından bahsederler. Eagleton bu duruma *postmodern yanılsamalar* derken Baudrillard bu durumu *simülasyon* kuramıyla açıklar.[103]

Baudrillard, çağdaş dünyada geçeklikten söz etmenin imkansızlığına değinir. Çağdaş sümülakrların en başta gerçekliğe savaş açtıklarını bunun neticesinde tüm gerçeklerin kuşku duyulur hale geldiğini ve bu kuşkuculuğunda bizleri eylemsizliğe sürüklediğini ifade eder. İnsanlar artık gerçekliğinden şüphe ettikleri acılara karşı tepki göstermek istememektedirler. Dünyanın bir ucunda gerçekleştiği gösterilen bir katliamın sahiden gerçekleştiğinden bir türlü emin olamaz çağdaş insan. Hadise gerçekleştiyse bile

[100] Bauman, a.g.e, s. 8.
[101] Bauman, a.g.e, s. 8-9.
[102] Terry Eagleton, *Postmodernizmin Yanılsamaları*, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı: İstanbul, 2015, a.g.e, s. 14-15.
[103] Ahmet Dağ, *Ölümcül Şiddet: Baudrillard'ın Düşüncesi*, Külliyat Yayınları: İstanbul, 2011, s. 153-177.

gerçekten söylendiği gibi mi olmuştur? Bu tek taraflı bir katliam mıdır? Aksine inanmak durumu değiştirmek için radikal kararlar alması gereken topluluklar için elbette daha kolaydır. Bu sebeple felaket haberleri dahi anlamını yitirir. Tepkisizlik sorumluluktan kaçışın ve vicdan rahatlığının bir yöntemi olarak kendini gösterir. Söylem kanallarının sonsuzlukla yarıştığı böylesi bir düzende gerçeği kanıtlamak imkansızlaştığından kötülüğe karşı ahlaki karşı çıkış ortadan kalkar. Tüm hipergerçekliklerin yanında tam da şu an da kanıtlanabilir ve kendini gösteren tek bir gerçeklik kalır arzu. Kendini anlık olarak sürekli teşhir eden bu duyguya yönelen iktidar arzuları yönlendirme işini üstlenerek toplumları *arzularınızın gerçekleştiğini düşünün* söylemiyle yön verir. Ve ortada tek gerçeklik olarak arzuyu bırakır. Bu sloganla birlikte arzu ve gerçeklik birbirine denk bir zemine yerleştirilir.[104]

Durum Zizek'in ahir zamanlar düşüncesi ekseninde incelendiğinde şöyle ifade edilebilir; post-modernlik modernliğin aşıldığı bir durum değil bizzat modernliğin kendisi yani modernlik fikri ile asıl ulaşılmak istenen şeydir. Modern düşünce modern öncesi ile çatışma halinde iken post-modernlik onları kendi bünyesinde çok kültürlülük içinde eritmiş ve tehlikeli mücadele edilmesi gereken bir olgu olmaktan çıkarmıştır. Öyle ki modernlik öncesi hiçbir düşüncenin konuşulmasını hatta kültürel olarak yaşatılmasını tehdit olarak algılamaz. Bütün gelenekleri bağrına basar. Ancak her biri hakikat değerini yitirmiş kişisel yaşam tercihi formuna indirilmiş şekilde varlığını sürdürür.

Panoptikon zararlı davranışı tespit eder, durdurur ve cezalandırır. Post-panoptikon zararlı olan davranışı sessizliğe mahkûm eder. Dilediği gibi konuşabildiği dilediği gibi protesto yapabildiği bir evrende duyulmama halinde bırakır. Post-panoptikon frekanslarla oynar. Kulakların ve seslerin frekanslarıyla. Bu sayede dilediği ses dilediği kulağa iletilirken dilediği sesi de sonsuza kadar işitilmez hale getirir. Bilinçler karmaşık bir labirentte sonsuz özgürlük seçenekleri içerisinde bir o yola bir bu yola doğru yönelirken hareket halinde sahici düşünme olanaklarından mahrum kalırlar.

Panoptikon, farklılıklardan beslenir. Özgürlük sınırları, bireylerin toplumsal sınıf içerisindeki konumlarını belirler. Panoptikon kendi döngüsünü sağlamak için alt sınıftan belirli zümrelere göreceli özgürlükler tanır. Özgürlük en üst tabakanın alt tabakalarla paylaşabileceği bir durumdur ancak en üst tabaka özgürlüğü dağıtma hakkını kendisinde saklı tutar. Zira "özgürlük gücün kendisidir." Silahlar dağıtılsa da silahı üretme gücü

[104] Jean Baudrillard, *Simülakrlar ve Simülasyon*, çev. Oğuz Adanır, Doğu Batı: Ankara, 2018, s. 39-41.

saklı tutulur. Bu kimseler "azatlı kölelerdir" ve Bauman'ın vurgusuyla "Serbest bırakılma kendi başına bir özgürlük eylemi değildir."[105] Bu durum panoptikonda da çok farklı değildir fakat sistem kendini daha da güçlendirmiştir. Özgürlük hep daha fazlasını sınırlandırmak için kullanılan bir zincir haline gelmiştir.

"Ötekinin geleceğini engelleyen değil, geleceğini oluşturan bir iktidar daha üstündür." İnsanların yapıp etmelerini engelleyerek değil sistemin işine yarayacak eylemleri yapmalarını teşvik ederek ilerleme yolu seçilir. Mecburiyet dilinin istem diline çevrilmesi ile postmodern iktidar biçimi kendini daha da kuvvetlendirir. *Zaten sevmesem de* yerine *zaten seviyorum; zaten beğenmesem de* yerine *zaten beğeniyorum, zaten mecburum* yerine *zaten istiyorum* söylemlerinin yer aldığı bir iktidar dilinden bahsediyoruz. Bireyler yaptıkları eylemin kendi özgür tercihleri olduğu savunusuyla hareket ederler. Onlara bunun ikna sonucu gerçekleşmiş haz ayartılarının etkisi olduğu söylendiğinde kendi isteğinin, beğenisinin de bu olduğu söylemiyle karşılık verir. Sitem mahkumlarında bir memnuniyet hali meydana getirir. Fiziksel şiddete başvurmaksızın astının ruhuna işleyen bir iktidar biçimi söz konusudur.[106] Yüzlerce farklı kanaldan teşvik ile iknaya maruz kalmış bireyler tercihlerinin karşılığından öğrenilmiş bir haz duyarlar. Artık arzu da haz da insanın sevdiğine ulaşması ile kendini hissettiren bir oluş değil yönlendirilmiş eylemler sonucu kişilerin ulaştıklarına ikna edildikleri hallerdir. Bizi neyin mutlu edeceğini dahi bize söyleyen post-panoptikondur. Sorgulamak hazzı azaltır. Düşünmek böylesi konforlu bir düzen içinde huzur kaçırıcı bir harekettir. Ve kimse bu kadar mutluyken huzuru kaçsın istemez.

Paul Feyerabend, dünya görüşlerinin aldatıcılığından yakınır ve insanlığımızı azalttıklarını söyler. İyileştirme planlarına ve yaygın eğilimleri önemseyen bir bakış açısıyla hareket edildiğinden yakınarak şöyle sorar "ya gerçekte böyle eğilimler yoksa ve eğilim sandığımız şeyler sadece kendi sınırlarımızın iz düşümleriyse?"[107] Çağdaş insanın tercihleri ve sınırları arasındaki ilişkiyi etraflıca düşünmesi ve özgürlük yanılsamasının nelere mal olduğunu görmesi gerekmektedir.

Zizek bugün herkesin *kolektif bir fetişist inkâr halinde* yaşadığını söylerken bakmaya cesareti olanların göreceği üzere *gök kubbenin altında tam bir keşmekeşin yaşandığını* söyler. Fakat bizler hakikatin ağırlığından kaçarak onu inkâr yoluna gideriz. Bize sunulan *liberal ütopya* mevcut düzenin bizim özgür seçimlerimizin sonucu olduğu

[105] Bauman, *Özgürlük*, s. 37-45.
[106] Han, a.g.e., s. 10-11.
[107] Paul Feyerabend, *Bilimin Tiranlığı*, çev. Barış Yıldırım, Sel: İstanbul, 2017, s. 15.

yanılsamasını bizlere sunar. Oysa Liberaller çok zaman kendi iktidarlarını korumak için başka özgürlükleri sınırlamışlardır. Fakat bunu liberalizmin müdafaası ya da temel özgürlüklerin güvencesi olarak halka sunmayı da başarmışlardır. Eğer anarşi değil de hangi biçimi ile olursa olsun düzenden bahsediyorsak, sınırsızlıktan ancak bir ütopya olarak bahsetmek mümkün olacaktır. Liberal ütopya, komünizmin iki ölümünün ardından toplumlara tek gerçek mutluluk aksiyomu olarak sunulan kapital-liberal düzenin sözde getireceği söylenen mutluluktur. Ancak Zizek'e göre kapital liberal toplum düzeninin mutluluk, refah ve huzur getirmesi, dünyayı kaostan ve sürekli savaş durumundan kurtarması sadece bir ütopyadır. Aslında çağdaş dünyanın korkulan tarafının özgürlüklerin ve serbestliklerin belirsizliğinden ziyade yeni düzenlemelerin -ki bunlar liberalizm dayanağı ile yapılır- baskıcı ağıdır.[108]

Çağdaş dünyanın hayal sahnesi içerisin de hoş görü toplumunu yaşatır. Herkese ve her şeye karşı sunulan sonsuz özgürlük alanı aynı zamanda herkesin herkese karşı hoşgörülü olduğu bir barış toplumu oluşturur. Her barış bir şeylerin feda edilmesi sonucunda sağlanır. Daha önce savaşa sebep olan her ne ise o teslim edilmiş olmalı, bir taraf ondan tümüyle vazgeçmiş olmalıdır. Hoşgörü toplumunun vatandaşları sahip oldukları barış ortamı için neyi feda ettiler? Şüphesiz hakikati. Bir şeyin hakikat olduğu iddiasında bulunabilme haklarını. Her şeyin hoş görüldüğü yerde bir hakikatin varlığından söz edilemez. Hakikat karşıtına ihtiyaç duyar. Zıtlık da iyi ve kötüye, doğru ve yanlışa, güzel ve çirkine, bir şeyin hoş bir diğerinin nahoş oluşuna… Hakikatin her şeyi hoş görmeye tahammülü yoktur.

Artık hiçbir şeyin ahlakiliğinin sorgulanamadığı bir düzen kuruluyor. Bauman günümüzü *panoptikon sonrası* çağ olarak niteliyor. Klasik panoptikon bir yandan mahkumların hareketlerini kısıtlarken diğer taraftan gardiyanların hareketlerine olanak sağlıyordu. Gardiyanlar zaman zaman da olsa kendilerini bedenen göstermek durumundaydı. Gözetlenen ve gözetleyen arasında koşulları belirli, ölçülebilir bir ilişki vardı. Ancak çağdaş dünyada denetmenler ulaşılamaz alemlerde yok olurlar. Belki de daha fenası artık hem herkes gözetleyen aynı zamanda herkes gözetlenen durumda. Sistem herkesi hem köle hem efendi kılmış durumda. Çağdaş dünya köle-efendi diyalektiğini alaşağı ediyor. Günümüz teknolojisi duvarları, pencereleri gereksiz kılıyor.

[108] Zizek, a.g.e, s. 13-17.

Gözetim, gözetleyen ve dahi gözetim sınırları olmadan yapılıyor. Dahası gözetlenenlerin de gözetleyenlere gönüllü olarak dönüştüğü bir sistem devam ediyor.[109] Panoptik düzende gözetleme bir baskı aracıdır. Gözetlenenler gözetlenmelerinden rahatsızdır. Post-panoptik düzenin eski düzenden birincil farkı gözetlenenlerin gönüllü olarak kendilerini görünür kılmalarıdır. Post-panoptikonda artık mahkumlar mahkumluklarından haz duyarlar. Mahkûmiyet arzu edilir hale gelmiştir. Korkulan görünemez olmaktır. Alternatif söylemle artık bireyler esaretlerini yitirmekten korkar olmuşlardır.

21.yy.'ın başlarında Foucault'nun panoptikon kavramını eleştirmek üzere yaptığı çalışmasında gönüllü gözetimin ilk aşamasını oluşturacak kavramı Mathiesen ortaya atar. Herkesin gözetlenmeye gönüllü olabilmesi için görülür olmanın arzu edilebilir olması ve görülür kılınanların idolleştirilmesi gereklidir. Televizyon ve sinema kültürü ile başlayan bu dönem ekrandaki gözetlenen azınlığı idolleştirerek görünür olmayı arzu edilir bir durum haline taşımıştır. Gönüllü gözetim evriminin ilk aşaması *sinoptikon* olarak tanımlanmıştır.[110] Sinoptikon çoğunluğun azınlığı izlediği bir düzendir. Gözetlenen azınlık gönüllü olarak gözetlenmektedir ancak burada asıl yönlendirilen esareti daha ziyade kısıtlanan seyirci çoğunluktur. Her ne kadar gösteriyi izleyen onlar gibi gözükse de esasen onların refleksleri takip edilmekte ve yönlendirilmektedir. Televizyonun tarih sahnesine çıkması ile belirginleşen sinoptik düzen azınlık bir zümreyi göz alıcı bir hale getirerek çoğunluğa onları izletir. Bu düzende sınırlandırma gözetim altında tutulmak yoluyla değil gözetlemeye izin vermek yoluyla sağlanır. [111]

Akışkan gözetim sistemi kendi varlığını korumak için tekniklerini doğalmış gibi göstermek ister bunun için kendisini destekleyenlere de sistem içinde güvence ve ödüller verir. Kimsenin sistem tarafından kullanılmadığı, sistemin onlara hizmet ettiği hissiyatı verilir. Üstelik sistemin başkalarına hizmet ettiği aşikâr olsa dahi verilen ödüllerden memnun olan parya sistemi değiştirme çabasına hiçbir zaman girişmez. Sinoptikon daha üst bir iktidar kurabilmek için iktidar araçlarının parya ile paylaşılması yolunu izler. Sistemin silahlarını kullanmaya başlayan her mahkûm bir süre sonra kaçınılmaz şekilde sistemin silahı haline gelir.

---

[109] Bauman, *Akışkan Gözetim*, s. 23.

[110] Aaron Doyle, "Revisiting the Synopticon: Reconsidering Mathiesen's 'The Viewer Society' in the Age of Web 2.0", *Theoretical Criminology,* September, 2011, s. 284-287.

[111] Sena Bitirim Okmeydan, "Postmodern Kültürde Gözetim Toplumunun Dönüşümü: Panoptikon'dan Sinoptikon ve Omniptikon'a", *Online Academic Journal of Information Technology,* Ağustos, 2017, s. 46- 65.

Sinoptikon düzenine geçildiğinde artık gözetim mekânı sınırsızlaşmaya başlar. Panoptik düzen sınırları belirli bir mekânın içerisinde varlık alanı oluştururken, sinoptikonda sınırlar mekân üzerinden kendini göstermez. Sınırların soyutlaşması her yönüyle bariz hale gelmiş siber-mekân görülür olmaya başlamıştır. Sinoptik düzenle birlikte sınırlar akışkanlaşmaya başlamıştır. Baudrillard'ın *çağdaş yazgı* dediği durum özneleşmenin, merkez noktalarının ve çevresel sınırların ortadan kalktığı teşvik, caydırma ve haz yönetiminde döngüsel bir sürekliliği meydana getirmiştir.[112] Bunun içinde çağdaş medya araçları kullanılmaya başlamıştır.

Sinoptikonda sahiden çoğunluk azınlığı mı gözetler? Gözetlenen dikkatleri belirli bir grup azınlığa çekilmiş çoğunluktur. Sistemi etkileyen ve devamlılığı sağlayan kaydedilen veriler seyirci çoğunluğa aittir. Post-panoptikonda kişiler artık insan olarak değil veri olarak gözetlenir. İnsan artık veri olarak kabul edilir. İnsan veri derekesine indirilir. Gözetlenen, sınırlandırılan insan değil veridir. Söz konusu dönüşüm muktedirlerin algılarında dehşetengiz bir değişime sebebiyet verir. Artık onların eylemlerinin sonuçlarından etkilenen insan değil veridir. Eylemlerin acımasızlığı böylece vicdanlara sindirilir. Tarih boyunca üretim canlı güç kaynaklarına bağlı olarak hareket etmiştir. Cansız güç kaynakları ise ancak canlı güç kaynaklarına hizmet etmek için var olan araçlar konumundaydı. Moderniteyle birlikte ise cansız güç kaynakları üretimde canlı güç kaynaklarının önüne geçmiştir. Bu durumun oluşturduğu rahatlık ve sorumluluktan uzak durabilme konforu canlı güç kaynaklarının da zihinlerde cansız kaynaklar düzeyine indirilmeye çalışılması ile giderilmek istenmiş gibidir.[113]

Baudrillard, 1971'de yayınlanan bir aile belgeseli üzerinden yaptığı yorumlar neticesinde, durumun artık panoptikonun sonuna işaret ettiğini, nesnel bir zemin olmadan despotik bir bakışın kendini gerçekleştiremeyeceğini, hapsetme ve göz altına almanın ortadan kalktığı bir düzende artık bizlerin televizyonu izlemediğini televizyonun bizi izlediğini ifade eder.[114]

Gözetleme gücü çoğunluğa teslim edilsede sinoptik düzende sınırlandırmaya maruz kalan yine çoğunluktur. Gözetlenen azınlık kendisini çoğunluğun algısına sunmak istediği şekilde görünürdür. İstediği yönlerini ve hallerini saklamak hakkına sahiptir. Panoptikonda gözetim ise gözetlenen çoğunluğun özgürlüğünü kısıtlar. Sinoptikonda gözetim gözetleyen çoğunluğun özgürlüğünü sınırlar. Gözetimin özgürlük ya da

[112] Baudrillard, a.g.e, s. 52.
[113] Giddens, a.g.e, s. 14.
[114] Baudrillard, a.g.e, s. 51.

baskılama unsuru olarak ortaya konma durumu değişmekle birlikte gayenin çoğunluğu sınırlamak olduğu gerçeği değişmez. Fakat bu sınırlandırma seyyar bir sınırlandırmadır. Panoptikon sonrası sınırlandırma mahkûmu somut ve katı sınırlar altında tutmayı hedeflemez. Bireyler sürekli hareket halinde olmalıdır. Onların özgürlüğünü geri dönülemez bir biçimde sınırlandırmanın yolu mahkumlara kendilerini özgür hissettirmekten geçer. Mahkumiyetinin farkında olmayan biri hürriyetinin peşine de düşmeyecektir şüphesiz.

Sinoptikon sınırları globalleştirme işine girişerek hem kurumsal hem de ulus-devlete ait sınırları zihinlerden uzaklaştırır. David Lyon, gözetimin bir yönüyle de geleceğe dönük bir proje olduğunu söylüyor. Gözetim artık geleceğin belirlenmesine yönelik dijital bir denetleme aracı haline gelmiş durumda. Özetle gözetim gelecekte olacakların planlanması halini alıyor. Gözetim ulus devletler içinde ama onları aşarak dolaşmaya başlar. Denetimin bir devleti yoktur adeta denetim devletler üstü bir iktidar mekanizması meydana getirmiştir.[115] Artık toplumu denetleyen kendi devleti değildir zira devlet dahi devletler üstü bir mekanizma tarafından gözetlenmektedir. Bir biçimde seçilmiş iktidarları atıl kılan bu sistem fiziken olamasa da işlevsel olarak demokrasinin de ortadan kaldırılışı anlamını taşıyor. Hegel'in tarihsel yapıların en üst noktasında erişip olgunlaştığında yok olmaya mahkûm hale geldikleri iddiasını hatırlatan Habermas ulus-devlet ve etno-kimliklere dayalı birlikler içinde aynı durumun geçerli olduğunu ifade eder. Modernlik tarihsel kurumlarıyla zirveye ulaşmış bu zirve iki büyük dünya savaşı ve takip eden soğuk savaş süreciyle çözülmeye uğramıştır. Bu çözülme sonrasında geçmişin tecrübesini daha da ileriye taşıyacak ancak çözülmeyi sağlayan noktaları aşacak yeni bir düzen kendini göstermiştir. Bu yeni düzen içinde ulus-devlet çözülmeye uğramıştır. Devlet yapısı gereği kesin sınırları olan coğrafi bölgeyi işaret ettiğinden yeni düzendeki akışkanlık bu katılığı bünyesine kabul etmez. Devlet kendini tanımlamasında dönüşüme uğrarken katı sınırlarını aşma haline geçiş yapmaya başlamıştır. [116]

Çağdaş dünyanın bir değişken sınırlar sorunu vardır. Zira eskiden ulusa devlet sınırları içerisinde belirlenen sınırlar bugün söz konusu ülke içerisinde dahi olmayan veri tabanlarında karşımıza çıkıyor. Modern çağ; bariyerlerin, sınırların, kontrol noktalarının

[115] Ulus- devlet sonrası üyelik modeli fikirleri için bknz. ; Yasemin Nuhoğlu Soysal, *Vatandaşlığın Sınırları: Avrupa'daki Göçmenler ve Ulus-Ötesi Üyelik,* Gav Perspektif:Ankara, 2021, s. 231-271.

[116] Jürgen Habermas, *Öteki Olmak Ötekiyle Yaşamak: Siyaset Kuramı Yazıları,* çev. İlknur Aka, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul, 2019, s. 14-15.

üstesinden gelmiştir. Görülebilir sınırlar zayıf addedilmiş gerçek iktidar görülemez olana yüklenmiştir. Bu durum toprak temelli sıkı bağların çözülmesi sonucunu doğurmuştur.[117] Habermas modern ulus-devletlerin pazar ve yönetim gücüyle bir arada durmaya devam ettiklerini hala farklı uluslar şeklinde sınırlandırıldıklarını ancak öz-kavrayış bakımından artık bu durumun yetersiz hale geldiğini vurgular.[118]

Yeni mahkûm çeşidi artık dünyanın her yerinde köledir. Ve tüm köleler aynı efendiye hizmet eder. Hedeflenen kurumların ya da devletlerin ellerinde parçalanmış bir iktidar değil haritalar baki kalsa da evrensel tek bir arzunun gerçekleşmesine hizmet edilmesidir. Panoptikon sonrası düzende kurumsal ve ulusal tüm ideolojilerin yok edildiği evrensel tek bir ideolojinin sağ bırakıldığı bir durum söz konusudur. Yönlendirme araçlarının en etkilisi olarak hazzı kullanmasından ötürü haz ideolojisi de denebilecek bu ideoloji hazzın dahi çeşitlenmesine müsaade etmez esasen. Hangi durumda neyin haz verici olabileceğinin sınırlarını algılara çizen yine düzenin kendisidir. Her ne kadar saygı kavramını en tepelere yerleştirse de saygı duyulmasını istemediği şeyleri itibarsızlaştırmakta üstüne yoktur. Tüm zihinlerde itibarını yitirmiş sınır dışına itilmiş o fikirleri idealleştirmek istiyorsanız bunu elbette yapabilir hatta her platformda sesli olarak dile getirebilirsiniz. Ancak sesinizi işitecek kimseyi bulabileceğinizi hiç sanmıyorum. Çünkü sınır dışındasınız.

Önce bir kavramı(normali) tanımlamak yoluyla onun sınırlarını çiziyoruz. Bu sınırlar şüphesiz dışarıda bıraktığı şeyinde (anormalin) sınırlarını oluşturuyor. Hem ben olmaklığı hem de öteki olmaklığı belirleyen öznedir. Özne hiçbir koşulda salt göründüğü haliyle var olmayı başaramaz, özne hemen her koşulda bir hayal mahsulüdür. Elimizde olan oluşturulmuş öznedir. Ben ya da öteki tarafından. Bu da hem beni hem de ötekini muğlak hale getirirken; tanımlayan öznenin değişmesiyle çizilen sınırlar da değişecek hatta sınırlar çatışacaktır. Öyleyse Bourse'un da vurguladığı gibi öteki ile olan ilişkinin tarafsız olmadığının kabulü ile düşünmek gerekmektedir. "Toplumsal bağ asla doğallığında var olmaz daima sorunsaldır."[119]

Panoptik düzende Foucault'nun da sorguladığı bu sınır ihlalleri olmaksızın tanımlama yapıp yapamayacağımız sorgulamasıydı. Post-panoptikonda ise mesele bizatihi sınırların akışkanlaşması sorununa dönüşüyor. Hiçbir şeyi dışarıda bırakmayan her sınırın ötekini kucakladığı sadece bu sınırsızlık düzenine karşı çıkışın net bir öteki

[117] Bauman, *Akışkan Gözetim*, s. 11-24.
[118] Habermas, a.g.e, s. 39.
[119] Michel Bourse, a.g.e, s. 22.

olabildiği yeni bir düzen. Sağlam olan her şeyin uçtuğu çatışmalı bir toplum yapısı oluşmuştur. Ve bu çatışmalı yapı barış görüntüsüne büründürülmüştür.[120]

Panoptik düzende gözetleyen ve gözetlenenler arasında müthiş bir bilgi eşitsizliği vardır. İktidar gücünün büyük bir kısmını sahip olduğu bilgiden alır. Gözetlenenler sınırlı bilgi düzeyinde hayatlarını sürdürürler.[121] Post-panoptikonda durum bilginin tamamen açık ve herkes tarafından erişilebilir platformlara sunulması şeklini almıştır. Bu özgürlük alanı kendi duvarlarını örmektedir. Klasik düzende bilgiye/gerçeğe erişmenin zorluğu kaynak azlığı ve kaynakların depolandığı alanlara erişmenin zorluğundan kaynaklanıyordu. Postmoderne gelindiğinde ise gerçeklere erişmeyi engelleyen kaynakların çokluğu ve kaynak erişiminin kolaylığı olmuştur. Bu kadar çok bilgi yığınının içerisinde hakikatin izlerini takip etmek veriye külli bakış kudretine sahip olanlara has bir ayrıcalık halini almıştır. Klasik dönemde ilim savaşlar esnasında yangınlarla gökyüzüne uçuşan mushafların arasında kaybolurken postmodern dönemde akıl almaz şekilde çoğalan internet sayfalarının arasında kaybolmaktadır. Ne gözetleme esnasında ne gözetleme esnasında kişiler eyleminin ahlaki durumuyla ilgili doğru bilgiye ulaşma şansına sahip değillerdir.

Görülmeden görme sistemi denetmenleri mahkumlara karşı özgür kılar, ancak bu onların da sınırsız bir özgürlük alanına sahip oldukları anlamını taşımaz. Panoptikon bölümünde de bahsi geçtiği üzere en basit örnekle mahkumları serbest bırakma hürriyetleri yoktur. Post-panoptikonda gözetleyen-gözetlenen diyalektiği daha karmaşık bir hal almıştır. Zira artık herkesin hem gözetleyen hem gözetlenen olduğu bir sistemden bahseder durumdayız. Panoptik mimarideki optik gözler insan gözü ile sağlanırken modernleşme sonrası bu optikler bilgisayarlara dönüşmüştür. Panoptikon herkesin hem seyirci hem seyredilene dönüştüğü ve görsel malzemenin gönüllü olarak sunulduğu bir düzene evrilmiştir. Sinoptikonun yanında Jeffrey Rosen tarafından *omniptikon* olarak da adlandırılan bu süreç artık görünür olmanın geri dönülemez şekilde yaygınlaştığı bir dönemin kapılarını açmıştır.[122]

Ötekine karşı ayrıcalıklı bir hürriyet alanına sahip olmak gittikçe daralan bir zümreye ait olmaya başlamıştır. Post-panoptikon sınıf farkının uçurumlarının gittikçe yükseldiği ortadadır. Panoptikonda gözetmenler görevleriyle tatmin olmak durumunda değildir.

---

[120] Soja, a.g.e, s. 41.

[121] Bauman, *Özgürlük*, s. 25.

[122] Robert D.Sprague, "From Taylorism taylorism to the Omnipticon: Expanding Emplo o the Omnipticon: Expanding Employee Surveillance Beyond the Workplace*", UIC John Marshall Journal of Information Technology & Privacy Law*, 2007, s. 2-3.

Görevlerinin karşılığında onlara sunulan görece kaliteli bir hayat imkânı söz konusudur. Post-panoptikonda ise yapılan her gözetleme eylemi gözetleyen için bir tatmin aracı haline getirilmiştir. Artık Bentham'ın sorduğu *gözetleyenleri kim gözetleyecek* sorusu anlamını yitirmiştir. Zira gözetmenler görevlerinden haz almaya başlamışlardır. Haz, post-panoptikonda hem yürütücü hem yönetici konuma yükselmiştir. Panoptikonda en üst gözetleyen kâr iken post-panoptikonda haz karın yanına yerleşerek ona rakip olur.

Deleuze ve Guattari'nin *anti-ödip* eseri arzu felsefesi ve politikası bağlamında fark ve tekillik meselelerini ele almaktadır. Foucault'nun yorumuyla anti-ödip arzunun politika, ekonomi ve sosyal düzen ağlarının tümünde nasıl olup da bu denli etkin hale geldiğini sorgular. Deleuze ve Guattari faşizmin bize kendini arzulattıran yönünden bahseder. Saf bir yıkım ve ötekini ortadan kaldırma arzusu olarak faşizmden değil, arzuların kendini en saf haliyle dışa vurup bunu tutku eylemi haline getirmesi durumundan söz edilir. Bu durumda sömürünün kendini arzulatması hali söz konusudur. Kişiler kendilerini sömürenlere hayran olmaya başlarlar. Bu tip bir faşizmde en büyük tehlike mağdurların acıdan zevk duyar hale gelmesidir.[123] Post-panoptikonun kitleleri yönlendirmek için en sık kullandığı yöntem; orta sınıfın üst sınıfı taklit etmek yoluyla kendini alt sınıfa teşhir etmesi yoluyla ortanın altı ve alt sınıfı üst tabakaya hayran bırakmaktır. Bu hayran bırakma hem hareketliliğin devamı için döngüsel çabanın sağlanmasına hem de sistemin kendini sevdirerek güvence altına almasına olanak sağlar.

Deleuze ve Guattari çağdaş toplumsal düzenden bahsederken içkin ilişkilerin üretimini mümkün kılacak bir toplumsal mekân üretmek gayretinden bahsederler. Toplumsal mekânın oluşumunun içkin ilişkilere bağlı olduğunu ve toplumsal mekânı oluşturanın bu içkin ilişkiler olduğunu ifade ederler. Toplumsal mekânın kurulabilmesi için içkin ilişkilerin üç temel ögesinin bulunması gereklidir. Heterojenlik (çokluk), yaratım (üretim, etkileme) ve arzu.[124] Benzer şekilde Soja'da heterotopyalardan bahseder. Heterotopik mekânları, uyumsuz pek çok mekânı tek bir yerde bir araya toplayan mekânlar olarak tanımlar. Bu anlamda post-panoptik dönemin uyumsuzlukları bir arada barındırabilme potansiyeline dikkat kesildiğinde heterotopik bir mekânsallık meydana getirdiğini söylemek mümkündür. Bu toplumsal mekân heteretopyaları Lefebvre'in tanımıyla hem somut hem soyut nitelik taşıyan mekânlardır. Hayal ürünü mekânlar değildir gerçekten yaşanmış mekânladır ancak soyut nitelikleriyle de ön plana çıkarlar.

[123] Kasım Küçükalp, "Deleuze ve Gattari'nin Arzu Felsefesi ve Politikası", *Felsefe Dünyası*,2009, s. 233-235.

[124] Küçükalp, a.g.m., s. 235.

Geleneksel mekân anlatısının dışına çıkar. Geleneksel mekân tanımlamalarında ya tamamen fiziksel ya da zihinsel yapılardan söz edilirken çağdaş heterotopyalar çift kanatlı bir mekân tasviri sunarlar.[125]

Berger'in kehanetin artık tarihten çok coğrafyaya dayalı bir zeminden beslendiği yorumu hem çağı hem yarını anlamak ve varsayımda bulunmak için idrak edilmesi gerekenin artık tarihsellikten öte mekânsallık olduğunu bizlere işaret eder.[126] Modern dönem ile başlayan tarihselciliğin tek başına çağı anlamak ve yorumlamak için eksik kaldığı coğrafyanın anlama dahil edilmesi gerektiği fikri post-panoptik dönemde daha da önem kazanır. Bu bakış açısı mekânların akışkanlaştığı katı sınırların ortadan hızla kalktığı bir dünyada tezat görünmektedir. Postmodern dünyanın sanal coğrafyalarının yüz yıllar öncesine giden tarihleri yoktur. Ancak bu coğrafyalarda asırların biriktiremeyeceği kadar sanal mekân kurulup yıkılmıştır. Ve bu mekânlar da olup bitenleri sentezleyebilmek çağın anlam dünyasına bütünlüklü bir bakış oluşturabilmek için zaruridir. Post-panoptik dünya coğrafi olanın tanımlamasında ciddi değişikliklere yol açmıştır. Mekân artık taş duvarlar ve tel örgülerle işaretlenen kara parçalarına işaret etmekten fazlasıdır. Ve katı sınır örgülerinin yokluğu mekânın ve sınırlamaların yokluğu anlamını taşımaz. Yazılım kodları ile veri tabanlarında oluşturulan yönetim kaleleri kuvvetli teknoloji merkezleri olan yeni tip bir mekânsallıktan söz ediyoruz. Bu dönüşüm göz ardı edilmemelidir. Antik dünyanın forumları, hamamları, senatoları, tiyatroları, tapınakları yok olmamıştır. Çağın coğrafi değişimine uyum sağlayarak biçim değiştirmiş ve akışkan sınırlar içerisinde yeni mekânsallıklarını oluşturmuşlardır.

Post-panoptik dönemle birlikte mekân kurgusu değişime uğramış coğrafi düzenin fikriyata yansımasında dönüşümler baş göstermiştir. Bahsi geçen bu değişimin bir sonucu olarak da önceleri coğrafya haritaları oluştururken, yeni düzende haritacıların coğrafyayı oluşturduğu söylenmektedir. Artık mevcut mekânlar resmedilerek haritalar çizilmez; haritalar çizilir ve haritalardaki mekânlar inşa edilir hale gelmiştir. Marx, ütopyacıların bu var olmayan şehir planlarından bahsederken onların dünyayı betimlemekle değil, değiştirmekle ilgilendiklerini ifade eder. Kriz noktalarından biri de ütopyacıların kurguladıkları şehirlerin zaten kurulu şehirlerin coğrafyaları üzerinde resmedilmiş olmalarıdır. Bu durum inşa edilecek her şehrin bir başka şehrin yıkılması anlamını taşıdığını gösterir. Tam burada hangi şehrin ideal olduğuna karar verme

[125] Soja, a.g.e, s. 28-29.
[126] Soja, a.g.e, s. 36.

hakkını kimin ne şekilde elde ettiği, ütopyacıların toplumun çoğunluğunu temsil edip etmediği ya da bunun bir öneminin olup olmadığı tartışmaya açık meseleler arasındadır.[127]

Zamyatin'in Biz'i, Orwell'ın 1984'ü; camdan evler, teknolojik aletlerin kameralarından seyredilen insanlar… Hala toplumun bir kesiminin aklında bir endişe öyküsü olarak durmaktadır. Ancak artık insanı insan olarak gözetlemeye ihtiyaç duymayan bir düzen içerisinde yaşıyoruz. Gözetim yerini verilerin kayıt altına alınıp işlenmesine terk etti. Artık gözetlenen insan değil veridir. Cam duvarların ardından bizi gözetleyen bir insan gözü ne olursa olsun en derinlerde sıcak kanlı bir merhamet taşırken, verileri kayıt altına alan makinalar gözcü haline geldiğinden beri tutsaklık post-panoptik boyutuna ulaşmıştır. Ve artık insanın insanı gözetlemesi masum bir hal almıştır.

Çağdaş heterotopyalar *sağlam olan her şeyin uçtuğu* çatışmalı bir toplum yapısı oluşmuştur. Ve bu çatışmalı yapı barış görüntüsüne büründürülmüştür.[128] "Kuvvetle muhtemel ki, içinde yaşadığımız yüzyılı son çeyreği, mekâna karşı verilen, büyük bağımsızlık savaşı olarak tarihe geçecek."[129] Bauman'ın bu vurgusunun çarpıcı bir şekilde hatırlattığı gerçek ortadadır. 20.yy. katı mekânsallığı yıkmıştır. Bu vurguda mekâna karşı yürütülecek bağımsızlık savaşı katı mekânsallığı işaret eder. Mekânın kendisi ortadan kalkmaz. İnsanlık mekânlar içerisinde yaşamaya elbette devam eder. Değişen mekânın yapısının tanımı ve bununla toplumsallaşmanın gerçekleştiği alanlardır. Ve takip eden yüzyılla birlikte mekânsallık önemini korumakla birlikte çok çarpıcı değişimler göstermiştir. Panoptikon bir yeniden şekillendirme çalışmasıydı. Fiziksel mekân kurguları üzerinden yönlendirilmiş perspektiflerle seyrettirilen manzaralar yolu ile gözlerden idraklere taşınan çok boyutlu bir sınırlandırma işiydi. Post-panoptikonda ise bu çok boyutluluk katlanarak arttı.[130]

Panoptikon katı mekânsallığı en işlevsel hale getirecek sınırları çizmek istedi post-panoptikon ise mekânlar yolu ile işlevselliği arttırmanın yöntemi olarak alternatif bir mekân tasvirinden öte mekânsallığın kendisini değiştirmeyi hedef aldı. Toplumsallaşma kendini küresel ölçekte siber-mekânlarda göstermeye başladı.

Foucault farklılıkların serbest bırakılması halinden bahsederken bu durumu "benzerliğin sınırlamalarıyla sınırlanmamış veya kısıtlanmamış olan göçer konar ve dağınık bir

[127] Bauman, *Küreselleşme,* s. 44-46
[128] Soja, a.g.e, s. 41.
[129] Bauman, *Küreselleşme*, s.15.
[130] Bauman*, Kürselleşme*, s. 43.

çokluk düşüncesi gerektirir" cümlesiyle çözümlemiştir. Post-panoptik dönemin farklılıkları bir arada barındıran mekânsallığı tam da bu şekilde tanımlanabilir. Post-panoptikon benzerliğin sınırlarıyla sınırlanmamış bir coğrafya oluşturur. Bu farklılıklar coğrafyası birbirlerine indirgenemez ve iç içe geçirilemez ancak topyekûn bir mekânsallık oluşturabilen bir yapı olarak kendini gösterir.[131]

Coğrafi anlamda sınır fikrini gerçek dünyada savunmanın giderek zorlaştığını vurgulanır. Sanal dünyada kurulan yeni düzen mekânın ve zamanın anlamlarında değişime sebebiyet vermiştir. Bu değişim çoğunlukla toplumun her kesiminden kimse için eşitliğe daha yakın fırsatlar ve imkanlar sunan bir dünyanın kapılarının aralanması olarak yorumlanmıştır. Alternatif pek çok imkânı beraberinde taşıdığı doğru olmakla birlikte bu yeni düzen toplum içinde yeni bir kast düzenini de inşa etmiştir. Bir kısım insan bu özgür, mekân ve zamanın sıfırlandığı dünya da eşi görülmemiş bir serbestlikle yaşamını sürdürürken çoğunluğu oluşturan alt kastlarda ne zaman ne mekân sıfırlanmış değildir. Üstelik onlar cehennemin içerisinden cenneti izlemeye mahkûm edilmiş gibi hiç durmadan yukarıdakilerin özgürlüğünü seyretmeye devam ederler.[132] Alt sınıf barınmak ve beslenmek için hala zamana karşı yarışmaya devam eder. Bir kısmı bu savaşımı hala katı mekânlar içerisinde (fabrika, okul, avm ve çeşitli iş merkezleri) sürdürmeye devam ederken bir kısmı çalışma alanı olarak akışkan mekânsallığa taşınmış ancak burada özgürleşme değil özgürlerin hayatına hizmet etme görevi üstlendirilmişlerdir.

Jonathan Crary *Geç Kapitalizm ve Uykuların Sonu* eserinde *7/24 sloganını* ele alır. Geç kapitalist dönemin insanları geçmeyen bir zamana, saat zamanının ötesinde bir zamansallığa hapsettiğini yazar. Crary bu 7/24'lük çalışma durumunun insan yaşamını askıya aldığını söyler. Üstelik insanlar çalışma motivasyonlarını ve performanslarını sürekli daha da arttırmayı hedefleyen bu sloganın kendilerinden neleri götürdüğünün farkında değillerdir. 7/24 sloganı çağdaş kapital düzenin uykuya düşmanlığını ve insanların mümkün olduğunca fazla süre en yüksek performansla eylem halinde kalmalarını telkin etme haline atıf yapar. Bu durum ilaçlarla, söylem kanallarıyla, performans arttırıcı egzersizler ve eğitimlerle teşvik edilir. Uyku kapitalizmin düşmanı olarak işaretlenmiştir. Uykunun üretim ve ilerleme karşısında tehdit olarak işaretlenmesi postmodern öncesinde başlar.

[131] Urhan, a.g.e, s. 400-403.
[132] Bauman, *Kürselleşme*, s. 20-26.

Hume, Locke, Descartes gibi pek çok filozof uykuyu bilgiye ulaşma yolunda bir engel olarak görür. Uykunun sınırlandırılması gereken bir öteki olarak konumlandırılmasının yanında post-modern süreç uykuyu diğer pek çok kavram gibi kendi bünyesinde içsel olarak dönüştürür. Crary burada insan uykusunu makineleştirmeye çalışma durumuna işaret etmek için makinelerde kullanılan *uyku modu* kavramına atıfta bulunur. Uyku modu aygıtın en düşük enerji sarfiyatıyla sürekli olarak çalışmaya hazır beklemesi halidir. Cihazların tamamen kapatılması yeni düzen de pek tercih edilmez. Crary benzer biçimde insanlar dahil hiçbir şeyin yeni düzende tamamen kapatılmadığını uyku halinin bile yeniden çalışmaya hazır bir az performans durumu olduğunu söyler. Zaten *küreselci neoliberal paradigma içinde, uyumak kaybedenlerin işidir.* Dahası ilaçlar, egzersizler ya da düzenli telkinler yoluyla daha az uyuyup daha fazla çalışmak mümkünse bu imkânı niçin kullanmayalım? Bu soruyu çağdaş imkanları açık yüreklilikler kabul eden bir onaylama cümlesi olarak sarf eder çağdaş insan. Bir zamanlar dünyanın refah içerisindeki bölgelerinde yapılan özel zaman, mesleki zaman, çalışma zamanı, tüketim zamanı arasındaki sınır çizgilerinin günümüzde erimesiyle yeni bir zamansallık biçiminin oluştuğu vurgulanır.

Crary'nin, Luc Boltanski ve Eve Chiapello'nun çalışmalarına atıfla ifade ettiği üzere çağdaş kapitalizm insanları sürekli etkileşim içerisinde oldukları, sürekli tepki verdikleri, akışkan mekânsallıklar içerisinde her daim hareket halinde oldukları bir yaşam döngüsüne hapseder. Bu sınırlandırmanı ihlal durumuna da uyku adını verir. Bu sebeple insan en iyi ihtimalle uykuya değil *uyku moduna* geçebilir. Bir sonraki etkileşimi bekler bir vaziyette düşük performanslı bir şarj saklama halidir bu. Çağdaş dünya durağanlığı tahkir eder, takdir edilecek olan sürekli olarak bir şeyler yapıyor olmaktır. Ne kadar çok farklı şeyle sürekli olarak meşgul olursanız size o kadar prestij takdim edilir. Crary bu çalışma durumunun daha öncekilerin dönüşüm geçirmiş bir versiyonu değil yepyeni bir model olduğunu kendini gerçekleştirmek içinde 7/24 zamansallığa ihtiyaç duyduğunu savunur.[133] Post-panoptikon mahkumlarını 7/24 çalıştırmak ister, uyku yoluyla dahi mahkumiyetlerinden kaçmalarına izin vermez. Ancak mahkumlar bu çalışma halini kendileri talep ederler. Tatil günlerinde oradan oraya koşturan insanlar, haftanın altı günü çalıştığı halde yedinci gün meşgul olmak için bir kurs arayan bireyler kendilerine sorulduğunda bunları keyif alarak yaptıklarını

[133] Jonathan Crary, *7/24 Geç Kapitalizm ve Uykuların Sonu*, çev. Nedim Çatlı, Metis: İstanbul, 2015, s. 19-25. , David Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, çev. Sungur Savran, Metis: İstanbul, 2014, s. 383-385.

söylerler. Post-panoptikonda problem mahkumları istemedikleri eylemleri yapmak zorunda bırakmak değil anlamın yitirilmesidir. Bir eylemi yalnızca yapmak istiyor olmak ya da ondan keyif almak eyleme anlamını vermez. Baudrillard simülatif iktidarın varlığını toplumsal talebe borçlu olduğunu ifade eder. Simülatif iktidar güç ve ölüm çatısı altında değil arz ve talep dengesinde varlığını sürdürür. Çalışma dahi bir talep nesnesine dönüştürülmüştür.[134] Crary çağdaş dünyanın kısıtlamalardan uzak tüketim toplumunun artık biriktirme halinden öteye geçtiğini vurgular. Durum artık ölümcül bir hal almıştır. Her alan, yer insan her varlık sahası öylesine dolmuştur ki eklenen her yeni parça toksik bir etkide bulunup zehir saçmaya başlar. En anlamlı ve doğru parça bile öyle bir doluluğun üzerine eklenir ki ister istemez zıddına dönüşerek zehir saçmaya başlar. Trajik olan uykunun kapital düzeni sekteye uğratan bir karşı çıkış gibi durmasına karşılık Crary'nin de söylediği üzere "Buradaki o müthiş, akıl almaz gerçek, uykudan değer namına bir şeyin elde edilemeyeceğidir."[135] Uyku düşmana atılan taş gibi dursa da taşın niçin atıldığının anlamını içerisinde barındırmaz ya da kaçırılan düşmanın yerine ikame edilecek sistemi ön görmez.

Bauman çağdaş dünya da insanların sınıfsal durumunu değerlendirirken birinci ve ikinci dünyada yaşayanlar ayrımını yapar. Birinci dünyanın sakinlerinin mekânların akışkanlaşması katı mekânsallığın küçülmesiyle zamanın anlamını kaybettiği sonsuz bir şimdide yaşadıklarını ifade eder. Bu akışkan mekânsallıkta bir hipergerçeklik içerisinde *sonsuz bir şimdide* yaşamlarını sürdürürler. Yapılabilecek şeylerin imkânı öylesine çoktur ki daima zaman darlığı çekerler. Birinci dünyanın insanlarının zaman içereliğine karşılık ikinci dünyanın sakinlerinin mekân içerisinde sıkıştığını söyler Bauman. Onların zamanı kontrol etme imkanları yoktur. Saatleri belirli dilimlerde çalışmak ve kendilerini *fabrika saatine* ayarlamak durumundadırlar. "Zaman onları yavaş yavaş öldürürken yapabilecekleri tek şey zaman öldürmektir."[136]

Bauman klasik panoptikondan bahsederken *ortodoks panoptik stratejiler*[137] kavramsallaştırasını kullanır. Klasik panoptikonun yöntemleri ortodoks yöntemlerdir. Post-panoptikonun yöntemleri daha protestan, değişime açık ve değişimini güç kaynağı haline getirmiş durumdadır.

---

[134] Baudrillard, a.g.e, s. 47.
[135] Crary, a.g.e, s. 20-21.
[136] Bauman, *Küreselleşme*, s.101.
Jhon B. Thompson, *Medya ve Modernite*, çev. Serdar Öztürk, Kırmızı: İstanbul, 2008, s. 56-63.
[137] Bauman, *Küreselleşme*, s. 59.

Çağımızdaki toplumsallık biçimleri söz konusu olduğunda yeni biçimlerin oluşma hızının çözülmeye yetişemediğini ifade eder Lyon.[138] Modern dünya da toplumsal biçimlerin yenilerinin oluşmasından çok daha büyük bir hızla çözüldüğünü de ekler. Bu durumda boşlukta geriye kalanın toplumsal biçimsizlik olduğu söylenebilir. Bu çözülen yaşam formları içinde ise gözetimin daha esnek bir hal aldığını söylüyor. Bauman'ın söylemiyle *akışkan gözetim*. Kaybolan sistemlerin yerine yenisi kurulamadığında sistem akışkanlaşıyor. Bu akışkanlaşma kendini en fazla da ahlak sahasında gösteriyor. Ya da gösteremiyor.

Teorisyenler gözetimin bir zamanki katı görünümünü terk ettiğini esnek ve değişken bir hal aldığını eskinin sabit yapısının yerini sürekli kendini yenileyen bir yapının aldığını vurgularlar. Deleuze gözetimin bir ağacın köklenip büyümesi halinden sarmaşık gibi yayılıp çoğalması durumundan bahsederek *kontrol toplumuna* geçtiğimizi vurgulamıştır.[139] Sınırlı, yapısal ve sabit olan her şeyin akışkanlaştığı bir kültür yapısından söz edilir. Deleuze'ün argümanlarının yorumlanması sonrası teorisyenler disiplin toplumundan kontrol toplumuna geçişle birlikte toplumsal alanın daha az sınırlı hale geldiğini katılıkların ortadan kalmaya başladığını öne sürmüşlerdir.[140] Bauman günümüz dünyasını *panoptikon sonrası* olarak tanımlıyor. Karşımıza panoptikon sonrası bir toplum çıkıyor. Panoptikonun kendini zaman zaman göstermek zorunda olan denetmenlerine karşı panoptikon sonrası düzende denetmenler verilerin sonsuz dünyasında ulaşılamaz hale geliyorlar. Panoptikon tek tip bir gözetim biçimine işaret ederken post-panoptikon yüzlerce farklı kontrol biçimini ortaya koyuyor. Post-panoptikonun gözetim biçimleri yüksek duvarlara, dikenli tellere, despot gözetmenlere ihtiyaç duymuyor. [141] Dahası post-panoptikonda gözetimin işaret ettiği anlamda katı bir gözle çevreleme işlemini işaret etmekten uzaklaşıyor. Yeni düzende gözlenen özneler değil, kayıt altına alınan verilerdir. Denetmenler özneleri değil verileri incelerler. Panoptikonda özneler disipline edilmeye çalışılırken, post-panoptikonda veriler kontrol edilmeye çalışılır. Disiplin toplumunda bugünü düzenleyip bu düzeni sürekli kılmak amaçlanırken, kontrol toplumunda geleceğin sınırları çizilmeye çalışılır. Post-panoptikonda kontrol atına alınmak istenen yarının ihtimalleridir. Zaman son derece

[138] Bauman, *Akışkan Gözetim*, s. 13
[139] Gilles Deleuze, "Postscript on the Societies of Control", *Journal Article,* October, 1992, s. 3-7.
[140] Mark Poster, "Foucault, Deleuze ve Yeni Medya", *Cogito: Michel Foucault,* 2012, s. 540-541.
[141] Bauman, *Akışkan Gözetim,* s. 14-15.

hızlandırılmıştır, bugün anlamını yitirmiş bütün bir oluş sonsuz bir yarını işaret eder hale gelmiştir.

David Lyon[142], ülke sınırlarının coğrafi sınırların ötesine taştığını ulus-devlet kısıtlamasının kırıldığını; ülke sınırlarını kendilerini veri tabanları olarak gösterdiğini yazar. Bu durumun yol açtığı sorundan da *değişken sınırlar sorunu* olarak bahseder. Bauman'ın yorumuyla post-panoptikon, tüm katı sınırları aşılması gereken problemler olarak görür. Tel örgülerden, bariyerlerden, kontrol noktalarından kurtulmak ve bunlara ihtiyaç olmaksızın bir gönüllü yönelim imparatorluğu kurmak ister. Bu yeni düzen toprak temelli bağlardan kurtulmak ister. Aile, millet, ulusal devlet bağlarını katı sınırlandırmalar olarak görür.[143] Bauman siber-mekânın tanımlamasını yaparken "siber-mekân: benliğin sınırlarından kurtulacağı bir yer." ifadelerini kullanır. Tarihselcilikle sürdürülen anlatılar gerçekliğini yitirir. Ulus-devlet kimliği önemsiz hale gelir. Dini ve kültürel bağlar esnek yaşam tercihleri formuna büründürülür.

Post-panoptik düzenin katı sınırlar olarak gördüğü yalnızca duvarlar, tel örgüler değildir; toplumu katı biçimde ayırıp bu ayrımlar içerisinde ortak kümede kalan grupları katı biçimde birbirine bağlayan her türlü değer, norm, ahlak dizgesini ortadan kaldırmak ister. Bunların tamamı ulaşılmak istenen ideal düzen için tehdit ve sınırsız haz temelli kontrol düzeni için tehlikelidir.

Post-panoptik sürecin en çarpıcı sonuçlarından biri "insanı eyleminin sonuçlarından uzaklaştırmaktır."[144] Bu insanın ötekini, dünyayı ve hatta tüm varlığı algılama biçimini baştan aşağı değiştirir. Sorumluluk duvarlarını yıkar. Sorumluluk sınırları olmayan bir insanı vahşileşmekten alıkoyacak çok az şey kalır geriye. Postmodern sınırlandırma biçimi kişileri "tahammül edilebilir acılara karşı ellerinden geleni yaptıkları inancı ile teskin eder." Çağdaş iktidar hangi durumda ne yapması gerektiğini kişilere hızlıca telkin ederek, acıya karşılık seri bir şekilde vicdan rahatlatıcı refleksleri önümüze sürmek yoluyla bizi acıdan uzaklaştırır. İnsan acıdan uzaklaşmak yoluyla hakikati düşünmekten de uzaklaşır. Söz gelimi Zizek bu durumu Afrika üzerinden örneklendiriyor. Bizlere önce Afrika'da açlık çeken çocuklar gösterilir ardından hemen bir bağış hareketi başlatılır. Ve bu öylesine hızlı şekilde yapılır ki hareket esnasında Afrika'daki

[142] Chrisanthi Avgerou, *The Oxford Handbook of Information and Communication Technologies*, Oxford University Press: Oxford, 2009, s. 449-468.
[143] Bauman, *Akışkan Gözetim*, s. 16-17.
[144] Bauman, *Akışkan Gözetim*, s. 18-19.

çocukların neden aç kaldığı ya da bu açlığın kökten nasıl durdurulabileceği üzerine düşünmeye fırsat kalmaz.[145]

"Barbarlık potansiyelini inkâr eden her medeniyet barbarlığa zaten teslim olmuş demektir."[146] Bir zamanlar zafer ve güç iktidara sorumluluk verirken şimdilerde sonsuz bir sorumsuzluk hakkı getirmektedir. Çağdaş iktidarlar herkesin özgür olduğu kimsenin efendi olmadığı söylemi ile kendilerini iktidarın sorumluluklarından azat ederler. İnsanlar da tam da bunun peşindedir. Sorumluluk duygusu hazzın bir numaralı düşmanıdır. Ve ortadan kaldırılmalıdır. "Küresel-liberal düzen açıkça kendini mümkün olan dünyaların en iyisi olarak sunar."[147] Çağdaş söylem dili klasik dünyaya kıyasla barbarlığın ortadan kalktığı, özgür tercih haklarının herkese doğuştan teslim edildiği, yöneticileri ve yönetim biçimlerini toplumların belirlediği, herkese dilediği gibi giyinme, konuşma, gezinme haklarının verildiğini sürekli olarak tekrar eder. Barbarlığı da tam burada başlar kendinden başka her türlü oluşu hakir görüşüyle. Aksi bir ifadeyle kendini en mükemmeli olarak görenin diğerlerini kaçınılmaz şekilde aşağıda gördüğü unutulmamalıdır.

Frederic Gros yeni düzenin vurgularından birinin günlük hayatın kaygılarıyla boğuşan kalabalığa hakikatin sorumluluğunu yüklemeyi gereksiz bulmak olduğunu söyler. Halk kendisine güzeli, iyiyi, yapılması gerekeni ve tüm eylemlerin biçimlerini de sunan iktidara teşekkür borçludur. Gündelik kaygılar içerisinde bir de hakikatin ağırlığıyla yüzleşmekten kurtulmuşlardır bu sayede. Halk itaat ederek neyi kazanır? Sorumluluktan kurtulmayı. Ve bu haz yaşamı için karşı konulamaz bir tekliftir.[148]

İyi ve kötüden, doğru ve yanlıştan, güzel ve çirkinden kurtulma stratejisi modernliğin vicdan azabından kurtulma yoluydu. Modernlik kişiye günahsız bir yaşam vaat eder. Günahın yerini suçla değiştirir. İyi ve kötü yoktur, yasalara uymama durumu vardır. Ahlaki açıdan vicdanı rahattır çünkü yasa etikle ilgilidir ahlakla değil. Yasayı çiğneyen ahlaksızlık etmiş olmaz sadece yasadışı davranmış olur. Günah işlemiş olmaz bedel öder. Post-panoptikonda bu durum ahlakın sınırlarının tamamen akışkanlaşmasıyla kökten çözülür. Artık birey eylemlerinden dolayı vicdani rahatsızlık hissetmez, bedelini ödemeye hazır olduğu her türlü yasayı çiğneyebilir ve kendini iyi saymaya devam

[145] Zizek, a.g.e, s. 24.
[146] Zizek, a.g.e, s. 27.
[147] Zizek, a.g.e, s. 65.
[148] Gros, a.g.e, s. 20-22.

edebilir. Bu post-panoptik vicdanın sınırlarının tipik bir özelliğidir. "Ahlaki seçim yerine etik yasa ikame edilir."[149]

Gros'un sivil itaatsizliği yeniden düşünmeye yönelik vurguları, kâr düşkünlüğü üzerine yaptığı yorumlarla desteklenir. Çağdaş dünyada alt sınıfta yer alan kimselerin zaman ve mekân mefhumlarını aşamadığı yerelliğe saplanıp kaldığı düzende üst ve ortanın üstü sınıfa dahil olanların daha az, mekân ve zamana bağlı olmadan sürdürdükleri eylemlerle ortanın altı ve alt sınıfın ömürlük karlarını aylık ya da saatlik zaman dilimlerinde kazanması durumu söz konusudur. Baumanla yaptığı söyleşi esnasında Riccardo Mazzeo, övgüyle bahsettiği Michale Marzano'dan alıntıladığı bir kısımda şunları vurgular: Sınırları sözde kaldırılmış bir dünyada yaşıyoruz ve kendi korunaklı alanlarında dünyanın geri kalanıyla hiç karşılaşmayan buna olanakta açmayan bir topluluk yaşıyor. Bu grupların aynı insanlığa ait olduklarını söylemenin güçlüğü bir yana aralarındaki bariyerler fiziksel ya da akışkan öylesine yüksektir ki farklılıkları gün geçtikçe daha da katılaştırır. Duvarların varlığı korkuları ve duvarın ardına kaçış eylemlerini tetikler diyor Mazzeo ve şöyle soruyor "korkuları yatıştıracak kadar yüksek duvarlar yapmak mümkün mü? Bir azınlığın hayasızca zengin, diğerininse korkunç derecede fakir olduğu bir toplumda."[150] Ivan Illıch, bu durudan refah bürokrasileri şeklinde bahsederek, refah bürokrasilerinin belirlediği standartlar üzerinden kendi sosyal, finansal, politik tekellerini oluşturduklarını, oluşturdukları kurumsal basit ihtiyaçlar listeleriyle yeni yoksullar yarattıklarını savunur.[151]

Burada Gros'un şikâyet ettiği durum milyonerlerin bu durumu vicdanlarına basit cümlelerle sindirmesidir. *Bu maaşı ben talep etmedim, bana bu maaş teklif edildiğine göre bu değeri hak ediyorum, eğer yapabilme yetenekleri varsa onlarda bu işi yapsınlar*. Gibi sistemin kendilerine vicdanlarını rahatlatmak ve sorumluluktan kaçmaları için sundukları sloganları alır ve kabul ederler. İşin daha trajik yönü onların hayatlarını izlemekle yetinen ve bir gün orada olabilmenin umuduyla şimdi orada olamamanın nefretini bir arada taşıyan sınıflar kendilerini üst sınıflara kâr olarak dönecek anlık zevklerin akışına bırakmaktadırlar.[152] Ivan Illıch'in söylemiyle "vatandaşa zengin düşünüp fakir yaşamayı öğretmişlerdir."[153]

---

[149] Bauman, *Parçalanmış Hayat,* s.12-13.
[150] Zygmunt Bauman, *Eğitim Üzerine: Riccardo Mazzeo ile Söyleşi*, çev. Akın Emre Pilgir, Ayrıntı: İstanbul, 2012, s. 99.
[151] Illıch, a.g.e, s. 9.
[152] Gros, a.g.e, s. 9-12.
[153] Illıch, a.g.e, s.13.

Bauman klasik dünyanın cemaatler oluşturan yapısına karşılık post-panoptik dünyanın ağlar oluşturduğunu ileri sürer. Bu ikisinin birbirinden mukayeseyi zorlaştıracak kadar farklı bir araya gelişler oluşturduğunu öne sürer. Klasik düzendeki cemaat yapısı daha katı sorumluluk yükleyici denetim mekanizması oluşturan bir birliktelik iken, çağdaş ağlarda sağlanan birliktelikler akışkan, sorumluluk yüklemeyen, uzak ve manevra alanı geniş ilişkilere olanak sağlayan, cezalandırma usulü izlemeyen birlikteliklerdir.[154] Çağdaş sınırlandırma zorlama yerine cazibeyi polis yerine arzuyu kullanır.

Diğer bir vurgusu içinde yaşadığımız dünyanın en çarpıcı gelen özelliğinin karşıtları iş birliği yapmaya ikna etmeyi başarması üzerinedir. Tüm karşıtların aynı gerçekliğin emrinde sistemli bir şekilde çalıştığı bir post-panoptik düzen inşası söz konusudur. Tartışma açan sorulardan biri mevcut sosyal değişmeye sebep olanın internet mi olduğu yoksa internetin ve sanal sosyal ağların bir zihniyet değişiminin sonucu mu kendini gösterdiğidir. Josh Rose'un söylemi ile "internet bizim insanlığımızı çalmıyor, onu yansıtıyor." dur.[155] Bu düalist birlikteliğin her iki kanadının da döngüsel biçimde birbirini beslediği ortadadır. Değişime tek taraflı olarak internetin yol açtığı fikri noksan kalacaktır.

Akışkanlık kültürü biz kendimizi şeffaflaştırdıkça, görüntü ve bilgi malzemesi haline getirdikçe gözetleyenleri anlamayı zorlaştırıyor. Verilerin çokluğu o dereceye ulaşıyor ki toplanan verilerin niyetini anlamak imkânsız hale geliyor. Bauman'ın söylemiyle çağdaş dünyanın göstergeleri mahremiyetin bitişini işaret eder. Görünmezlik ve bağımsızlık ortadan kaybolur. Mahremiyetin kaybı bir savaş sonrası kaybedilmiyor. Kitleler haz kaynaklarına ulaşma ve beraberinde sunulan pek çok imkân karşılığında mahremiyetlerini gönüllü olarak terk ediyorlar. Mahremiyet daha kıymetli kazanımlar karşısında ödenen bir bedele dönüşüyor böylece. Anonimlik çoğunluğun birbiri ile ilişkisinde varlığını kısmen koruyabilse de kaynak sahipleri bakımından anonimlik artık söz konusu değildir. Herkesin hem gözetleyen hem gözetlenen olduğu bir gönüllü gözetim düzeninde bilinmezlik yitirilmiştir. Bu değişim sadece fizik alanda değil düşünce düzeyinde de kendini göstererek, neyin mahrem olduğu sorusuna bakışı da değiştirmiştir.[156] Bu değişimle birlikte saygınlık görünürlük kanalları ile kazanılır olmuştur. Görünür olma hakkı imkanların tüm yaygınlığına rağmen bir imtiyaz

[154] Bauman, *Akışkan Gözetim*, s. 52.
[155] Bauman, *Akışkan Gözetim*, s. 36-39.
[156] Jürgen Habermas, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, çev. Mithat Sancar, İletişim: İstanbul, 2017, s. 251-276.

konumuna yükselmiştir. İnsanlar simülasyon dünyasına sundukları görüntüler yoluyla toplumsal statülerini kazanır olmuşlardır. Bu anlamda görünürlüğün yitirilmesi ya da azalması bir statü kaybına da işaret ettiğinden endişe duyulur bir durumdur. Bugün mahremiyetin ifşası değil ifşa kanallarının kapatılması daha şiddetli bir korkuya sebep olmaktadır. Bauman'ın Eugene Enriquez'den aktardığı ifade ile "fiziksel, sosyal ve ruhsal çıplaklık, günün gerekliliklerindendir."[157] Bu cümle bize çağdaş düzen ile ilgili çok çarpıcı bir gerçekliği hatırlatır. Post-panoptikonun liderleri kendini görünür kılarak şöhret kazanan bireylerle iktidar araçlarını ve yaşam pratiklerini büyük ölçüde paylaşsa da onlara da saygınlığı ve bu karşılıkları pazarlayarak yönlendirmede bulunur. Panoptizm içerisinde değişmeyen kural görünürlüğün bir tuzak oluşudur. Karşılığında ne kazanmış olursa olsun görünür olan iktidarın zirvesinde olan değildir. Ve pastanın güzel kısmını tatmamıştır. Yine de kendisine sunulan imkanlar onu teşvik etmeye fazlasıyla yeter ne olduğundan emin olmadığı en tepeye ulaşma şansı yoksa da aşağıdaki sefaletten uzak olmak onun için yeterlidir. Üstelik o sefaletin devamlılığına hizmet ediyor oluşu da bir şeyi değiştirmez. Nihayetinde "adaletten bahsetmenin modası geçti artık. Devir yakışıksızlık, uygunsuzluk devri."[158]

Post-panoptik dönem insanların kendilerini pazarlamaya başladıkları bir dönem. Kişisel özellikler her çağda bireyin ekonomisini desteklemekle birlikte, günümüzde birey malın hem tanıtımcısı hem kendisi haline gelmiştir. Bireylerin kendilerini pazarlama sürecine ek olarak tüketim ve tüketimin sergilenmesi de bir statü kazanma aracı haline gelmiştir. Popüler olanı tüketmek sizi daha popüler yapacak olan araçtır. Buna karşılık tüketime direnç göstermek sosyal statünüze son derece hasar verecektir.[159] Bauman 11 Eylül'ün ardından George W. Bush'un Amerikan halkına travmalarını atlatıp normal hayata dönmelerini söylerken kullandığı "alışveriş yapmaya dönün" cümlesini hatırlatarak her birimizin *kusurlu tüketiciler* olduğunu söyler. Tüketmenin hem hakkımız hem görevimiz olduğu bir düzende yaşadığımızı ifade eder. "Süper marketler tapınaklarımızdır. Alışveriş listeleri dua kitaplarımız ve alışveriş merkezlerine yürüdüğümüz yollar hac seferlerimiz." Kusurlu tüketiciler olarak her birimiz tüketim hakkımızı ve tüketme biçimimizi kutsal görüyor, bu haktan mahrum olanları değersiz ve

[157] Bauman, *Akışkan Gözetim*, s. 32-43.
[158] Gros, a.g.e., s. 13.
[159] Bauman, *Akışkan Gözetim*, s. 45-46.
Piere Bourdieu, *Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*, çev. Derya Fırat- Günce Berkkurt, Nika: Ankara, 2021, s. 445-459.

sefil bir hayata mahkûm olarak işaretliyoruz. Tüketememek kusurlu tüketicilerin nezdinde ibadetini yapamamak, dinsizleşmek, kiliseden kovulmak gibidir.[160]

Zizek çağdaş dünyanın eylemlerinde bir ara bölge olduğunu ifade eder. İnsanlar tiyatral biçimde hareket etmektedir, eylemlerinin pek çoğu sahnelemeleri için hazırlandıkları role aittir. Ancak Zizek komedilerde oyuncuların inanç taklidi yaptıklarında kendi inançlarını sergilediklerini ya da inanıyormuş gibi davranırken sahiden oynadıkları oyunun kurbanı olarak içlerine bir inanç yerleştiğini öne sürer.[161] Çağdaş insan post-modern tapınma biçimlerini bir taklit olarak sürdürüyor olsa bile bir müddet sonra bu eylemler içerisine yerleşen katı inançlar haline dönüşmektedir. Sistemin çözülmeye uğramamasının bir sebebi de ibadetlerin sıklıkla tekrar ettirilerek inancın kalplere sindirilmesinden kaynaklanır.

Bauman post-panoptikondan *kendin yap panoptikonu* olarak bahseder. Evlerini sırtlarında taşıyan salyangozlar misali çağdaş insan kendi sınırlarını sırtında taşır. Kendi panoptikonunun taşıyıcısı olan çağdaş insan iktidarı büyük bir yükten kurtarır.[162]

Eagleton, klasik dönemden moderne geçişi yorumlarken *klasik sınıf politikasının* yerini alan *kimlik politikaları* imal edildiği yorumunda bulunur. Post-moderniteye gelindiğinde ise üst düzey olanla popüler olan, günlük olanla sanatsal olan arasındaki kültürel sınırların bulanıklaştığı, derinliği olmayan, merkez noktasını kaybetmiş, temelsiz, gerçek olanın irrasyonel; rasyonel olanın gerçekdışı göründüğü bir döneme geçildiğinden bahseder. Klasik ve moderne karşılık postmodernite *özgürlük politikaları* imal eder. David Harvey bu imal edilmiş özgürlük politikalarını *Kozmopolitlik ve Özgürlük Coğrafyaları* eserinde yakın tarihe ait somut örneklerle uzunca inceler. Eserin daha giriş kısmında Amerikan ideolojisi içerisinde özgürlük ve serbestlik kavramlarının ne kadar önemli bir yer edindiğini belirttikten sonra Amerikan siyasetinin uzun vadeli çıkarlarını özgürlük politikalarıyla yürüttüğünü söyler.

Bush'un Batı'nın Irak'ı özgürlüğe kavuşturma söylemi, Orta Doğu'ya özgürlük ve demokrasi getirmek söylemleri; Tony Blair'ın kendilerinin özgürlüğü çok severken bazılarının sevmediği, özgürlüğün insanlığın asli değerlerine ait olduğu, özgürlüğü daha ileri taşımanın çağımızın ödevi olduğu söylemleri, imal edilmiş özgürlük politikalarının

[160] Bauman, *Eğitim Üzerine*, s. 89.
[161] Slavoj Zizek, *Mulak Geritepme: Yeni Bir Materyalizme Doğru*, çev. Batış Engin Aksoy, Encore: İstanbul, 2020, s. 59.
[162] Bauman, *Akışkan Gözetim*, s. 73.

sadece kürsüye yansımış küçük örnekleridir.[163] Yeni dünya sınırsız ve değişken özgürlük vaatleri ile toplumu şekillendirir. Sınırların bulanıklaştığı bu dönemde kimse hakikat değerini sorgulama işine girme zahmetinde bulunmaz diye yakarır Eagleton. Öyle ki her türlü yasanın anlamını yitirmesi durumundan söz eder. Hakikatin tüm sınırların bulanıklığı içerisinde yitirildiği bir düzen de ahlak da öylesine bulanıklaşmıştır ki toplum bir taraftan çocuk istismarlarına üzülürken diğer yandan bu eylemin doğası gereği iyi olduğunu savunur. Duyarlılıklar en radikalleştiği noktalar da bile geçirgendir. Hiç kimse ötekinin mutlak düşmanı olmayı göze alamaz. Kesin bilginin insanın sırtına yüklediği sorumluluk hatırlandığında çağdaş yaşamın insanlara sunduğu imkanlar içerisinde kesin bilgiye talebin oldukça az olması şaşırtıcı değildir.[164]

Eagleton söylemin açıklık getiren yönünün yanında bulanıklık getirebilir oluşunu hatırlatır.[165] Kesinliğin arzulanmadığı bir toplumsal düzende söylem tam da bunun için kullanılmaktadır. Netleştirmek değil, bulanıklaştırmak için. Çağdaş söylem dizini öylesine gür bir sese sahip ve her sesin hürriyetine öylesine saygılıdır ki tam da bu yolla hakikatin bulanıklaşmasını sağlar. Herkesin özgürce, dilediği zaman dilediği yerde, dilediği şekilde konuşabildiği bir düzende sesler birbirine öylesine karışmıştır ki artık uğultulu bir gürültüden başka hiçbir şey duyulmaz olmuştur. Bir an şansınız yaver gidip bir anlatıyla baş başa kalma şansınız olduğunda hafızanıza doluşan söylemler size sürekli olarak bir şüphe sorusu fısıldar. Ya gerçek değilse? Ya hiç yaşanmadıysa? Kesin bilgiye sahip olmadan da konforlu bir hayat yaşadığınızı hatırladığınız an ise bu soruları cevaplamanın bir anlamı olmadığına hükmedip hakikatle ilgili her tartışmayı anlık hoş sohbetler olarak kayda geçirip fazla üzerinde durmamayı öğrenirsiniz.

Panoptikon'un kaçış için bulduğu yol ölümdür fakat post-panoptikonda ölüm mahkumlara unutturulmuştur. Zamansallığın yitirildiği bir düzende yaşam farkındalığı da yitirildiğinden ölüm bir ihtimal olarak kendini göstermez. Post-panoptikonun varlığa, anlama, hayata dair cevapsız kalan sorularıyla baş başa kalan bir avuç insan çift kişilikli bir yaşantı sürmeye başlar.

Modernlik Zizek'in tabiriyle *geçmişi yeniden yazma*[166] işini üstlendi. Buna karışık post-modernite geçmişin ne olduğunun bir önemi kalmamasını istedi. Önemli olan tam da şu

[163] David Harvey, *Kozmopolitlik ve Özgürlük Coğrafyaları*, çev. Zeynep Cansu Başeren, İstanbul Bilgi Universitesi Yayınları: İstanbul, 2015, s. 1-9.
[164] Eagleton, a.g.e, s. 10-19.
[165] Eagleton, a.g.e, s. 29.
[166] Zizek, a.g.e, s. 88.

andır ve bu hiç de irfani, yarın kaygısından uzak bir zahitliğin değil dünü unutup anın hazzının doruklarına varmak isteyen bir süfliliğin neticesinde meydana gelir.

Günümüzün soyutlama biçimlerinin klasik biçimlerden farklı olarak kökenden yoksun olduğunu savunan Baudrillard'a göre yeni dünyada oluşturulan simülasyonlar hipergerçeklik zeminine yerleşmişlerdir. Tüm bu gerçek dışılık evreninde tuhaf şekilde her şeyin gerçeğine benzediği şekilde yaşadığımızı, sürekli olarak varlığın ikizlerinin üretildiğini yazar. Çağımızın gerçek ve hakikatle hiçbir bağı kalmadığını vurgulayan Baudrillard içinde yaşadığımız çağa *simülasyon çağı* derken *yapay solunumla hayatta kalan insanlara* dönüştüğümüzü, gerçeğin bir daha asla geri dönmeyeceğini ve böylesi bir düzende ölmenin imkansızlaştığını hemen her şeyin ölür ölmez yeniden diriltildiğini ifade eder. Simülasyon çağı insanların ölme hakkını ellerinden alarak yaşama haklarını da elinden alır yorumunda bulunur Baudrillard.[167]

Klasik dünyanın ölümden sonra hayat var mı sorusuna karşılık modern dünya ölümden önce hayat var mı sorusunu sordu. Postmodern dünya ise burada gerçekten hayatta mıyım yoksa öylece sürüklenip gidiyor muyum sorusuyla meşgul olur.[168] Ve kısa bir süre sonra bu soruyu ekarte etmenin bir yolunu bulur. Düzenin tüm saldırılarına rağmen soruları sindirilemeyen bir azınlık ortaya çıkar. Arafta bir topluluk. Alternatif bir düzen kurmaya gücü yetmeyen, düzeni değiştiremeyen, düzen içerisinde yaşamını devam ettiren ancak düzeni sorgulayan, anlam arayan, en mükemmelin mevut olan olduğundan kuşkulanan bir azınlık. Bunun sonucunda Deleuze ve Guattari'nin şizo-özneler şeklinde ifade ettiği Eagleton'ın nevroz kavramıyla tanımladığı durum ortaya çıkar.[169] Bu öyle bir noktadır ki düzene bir adım olsun uzaktan bakmak sahici bir düşünme eylemi gerçekleştirmek ancak bir nevroz durumunda mümkün hale gelir. Eagleton sistemi büsbütün ayaklar altına almanın belki mümkün olmadığını ancak nevraljik noktaları yakalayarak otoritenin sarsılabileceği alanları aramanın mümkün olabileceğini iddia eder.[170] Deleuze ve Guattari'nin şizo-özneleri[171] nevroz hallerinde bu sorgulamaları gerçekleştirir, kısa dönemli aykırılıklar meydana getirir ancak kaçınılmaz şekilde düzene yeniden dahil olurlar. Şizofreni de tam bu ikilik arasında neşet eder. Şizofreni kendini çağ ile başa çıkmanın bir usulü olarak gösterir. Modernite de intihar olarak

[167] Baudrillard, a.g.e, s. 15-27.
[168] Zizek, a.g.e, s. 112.
[169] Eagleton, a.g.e, s. 15.
[170] Eagleton, a.g.e, s. 16.
[171] Eugene W. Holland, *Deleuze ve Guattari'nin Anti-Oedipus'u: Şizoanalize Giriş*, çev. Ali Utku-Mukadder Erkan, Otonom Felsefe: İstanbul, 2013, s. 173-183.

kendini gösteren sınır dışına çıkma durumu postmodernite de şizofreni olarak kendini gösterir. Deleuze ve Guattari kapitalizmden bahsederken, insanlara bireysel olarak yapılan baskıyı en aza indirme özelliği taşısa da arzulama üretimine yönelik baskısı söz konusu olduğunda tarihte eşi görülmemiş bir despotizm unsuru olarak kendini sunduğunu ifade ederler. Deleuze ve Guattari ekonomik ve bilinç dışı alandaki kuşatmaların çıkardan ziyade arzu terimiyle anlaşılması gerektiğini de eklerler.[172] Özneleri şizofreniye sürükleyen arzuların yönetimi yoluyla bilinç altlarını hedef alan iktidar araçlarıdır. Şizo-özneler bilinç halinde anlamın içine sıkıştıkları döngüselliğin ötesine taştığını ve bunu engellemenin belirli eylemsizlikler yoluyla mümkün olduğunu fark etseler de hareket halinde arzularının atlarını dizginlemeyi başaramaz halde saplanıp kalmışlardır.

Komünizmin yıkılışı çağdaş teorisyenler için neden hala bu kadar önem arz eder? Zannediyorum bunun başlıca sebeplerinden biri düzen için tehdit olarak görülen ve içinde eritmek yerine yok etmek stratejisi uygulanan son ideoloji oluşu. Artık tüm düşmanların yenildiği, özgürlük karşıtı tüm ideolojilerin aşıldığı bir çağda özgürlüğün esareti altında yaşıyoruz. Çağdaş dünya da bir zamanlar dik bir duruşla yürütülen özgürlük ve adalet savunularının asil mücadelesinin sonun da muzlar ve pornografiye sonsuz ulaşma özgürlüğü talebine dönüştüğü vurgusunu yapar Zizek.[173]

Zizek, Eagleton ve Deleuze-Guattari ikilisinin kavramsallaştırmasını açar biçimde her birimizin bu yüzyıl da fetişist bir inkâr halinde yaşadığımızı iddia eder.[174] Adeta yaşamak için inkara, gerçeği unutmaya mecbur hale gelmişizdir. Hakikatle yüzleşmek nafile bir çabadır. "Gök kubbenin altında tam bir keşmekeş yaşanmaktadır." Değiştiremeyeceğimiz gerçeklerle yüzleşmek bize yalnızca acı verir. Biz de çaresizce gerçeklerden kaçamaya çalışırız.

Ölümsüzleşen efsane artık gerçekten yenilemez midir? Olaylar bu kadar karıştığına göre belki de bu ahir zamanda bizi bekleyen oldukça yakın bir kıyamettir. 21.yy. sinemasında kıyamet sonrası senaryolarının çoğalması da bununla ilişkilidir belki. Zira bu noktadan sonra sistemi ancak kıyametin yıkabileceği düşüncesi şizo-öznelerin bilinçlerinde yer etmiştir.

[172] Küçükalp, a.g.m, s. 237-247.
[173] Zizek, a.g.e, s. 9.
[174] Zizek, a.g.e, s. 13.

Zizek çağdaş dünya içerisinde nevrotik sancılarla kıvranan bireylerin değişim için harekete geçememe halini *ideolojik dermansızlık*[175] kavramsallaştırmasıyla açıklar. Çağdaş insan tüm ideolojilerin ölümüne şahitlik etmiştir. Üstelik bu ölüm yaşarken ölmek biçiminde bir ölümdür. Varlıklarının entelektüel sohbetler dışında bir işe yaramadığı, ideolojilerin hareket haline dönüşüp iktidar karşısında galip gelebileceği umudunun çok uzaklarda kaldığı bir çağ.

Öyleyse bu şizofreniden kurtulmanın ve gerçek bir yaşantı sürmenin yolu yok mudur sorusuna Nietzsche'nin *son insan* kavramı[176] üzerinden şöyle yanıt verir Zizek;

"Sonu felaket olsa birle riske girip bir hakikat-olayına sadakatle bağlanmak, Nietzsche'nin deyişiyle son insanların olaysız faydacı-hedonist diyarında ot gibi yaşamaya çalışmaktan yeğdir."[177]

Gros mevcut düzenden bir çıkış olarak *sivil itaatsizlik* olarak kendini gösterecek *sivil muhalefete* ihtiyaç duyduğumuzu söyler. Çağdaş dünyada insanı insan yapanın itaatsizlik olduğunu vurgulayan Gros, evrensel aklın peşinden sürüklenme halini insanın makineleşmesi olarak yorumlar.[178]

Her şeye rağmen daha iyisini, güzelini ve hakikatin yeniden değer kazanmasının mümkün olduğu umudunu taşımayı öğütleyen Zizek her ne kadar Arthur Feldman'dan alıntıladığı şekliyle "hayatta kalmak uğruna ödediğimiz bedel genelde bizatihi hayatımız olur." dese de "Hakikat öğretilmez, yaşanır. Savaşa hazırlanın."[179] çağrısında bulunur.

[175] Zizek, a.g.e, s. 17.
[176] Frıedrich *Nietzsche, Böyle Buyurdu Zerdüşt*, çev. Turan Oflazoğlu, Cem Yayınevi: İstanbul, 1998, s. 333-380. , Kasım Küçükalp, *Nietzsche ve Postmodernizm*, Kibele: İstanbul, 2017, s. 53-65.
[177] Zizek, a.g.e, s. 19.
[178] Gros, a.g.e, s. 15.
[179] Zizek, a.g.e, s. 15-19.

SONUÇ

Panoptizm, modernlikle birlikte mekân merkezli yorumların ortasına yerleşmiş ve toplumsal dönüşümlerle ilgili çözümlemelere yardımcı olmuştur. Modernizmin katı sınırları bireyleri katı sınırlandırmalar ile yönlendirmiş, gözetim iktidarın temel aracı olarak kendini göstermiştir. Okullar, hastaneler, tımarhaneler, fabrikalar insanı özneleştirerek onlara armağan ettikleri kimliklerle döngüsel düzenin en karlı haliyle devamlılığını sağlamaya çalışmışlardır. Panoptik sınırlar insanın ve varlığının tümünün yeniden tanımlanması işini üstlenmiş ve bir ansiklopedi uygarlığı kurmuştur. Modern özneliklerin imal edilmesiyle yeni bir iktidar dönemi başlamıştır. Tüm bu katı tanımlama sınırları binlerce ötekilik meydana getirmiştir. İyi ve kötü; doğru ve yanlış, güzel ve çirkin net ve tartışılmaz sınırlarla belirlenmiştir. Panoptizm gücünü klasik iktidarın güç gösterilerinden uzaklaşmaya borçludur. Ve en güçlü iktidarın kendisini teşhir etmek zorunda olmayan iktidar olduğu fikri üzerinden şekillenmiştir. Cezalandırmanın biçimi değişmiş, en büyük suç karı sekteye uğratmak olarak işaretlenmiş ve ceza karın yeniden sağlanmasına yönelik eylemler olarak kendini göstermeye başlamıştır. Cezalandırmanın değişmesine paralel olarak neyin suç olduğuna yaklaşımlarda değişmiş, suç ve cezanın tanımı yeniden yapılmıştır.

Panoptikon Bentham'ın ilk tasarımından itibaren uygulanması hedeflenen her alanda azınlığın çoğunluğu gözetlediği bir sistem olarak kendini göstermiştir. Panoptikon ilk tasarımından son haline kadar katı mekânsallığa mecbur kalmıştır. Çizimin aslı üzerinden gerçekleştirilmiş bir panoptizm dünya üzerinde kendini göstermemiştir. Ancak Bentham'ın esneklik alanı olduğunu işaret ettiği şekliyle biçimsel haline sadık kalmamakla birlikte modern dünyanın kurumlarının eğitim, sağlık, iş alanlarında panoptik ruhu yaşattığı ve sistemsel olarak yöntemlerinden beslendiği ortadadır. Okullar üniforma birliği ile başlayan tek tipleşmeyi epistemik ve akademik tek tipleşme ile sürdürmüş mahkumlarının kıyafet birliği ile başlayan ortaklığını fikir birliği ile noktalamıştır. Nihai hedef sistemi kar, gelişme, ilerleme hedeflerini anlayıp kabul edecek sorgulamayıp hizmet edecek neferler yetiştirmek olmuştur. İronik olan panoptikonun ilk tasarımının askeriye için yapılmış olmasıdır. Bu tasarımda hedeflenen ordu üniformalı birliktir. Orduyu emredileni yerine getiren onlu, yüzlü, binli bölüklerden oluşan askerler meydana getirir. Katı sınırlandırma onları sorgulamak yerine emri yerine getirmek üzerine şekillendirmiştir. Esasen panoptikon okul, hastane, fabrika vb. kurumları askeri kurumlar gibi hizmet gördürmek ve içerideki özneleri

emirleri yerine getirecek askerler olarak yetiştirmeyi hedeflemiştir. Bu kurumların tamamına üniformaları dağıtılmıştır. Okul önlükleri, hastanede doktorların ve hastaların önlükleri, tımarhanede delilerin önlükleri, fabrikada işçilerin önlükleri, her biri bölükleri belli ordudaki yeri belirlenmiş neferler haline getirilmek üzere panoptik merkezlere kabul edilmiştir.

Sorgulamak, tanımlamak ve emir vermek iktidarın işidir. Mahkumlar kendilerine verilen üniformaları giyerek vazifelerini en verimli şekilde yerine getirmelidirler. Eğitimden başlayarak her panoptik kurum özneleri memuriyetlerini en iyi yerine getirecek kullar olarak yetiştirmeye gayret etmişlerdir. Bunun karşılığında kazandıkları birincil kazanç sorumluluktan kurtulmaktır. Düşünme yükünden kurtulmuş çoğunluk gerçekleşen hiçbir hadiseden dolayı suçluluk hissetmez yaşamı gerekeni yapmak ve kendisine kalan sürede sınırlı olanaklarıyla duygularını tatmin etmek arasında geçmektedir. Her ne kadar döngüsel bir durağanlık hali olarak kendini gösterse de bireyleri suçluluktan, kaostan ve savaştan koruyan bir muhafaza işlevi görür. Belki daha fazlası hayal edilemez ancak daha kötüsünden emin olunabilir. Peki süreç gerçekten böyle mi sonlanmıştır? Karşımıza üzücü bir cevap olarak iki büyük dünya savaşı çıkar. İlki sistemin sarsılıp sorgulanmaya başlamasına sebebiyet vermekle birlikte yıkılmasına sebep olmamıştır ancak ikincisi sistemin mutlak anlamda çözülmeye başlamasıyla sonuçlanmıştır. SSCB'nin çöküşüyle birlikte uluslararası teoriler içinde bir anti-kültürcülüğün başladığı ve post-izmler çağına geçildiği görülmektedir. Sosyoloji, siyaset, tarih ve elbette felsefi düşünce de bir post düşünce çağı hız kazanmıştır. Bu post-izmler kültürü kendisinden önceki çağı ve bu çağı oluşturan bütün koşulları eleştiriye tabii tutan, yapı söküme uğratan bir tavır takınmıştır. Bilginin ve bilinebilir olanın her yönüyle sorgulandığı, eşya hakkında tek bir genelgeçer hakikat iddiasının bütünüyle reddedildiği, her türlü düşünce biçimi ve yargının iktidar-birey ilişkisi içine hapsedilmiş kabul edildiği bir düşünme biçiminden söz ediyoruz. Modernliğin dünyaya barış getirmemesi sonucu iktidarlar sistemi kurumlarla korumaya çalışmanın ne kadar yorucu ve tek bir duvarın yıkılmasıyla sarsılmasının oldukça kolay olduğunu fark etmişlerdir. Panoptik iktidarın fiziksel güç kullanımını en aza indirmeye çalışma gayesine sadık kalarak, katı duvarlar olmadan kitleleri kontrol etmenin yolları aranmaya başlamıştır. Gözetleyen ve gözetlenen ayrımı ortada olduğu müddetçe mahkumların özgülüklerinin peşine düşmelerinin mümkün olduğu görülmüştür. Öyleyse yapılacak en akıllıca iş mahkumlara mahkumiyetlerini unutturmaktır. Bunun neticesinde post-

panoptikonun en önemli silahı kendini gösterir: Özgürlük. Ötekine saygı üzerinden beslenen hiçbir düşman, ötekinin meydanda bırakılmadığı farklılıkların olduğu ama hiçbir şeyin diğerinin zıttı olmadığı bir düzen inşa edildi. Farklılıkların olduğu ama zıtlıkların olmadığı bu düzen içerisinde kimse diğerinin kötüsü, düşmanı, efendisi, karası değildir. Kimse diğeriyle mücadele halinde değildir. Herkes kendi dilediği gibi yaşamını sürdürebilir. Ancak dünyanın bir yerinde çağdaş liberal-kapital düzene karşı çıkanlara karşılık gösterilen şiddet mazur görülmelidir. Siber-mekân bilgi alanını sonsuzluk ölçütünde genişletmek yoluyla her türlü bilgiyi şüpheli hale getirerek vicdanlarda rahatsızlık yaratan haberlere karşı rahatlatma sağlar. Panoptizmin astlarına sunduğu en göz alıcı imkânda burada açığa vurur kendini; sorumluluktan kurtuluş.

Panoptikonun sınırlandırma biçimi mahkumları üste tabiyet yoluyla eylemlerinin sorumluluklarından kurtarırken post-panoptikon hem mahkumları hem iktidarı sorumluluktan kurtarmayı hedefler. Üstün asta karşı sorumluluğunu ortadan kaldırır. Kontrole tabii olan mahkumlar iktidarın gözünde veri derekesine indirilmiştir. Yönlendirilen yazılımlardır. Aynı dünya düzeni içerisinde yaşadıkları söylense de birbirleriyle hiç iletişim kurmadan hayatlarını geçirmeleri mümkün olan bir topluluğa karşı iktidar vicdani bir sorumluluk taşımaktan kurtulmuştur. Klasik dönemde kazanılan bir savaş, güç ve iktidar beraberinde mağluba karşı bir sorumluluk taşırken post-panoptik sınırlar insanla insanlık arasına tarihte eşi görülmemiş yükseklikte bir duvar örerek iktidarın vicdanından azat etmiştir. Çağdaş düzen insanla vicdanı arasına aşılması mümkün olmayan bir duvar örer ve ikisini birbirinden sonsuza dek ayırır. Üstleri için buna mecburdur zira astlarına olanları görerek bu eylemleri yapmaya devam etmelerine imkân yoktur. Burada post-panoptikon klasik panoptikonu aşarak mahkumları veri derekesine indirme eyleminde bulunur. Artık insanlarla muhatap olduğunu unutmuş bir iktidar çıkar karşımıza. Yönlendirilen, denetlenen verilerdir.

Post-panoptikon klasik panoptikonun katı sınırcılığını aşmış farklılıkların bir arada tek bir amaca hizmet ettiği heterotopik bir siber-mekânsallığa geçmiştir. Bu heterotopik mekânsallık ötekini tehdit olarak görmeyen farklılıklardan beslenen her ötekiyi bir başka ötekiyi teşvik etmek için kullanan bir mekânsallık meydana gelmiştir. Mahkumlar kendilerinin özgür olduğu yanılsaması içerisinde gönüllü kölelere dönüşmüşlerdir. Çalışma post-panoptikon içinde bir fetiş haline getirilerek mahkumlar hiçbir zaman tam olarak kapanmayan bir uyku modu halinde yeniden harekete geçmeyi ve sistemle etkileşim kurmayı bekler halde dinlenmelerini sürdürürler. Tüketim post-panoptikonun

en bariz yönlendirme sınırlarını çizer. Post-panoptikonun tapınakları avmler, tüketimi ibadet, tüketmek için yapılan her eylem ibadete hazırlıktır. Bentham'ın kusurlu tüketiciler dediği çağdaş insan eğer ibadetlerini yerine getirmiyorsa toplum gözünde değersizleşir, sefil görülür hayatı acınacak bir hayat olarak yorumlanır. Post-panoptikon mahkumlarına sürekli olarak çıkılması gereken haçlı seferleri işaret eder. İşaret edilen maddenin fethi için her türlü savaş verilir. Panoptik düzenin üniformaları çıkarılmıştır ancak bu yeni düzende mahkumlar özgür şekilde aynı üniformaları giyerler. Panoptik düzen mahkumları en fazla saatte en verimli şekilde çalıştırabilmek için saat sınırlarına ihtiyaç duymuştur. Post-panoptik düzende ise bireyler en uzun süre en çok şeyi yapmak için yarışırlar. Görünürlük bir tuzaktır ve onları yakalamıştır. Kendini görünür kılan her birey kendini yönlendirme hakkını düzene verir. Bu yeni sistem içerisinde herkes gönüllü gözetleyen ve gözetlenen haline gelmiştir. Pornografi ve teşhir artık bir kültürdür. Ahlakiliğin hiçbir alanda sorgulanmasının makul bir zemini kalmamıştır. Çağ artık uygunsuz olanı talep etmekte ve her şeyi uygun hale getirmeyi hedeflemektedir. Sürekli bir yeniden yaratım çağı içinde gerçekle simülasyon arasındaki farkın sıfır noktasına indiği bir evrende bir avuç son insan şizo-özneler haline gelerek kaçışı nevroz hallerinde bulmuştur. Tüm bu süreç bize gösteriyor ki panoptikondan post-panoptikona geçişte sınırlar ideolojik olarak panoptikonun en baştan beri hedeflediği ideale doğru ilerlemiştir. Yapısal dönüşümdeki katılığın yerini akışkanlığa mekânın yerini siber-mekâna bırakması, tel örgülerin, taş duvarların ortadan kalması durumları fiziksel anlamda bir sınırsal dönüşümü göstermekle birlikte toplumların güç kullanımı en aza indirerek ve iktidarı tanrısallığa en yakın haliyle gizlemeyi hedefleyen arzusu sabit kalmış ve kendini daha da ileri bir düzeye taşımıştır. Panoptizimin en zehirli silahı olan görünürlük, post-panoptikonda bütün evrene yayılmıştır. Üstelik çağdaş insan bundan rahatsızlık duymamakta bu zehri içmeyi kendisi talep etmektedir. Televizyon kültürü ile başlayan sinoptikon ve omniptikon süreçleri, herkesin hem gözetlenen hem gözetleyen olduğu ve öznelerin gözetlemenin gönüllü unsuru haline geldiği süreci açıklamıştır.

Çağdaş dünya çeşitli özgürlük söylemleri imal ederek Sarte'ın deyimiyle "insanı özgürlüğe mahkûm etmiştir." Post-panoptikonun en kuvvetli sınırlandırma aracı olarak kendini gösteren özgürlük, iktidarın her türlü kâr aracının meşru bir zemin bulmasını sağlarken mahkumların da yaşamlarından haz alarak köleliklerini özgürlük varsayımları içerisinde yaşamalarını ve isyandan uzak kalmalarını sağlamıştır. Post-panoptikon kendisinin aşılması noktasında eşi görülmemiş katı sınırlar sahip ancak sistemi

içerisinde sınırsızlık söylemini zirveye yerleştiren bir yapı olarak karşımıza çıkar. İktidar Foucault'nun yorumladığı gibi bir kürsüden bize seslenen birilerini değil sistemin bütününü sosyal düzenin kendisini işaret eder hale gelmiştir. Modern çağ ile birlikte insanlık aklın sınırlarının yeniden yorumlanması insan ve varlık ilişkisi zemininde kainatla birlikte insanın da yeniden tanımlanmasına yol açan bir süreçte yeni bir form kazanmış modern bir insanlık tipi imal etmiştir. Post-modern dönemde ise iktidar insanın daha önce yaşayıp yaşamadığına dahi şüpheyle bakmaya başlamıştır. Her görüntünün bir simülasyona dönüştüğü, rasyonalite ve irrasyonalite arasında kalan bireyleri nevroz halinde şizofreniye kurban gittiği bir insanlık zuhur etmiştir.

Post-panoptik sınırlar içerisinde Hermes şizofreniye kurban gitmiştir. Liri elinde kendisine armağan edilmiş yüzlerce gözü Argus'un orada olduğunu biliyor. Biliyor ama yüzlerce gözüne rağmen göremiyor. Lirini özgürce çalıyor ama Argus etkilenmiyor. Hermes esaret altında olduğunu fark etmediği bu düzen içerisinde zamanla lirinin gerçekten elinde olup olmadığını, gözlerinin gerçekten görüp görmediğini ve hatta zamanla gerçekten yaşayıp yaşamadığını sorgulamaya başlar. Post-modern dönemde Hermes elinde Argus'u yenebilecek sayısız imkanla Argus'u yenememenin dehşetiyle şizofreniye mağlup olmuştur.

Panoptikondan post-panoptikona geçişte sınırlar kendini aşma hali göstererek katılıklarından kurtularak daha akışkan biçimlere bürünmüşlerdir. Güç kullanımının görünürde neredeyse tamamen terk edildiği gönüllü köleliğin kendini şiddetle ortaya koyduğu, hakların haz kaynaklarına ulaşma yolunda feda edildiği bir düzen kendini göstermiştir.

Sınırların dönüşümünü incelemek oldukça meşakkatli ve uzun bir çalışmayı gerektirdiğinden bu tezde panoptikon ve post-panoptikon üzerinden sınırların dönüşümünün bir dönemi topluma yansıyan yönleri ve düşüncedeki akisleri ile ele alınmaya çalışılmıştır. Bu çalışma daha önce üzerinde çok az durulmuş bir kavram üzerinden yürütülmesi bakımından içerisinde eksiklikler barındırmakta ancak daha sonra yapılabilecek çalışmalar içinde bir basamak olmayı ümit etmektedir.

Sınır kavramı tarihin pek çok dönemi içerisinde felsefi düşüncenin pek çok problemi çerçevesinde ele alınabilir ve bu konuda yapılan çalışmalar bize pek çok alternatif düşünme kanalı açabilir. Bu çalışmada tüm eksiklerine rağmen bu amaca biraz da olsa katkı sağlayabilirse amacına ulaşmış olacaktır.

KAYNAKÇA

Abdurrahman, T. (2022). *Modernlik Ruhu: İslami Bir Modernlik İnşasına Giriş.* İstanbul: Pınar Yayınları.

Avgerou, C. (2009). *The Oxford Handbook of Information and Communication Technologies.* Oxford: Oxford University Press.

Ayman, Z. (2015). Bellek Mekânı Olarak Sınır ve Ötekilik: Kars Şehri. *İstanbul Bilgi Üniversitesi, Yüksek Lisans*, s. 2-7.

Baudrillard, J. (2018). *Simülakrlar ve Simülasyon.* Ankara: Doğu Batı.

Baudrillard, J. (2021). *Tüketim Toplumu.* İstanbul: Ayrıntı.

Bauman, Z. (2016). *Küreselleşme.* İstanbul: Ayrıntı.

Bauman, Z. (2012). *Eğitim Üzerine: Riccardo Mazzeo ile Söyleşi.* İstanbul: Ayrıntı.

Bauman, Z. (2018). *Parçalanmış Hayat,.* İstanbul: Ayrıntı.

Bauman, Z. (2020). *Özgürlük.* İstanbul: Ayrıntı.

Bauman, Z., & Lyon , D. (2016). *Akışkan Gözetim.* İstanbul: Ayrıntı.

Bentham, J. (2019). *Panoptikon Gözün İktidarı.* İstanbul,: Su Yayınları.

Blanchot, M. (1969). *L'Entretien İnfini,.* Fransa: Gallimard.

Boetie, E. D. (2019). *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev.* İstanbul: Alfa.

Bourdieu, P. (2021). *Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi.* Ankara: Nika.

Bourse, M. (2009). *Melezliğe Övgü.* İstanbul: Ayrıntı.

Boyne, R. (2000). Post-Panopticism. *Economy and Society*, s. 299-304.

Can, Ş. (2011). *Klasik Yunan Mitolojisi.* İstanbul: Ötüken.

Crary, J. (2015). *7/24 Geç Kapitalizm ve Uykuların Sonu.* İstanbul: Metis.

D.Sprague, R. (2007). From Taylorism taylorism to the Omnipticon: Expanding Emplo o the Omnipticon: Expanding Employee Surveillance Beyond the Workplace. *UIC John Marshall Journal of Information Technology & Privacy Law*, s. 2-3.

Dağ, A. (2011). *Ölümcül Şiddet: Baudrillard'ın Düşüncesi.* İstanbul: Külliyat Yayınları.

Deleuze, G. (2013). *Foucault.* İstanbul: Norgunk.

Deleuze, G. (1992). Postscript on the Societies of Control. *The MIT Press*, s. 2-7.

Donnan, H. (2002). *Sınırlar: Kimlik, Ulusa ve Devletin Uçları.* Ankara: Ütopya.

Doyle, A. (2011). Revisiting the Synopticon: Reconsidering Mathiesen's 'The Viewer Society' in the Age of Web 2.0. *Theoretical Criminology*, s. 284-287.

Eagleton, T. (2015). *Postmodernizmin Yanılsamaları.* İstanbul: Ayrıntı.

Efe Baştürk, D. T.-6. (2016). Panoptikon'dan Post-Panoptikon'a Gözetimin Soykütüğü. *TC. Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi*, s. 62-66.

Erhat, A. (1996). *Mitoloji Sözlüğü.* İstanbul: Remzi Kitapevi.

Feyerabend, P. (2017). *Bilimin Tiranlığı.* İstanbul: Sel.

Foucault, M. (1978). *The History of Sexuality.* New York: Pantheon Books.

Foucault, M. (2003). *Abnormal: Lectures at the College de France 1974-1975.* Londra: Verso.

Foucault, M. (2017). *Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi.* Ankara: İmge Kitabevi.

Foucault, M. (1988). *Madness and Civilizatıon: A History of Insanity in the Age of Reason.* New York: Vintage Books.

Foucault, M. (1995). *Disipline and Punish: The Birth of the Prison.* New York: Vintage Books.

Foucault, M. (2015). *Büyük Kapatılma: Seçme Yazılar.* İstanbul: Ayrıntı.

Foucault, M. (2015). *Deliliğin Tarihi,.* Ankara: İmge Yayınevi.

Foucault, M. (2018). *Cinselliğin Tarihi.* İstanbul: Ayrıntı.

Foucault, M. (2019). *Hapisahanenin Doğuşu.* Ankara: İmge Kitapevi.

Giddens, A. (2020). *Modernliğin Sonuçları.* İstanbul: Ayrıntı.

Gros, F. (2020). *İtaat Etmemek.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Guenon, R. (2020). *Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alametleri.* İstanbul: İnsan.

Habermas, J. (2017). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü.* İstanbul: İletişim.

Habermas, J. (2019). *Öteki Olmak Ötekiyle Yaşamak: Siyaset Kuramı Yazıları.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Han, B. C. (2020). *İktidar Nedir?* İstanbul: İnsan.

Hançerlioğlu, O. (1982). *Felsefe Sözlüğü.* İstanbul: Remzi Kitapevi.

Harvey, D. (2014). *Postmodernliğin Durumu.* İstanbul: Metis.

Harvey, D. (2015). *Kozmopolitlik ve Özgürlük Coğrafyaları.* İstanbul: İstanbul Bilgi Universitesi Yayınları.

Holland, E. W. (2013). *Deleuze ve Guattari'nin Anti-Oedipus'u: Şizoanalize Giriş.* İstanbul: Otonom Felsefe.

Illıch, I. (2020). *Okulsuz Toplum.* İstanbul: Şule.

Kant, I. (1999). *Pratik Aklın Eleştirisi.* Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Küçükalp, K. (2017). *Nietzsche ve Postmodernizm.* İstanbul: Kibele.

Küçükalp, K. (2009). Deleuze ve Gattari'nin Arzu Felsefesi ve Politikası. *Felsefe Dünyası*, s. 233-247.

Küçükalp, K. (2016). *Çağdaş Düşüncede Farklılık Tartışmaları.* Bursa: Emin Yayınları.

Lefebvre, H. (2019). *Kentsel Devrim.* İstanbul: Sel.

Nietzsche, F. (1998). *Böyle Buyurdu Zerdüşt.* İstanbul: Cem Yayınevi.

Okmeydan, S. B. (2017). Postmodern Kültürde Gözetim Toplumunun Dönüşümü: Panoptikon'dan Sinoptikon ve Omniptikon'a. *Online Academic Journal of Information Technology*, s. 46- 65.

Özdemir, Ş. (2020, Kasım). Post- Panoptikon Çağı: Gözetimin Dijitalleşmesi ve Çevrimiçi Kimliğin Gizliliği Üzerine Bir Analiz. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 85.

Pehlivan, E. (2017). Kant'ın Eleştiri Öncesi Eserlerinde Sınır Kavramı. *Felsefe Arşivi*, s. 43-67.

Pinkard, T. (2017). *Hegel.* İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Poster, M. (1995). *The Second Media Age.* New York: Wiley.

Rousseau, J.-J. (2019). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Hakkında Nutuk.* İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Rousseau, J.-J. (2018). *Toplum Sözleşmesi.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Simmel, G. (2009). *Bireysellik ve Kültür.* İstanbul: Metis.

Smoc, A. (2003). Infinite conversation. *Radical Philosophy*, s. 58-60.

Soja, E. W. (2015). *Postmodern Coğrafyalar: Eleştirel Toplumsal Teoride Mekânın Yeniden İleri Sürülmesi,.* İstanbul: Sel.

Soysal, Y. N. (2021). *Vatandaşlığın Sınırları: Avrupa'daki Göçmenler ve Ulus-Ötesi Üyelik.* Ankara: Gav Perspektif.

Sutton, D. (2020). *Yeni Bir Bakışla Deleuze.* İstanbul: Kolektif.

Thompson, J. B. (2008). *Medya ve Modernite.* İstanbul: Kırmızı.

Touraine, A. (2016). *Modernliğin Eleştirisi.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Urhan, V. (2010). *Fikir Mimarları Dizisi: Foucault.* İstanbul: Say.

Vattimo, G. (2011). *Şeffaf Toplum,.* İstanbul: Say.

Zizek, S. (2011). *Ahir Zamanlarda Yaşarken.* İstanbul: Metis.

Zizek, S. (2020). *Mutlak Geritepme: Yeni Bir Materyalizme Doğru.* İstanbul: Encore.